

Delft University of Technology

De Rijksverzekeringsbank Amsterdam

Zijlstra, H

Publication date

2002

Document Version

Final published version

Citation (APA)

Zijlstra, H. (2002). *De Rijksverzekeringsbank Amsterdam*. Delft University of Technology.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

This work is downloaded from Delft University of Technology.

For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to a maximum of 10.

BOUWEN IN NEDERLAND 1940 1970

CONTINUÏTEIT + VERANDERBAARHEID = DUURZAAMHEID

PROEFSCHRIFT HOOFDSTUK 4.1 BOUWTECHNOLOGISCH ONDERZOEK NAAR DE

RIJKSVERZEKERINGSBANK AMSTERDAM

HIELKJE ZIJLSTRA

B O U W E N I N N E D E R L A N D 1 9 4 0 1 9 7 0

C O N T I N U Û T E I T + V E R A N D E R B A A R H E I D = D U U R Z A A M H E I D

P R O E F S C H R I F T H O O F D S T U K 4 . 1 D E E L O N D E R Z O E K

RIJKSVERZEKERINGSBANK AMSTERDAM

ARCHITECT: D. ROOSENBURG

ONTWERP: 1935 - 1938

BOUW: 1938 - 1940

IR HIELKJE ZIJLSTRA
TECHNISCHE UNIVERSITEIT DELFT
FACULTEIT BOUWKUNDE

Afbeelding 4.1.1: een luchtfoto van de Rijksverzekeringsbank omstreeks 1940. NAI archief ROOX, Aerocarto 34389: 8.1.1.

INHOUDSOPGAVE

1	AANLEIDING	5
2	CONTEXT	7
2.1	OPDRACHT	7
2.2	LOCATIE	9
2.3	ARCHITECT	15
2.4	TYOLOGIE	19
2.5	ONTWERPPROCES	29
3	GEBOUW	37
3.1	IN WORDING (CONTINUÏTEIT)	37
3.1.1	RUIMTE	37
3.1.2	STRUCTUUR	50
3.1.3	MATERIE	63
3.1.4	VOORZIENINGEN	75
3.2	DE TAND DES TIJDS (VERANDERBAARHEID)	87
3.2.1	RUIMTE	87
3.2.2	STRUCTUUR	87
3.2.3	MATERIE	91
3.2.4	VOORZIENINGEN	98
3.3	OP DE LANGE DUUR (DUURZAAMHEID)	99
3.3.1	RUIMTE	99
3.3.2	STRUCTUUR	99
3.3.3	MATERIE	99
3.3.4	VOORZIENINGEN	100
4	CONCLUSIES	101
	SAMENVATTING	104
	SUMMARY	106
	LITERATUUR EN BRONNEN	109
	BIJLAGE	
1	'EINE RIESE AUS STAHL UND STEINEN', DEUTSCHE ZEITUNG, 2 MAART 1941.	113
	PERSOONSREGISTER	115

1. AANLEIDING

Wie als niets vermoedende passant, komende vanaf het station RAI, noordwaarts de Scheldestaat in Amsterdam Zuid afloopt, zal vast even opkijken op het moment dat hij of zij het Amstelkanaal oversteekt. Staande op de monumentale brug met de priedelachtige gebouwtjes van de hand van H.P. (Hendrik)Berlage (1856-1934), zie je aan de linkerzijde over het water enkele gebouwen in de as van het water staan. Het lage restaurantdeel van het Apollohotel, dat als een watersportuitspanning aan de oever van de rivier ligt, en de transparante omhulling van de sportzalen van de Apollohal vormen de coulissen van het gebouw dat in de tweede orde opgesteld lijkt te liggen. Dit gebouw, de voormalige Rijksverzekeringsbank van architect D. (Dirk) Roosenburg (1887-1962), is onderwerp van het voorliggende Bouwtechnologisch Onderzoek. Het gebouw verheft zich boven haar omgeving als het *'Trotsche schip van Staat'*.¹ Vanuit deze positie gezien een slanke toren van zeven bouwlagen, waarin hoge verticale vensters door helder wit worden omlijst, geplaatst op een, dan nog voor het oog onzichtbare, cirkelvormige onderbouw. Zie afbeeldingen 4.1.1 en 14. (pagina 13).

Op deze wijze kwam ik op 13 februari 2001 oog in oog te staan met het huidige 'Apollo House', want voordat ik als onderzoeker aan de TU in Delft met mijn werk mocht beginnen, moest ik een test doorlopen bij het adviesbureau LTP in Amsterdam. Dit bureau is gevestigd aan de Jozef Israëlskade. Op het moment dat ik de brug over het Amstelkanaal passeerde, werd ik getroffen door de aanblik van de gebouwen gezien in de as van het kanaal, geflankeerd door de robuuste maar ó zo zorgvuldig vormgegeven woonblokken van de Amsterdamse School. Hoewel ik op dat moment geen tijd had om bij dit gebouw stil te staan, laat staan het van dichtbij te gaan bekijken, is het de start geweest voor de werkzaamheden die leidden tot mijn promotieonderzoek waar het onderzoek, naar de Rijksverzekeringsbank deel van uitmaakt. De test bij LTP viel overigens positief uit waardoor ik mijn proefschrift kon schrijven.

Het lag in de bedoeling om in mijn promotieonderzoek uitsluitend gebouwen op te nemen die zijn gerealiseerd tussen 1940 en 1970. De Rijksverzekeringsbank leverde men op in 1939 en werd begin 1940 in gebruik genomen. Het maakt toch deel uit van het onderzoek omdat het de stand van de techniek in de bouw, kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, prima illustreert.

Het is een gebouw dat beeldbepalend en vooruitstrevend was zowel in architectonisch als in technisch opzicht. Het bouwvolume, de plattegrondindeling, het materiaalgebruik, de draagconstructie, de klimaatinstallaties en de stedenbouwkundige situering laten bij nadere observatie een functioneel en vooruitstrevend gebouw zien dat de technische mogelijkheden van die tijd wist te benutten. Zie afbeeldingen 4.1.2 en 4.1.3.

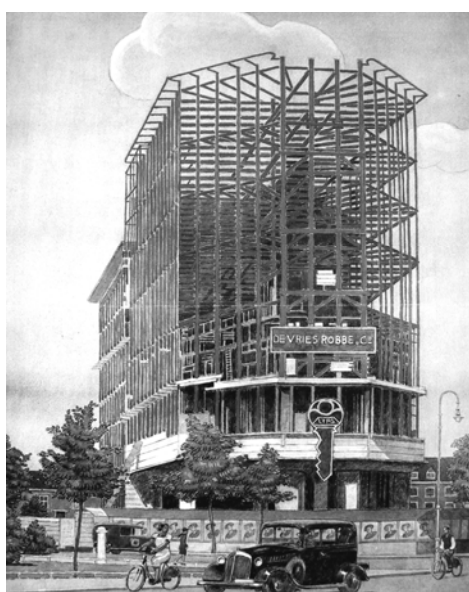
Helaas zijn er in 1968 en in 1991 enkele ingrijpende wijzigingen uitgevoerd waardoor een aantal bouwkundige kwaliteiten verloren ging. Bovendien werden de klimaatinstallaties, afgezien van het feit dat ze nog prima functioneerden, tussen 1991 en 1993 geheel vervangen en verplaatst.² Na de verkoop van het gebouw door de Sociale Verzekeringsbank in 1990 aan de Britse belegger Dovercross, staat de hoofdcontour van het gebouw nog wel overeind. Het

¹ Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

² Koster, E., 'Nieuw interieur in strijd met oorspronkelijk ontwerp', *Renovatie & Onderhoud*, (1993)7-8, pp. 12-15. En: Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.

was in 1968, letterlijk, al eens aan de buitenzijde uitgekleeft. Tussen 1991 en 1993 werd het ook nog eens van binnen geheel gestript en op een eigentijdse, modieuze wijze ingericht, waarbij vides, brandscheidingen en het gebruik van de kleuren donkerbruin en purper, het oorspronkelijke beeld vertroebelden. Het is moeilijk de hoge lichte ruimtes van weleer, zoals men die op oude foto's kan zien, nu nog te herkennen. Zie afbeelding 4.1.4. Er is een groot deel van de oorspronkelijke kwaliteit van het gebouw verloren gegaan, dit in tegenstelling tot wat sommige journalisten met een oppervlakkige blik vanaf de buitenzijde erover hebben geschreven.³

Middels de in het promotieonderzoek omschreven Bouwtechnologische Onderzoeksmethode is het voorliggende deelonderzoek naar de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam het resultaat van Techno-logisch observeren, het Onder(zoeksge)wijs analyseren om Re-generatief te kunnen concluderen.

Afbeeldingen 4.1.2 en 3: het staalskelet van de Rijksverzekeringsbank in aanbouw naar een tekening van Wim Wouters en het gebouw na de oplevering in 1939. Gemeente Archief Amsterdam (GAA). LIAG archief.

Afbeeldingen 4.1.4: de Rijksverzekeringsbank oorspronkelijk interieur. LIAG archief.

³ Huisman, J., 'Apollo House is doorzichtig gebleven', *de Volkskrant*, (1993) 4 augustus.

2. CONTEXT

2.1 OPDRACHT

Het architectenbureau van D. (Dirk) Roosenburg (1887-1962) kreeg op 15 mei 1935 de opdracht voor het ontwerpen van de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam. Hierbij was de betrokkenheid van Ir. C.W. Lely (1885-1932) niet toevallig. Door het Ministerie van Sociale Zaken werd omstreeks 1919 voor het eerst concreet de opdracht geformuleerd betreffende een nieuw gebouw voor de Rijksverzekeringsbank. Het zou plaats moeten bieden aan 600 ambtenaren en 47.000.000 rentekaarten. Zie afbeeldingen 4.1.5-7.

'De Bank' ontstond in 1901 met de invoering van de arbeidsongevallen-verzekeringwet. De verantwoordelijke minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, waaronder de uitvoering van deze wet viel, was ingenieur C. W. Lely.⁴ Dit was dezelfde persoon die later een belangrijke rol zou spelen bij de totstandkoming van de Zuiderzeewerken in Nederland. Roosenburg was sinds 1916 in dienst bij Rijkswaterstaat als esthetisch adviseur. Hiervoor ontwierp hij in 1930 bijvoorbeeld het Lely-gemaal bij Medemblik.⁵

Vanaf 1901 werd de Rijksverzekeringsbank ondergebracht in verschillende grachtenpanden in de Amsterdamse binnenstad nabij de Beurs.⁶ Door op te veel verschillende locaties gevestigd te zijn en door de slechte werkomstandigheden in de overvolle panden aan de Prinsen- en Keizersgracht, werd in 1909 een nieuw kantoor aan de Pieter de Hoochstraat betrokken, op het terrein van de voormalige waskaarsenfabriek, achter het Rijksmuseum. Dit gebouw werd letterlijk uitgevoerd als een tijdelijke, ongefundeerde voorziening voor maximaal 10 jaar. In de tussentijd zou er inzicht moeten komen in het functioneren en de omvang van de Rijksverzekeringsbank. Er werd uitgekeken naar een juiste locatie in de stad en naar een geschikte architect om het gebouw te ontwerpen. Het grote gewicht van de archieven in het ongefundeerde, tijdelijke, gebouw leidde al spoedig tot een nijpende situatie en er werden wederom nevenvestigingen ingericht.

In de plannen voor Amsterdam Zuid werd naar een geschikte, representatieve locatie gezocht. Er werden overigens ook opties overwogen in Den Haag en Delft. In de periode tussen 1914 en 1917, toen Berlage zijn plannen voor Amsterdam Zuid bijwerkte naar het tweede plan voor Amsterdam-Zuid, werd er een locatie voor het gebouw in dit plan voorzien. Op dat moment was Roosenburg werkzaam op het bureau van Berlage.⁷

In een brief aan Berlage schreef de directeur van Publieke Werken, A.W. Bos, op 15 januari 1914, dat er 'een blijvend gebouw voor het Rijksverzekeringsgebouw' diende te worden voorzien in het nieuwe plan voor Amsterdam Zuid.⁸

⁴ Wolting, P.M., en M.P.M.A. de Lange, *Hoe het groeide. 90 jaar Sociale Verzekeringsbank*, Amstelveen 1991, p. 4.

⁵ Messchaert, Z., *Dirk Roosenburg, architect van de Zuiderzeewerken*, Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Universiteit van Amsterdam 1996, p. 4.

⁶ Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991, pp. 13-14.

⁷ Wuijkhuijse, H. van, *Een duur architect, een rijk leven: Ir. Dirk Roosenburg 1887-1962*, Doctoraalscriptie Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit Leiden 1989, p. 8.

⁸ Fraenkel, F.F., *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1974 deel 25. H.P. Berlage*, Utrecht 1974, p.209, en: Bock, M., *Anfänge einer neuen Architektur. Berlages Beitrag zur architektonischen Kultur der Niederlande im ausgehenden 19. Jahrhundert*, 's-Gravenhage / Wiesbaden 1983.

Afbeeldingen 4.1.5-7: de door Roosenburg vormgegeven functies van het programma van Rijksverzekeringsbank: archiveren; administreren en besturen. LIAG archief.

2.2 LOCATIE

In eerste instantie was er een gebouw geprojecteerd op een locatie aan het einde van de Ferdinand Bolstraat, daar waar de huidige RAI complexen staan. Hiervoor werd echter nooit een concreet plan uitgewerkt. Voordat Berlage in 1925 zelf een ontwerp maakte voor het gebouw tekende K.P.C. de Bazel (1869-1923) in 1921 al eerder voor een ontwerp.⁹

De locatie die Berlage uiteindelijk verkoos in zijn plan voor Amsterdam Zuid lag achter het oorspronkelijk geplande Kunstenaarshuis. Dit Kunstenaarshuis werd eveneens genoemd in de, eerder op pagina 7 genoemde, brief van de heer A.W. Bos. Het zou in de as van het Amstelkanaal komen te liggen op het kruispunt van de waterlopen Boerenwetering en Amstelkanaal, daar waar het kanaal zich volgens het stedenbouwkundige plan zou splitsen in een noordelijke en zuidelijke waterloop. Zie afbeeldingen 4.1.8 en 9.

De vierkante locatie lag diagonaal in het stedelijke weefsel van het stedenbouwkundig plan en over de diagonaal gezien noord-zuid georiënteerd.¹⁰ Op de perspectieftekeningen van Berlage, behorende bij het Plan Zuid, was de monumentale positie van Het Kunstenaarshuis duidelijk te zien. Zie afbeelding 4.1.10.

Achter de locatie van Het Kunstenaarshuis bedacht men een splitsing van twee wegen: de Apollolaan en de Stadionweg. In het stedenbouwkundig plan van 1917 werden westelijk van Het Kunstenaarshuis plantsoenen gedacht. Pas in de schetsen van Berlage in 1925 voor het kantoor van de Rijksverzekeringsbank was de huidige locatie van de bank zichtbaar, hierbij schreef Berlage: *'Voorstel voor de situatie van de Rijksverzekeringsbank in verband met een eenigzins gewijzigde omgeving.'*¹¹

In het ontwerp van Berlage uit 1925 voor de Rijksverzekeringsbank is een geometrische hoofdvorm van een vijfhoek herkenbaar. Op de vierkante locatie tekende hij een eveneens vierkant hoofdgebouw, waarbij twee dienstwoningen aan de achterzijde los gesneden waren uit het vierkant. Hierdoor kreeg het hoofdgebouw zelf een vijfhoekige plattegrond.¹² Zie afbeelding 4.1.11. De kantoorvleugels (met een middengang) werden op de uiterste lijnen van het kwadrant gelegd, waardoor er in het bouwblok twee patio's ontstonden.

Het Kunstenaarshuis zelf werd nooit gerealiseerd en op de locatie aan het water werden later het Apollohotel en de Apollohal gerealiseerd. Daarachter, in tweede orde gezien vanaf het kanaal, bouwde men de Rijksverzekeringsbank, het tegenwoordige *Apollo House*. Zie afbeelding 4.1.12. Opmerkelijk was dat de fiets het belangrijkste vervoersmiddel was van het personeel. Hier werd dan ook een voorziening voor getroffen. Zie afbeelding 4.1.13.

Het programma waarop het ontwerp van Berlage was gebaseerd, kwam overeen met het programma dat Roosenburg in 1935 als uitgangspunt meekreeg. Het rangschikken van de functies om twee patio's, waardoor de maat van het gehele terrein kon worden benut en de positie van twee dienstwoningen aan de achterzijde, zien we in terug het ontwerp van Roosenburg. Door de diagonale plaatsing van het gebouwvolume op de locatie kwam het, frontaal gezien aan de voorzijde en vanaf de achterzijde vanuit de huidige Gerrit van der Veenstraat, gezien over het Amstelkanaal, over als een slanke toren. Zie afbeeldingen 4.1.14 en 15. Aan het uiteindelijke ontwerp gingen vele schetsen vooraf.

⁹ Reinink, W., *K.P.C. De Bazel- Architect*, Rotterdam 1993, p. 217.

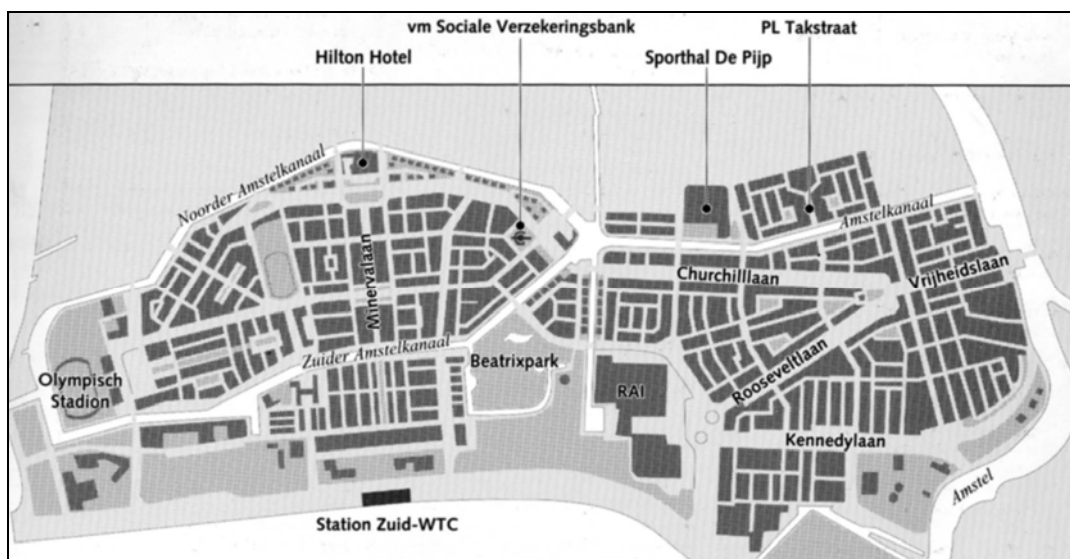
¹⁰ Bock, M., J. Collee en H. Coucke, *H.P. Berlage en Amsterdam. Gids langs 54 architectuur-projecten*, Amsterdam 1987, p. 49. Van een eerder ontwerp voor het Kunstenaarshuis van Berlage in 1912, aan het Roelof Hartplein, werd in 1914 uit financiële overwegingen afgezien.

¹¹ Ibidem, p. 50.

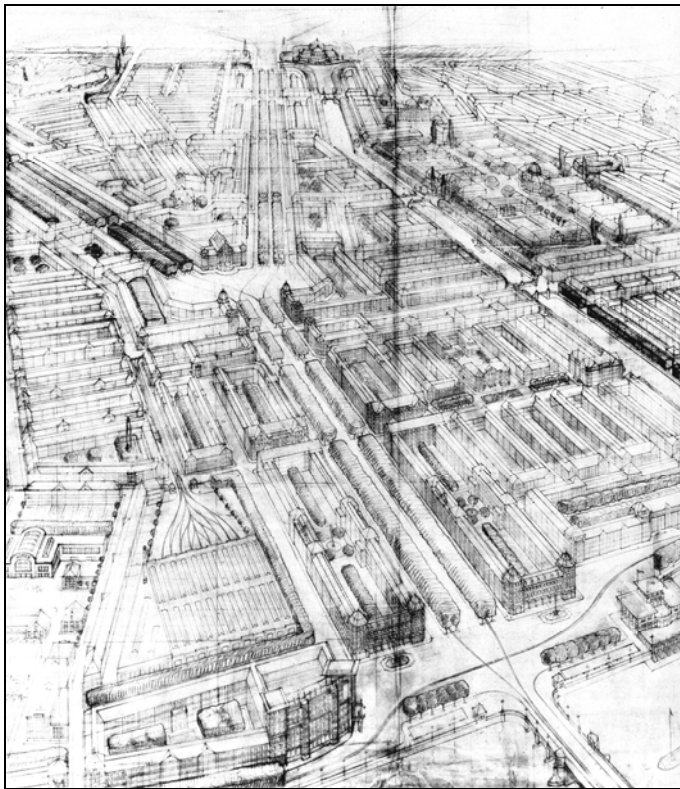
¹² Polano, S., *Hendrik Petrus Berlage. Het complete werk*, Amsterdam 1987, p. 239.

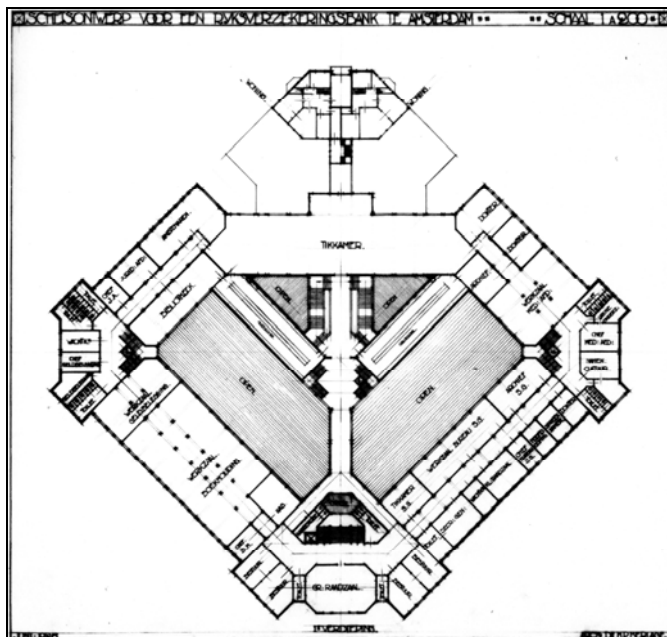
Afbeelding 4.1.8: een tekening van het plan Zuid in Amsterdam van Berlage uit 1914 met het Kunstenaarshuis op de plaats van de latere Rijksverzekeringsbank. Gaillard, K. en B. Dokter, *Berlage en de toekomst van Amsterdam Zuid*, Amsterdam 1992.

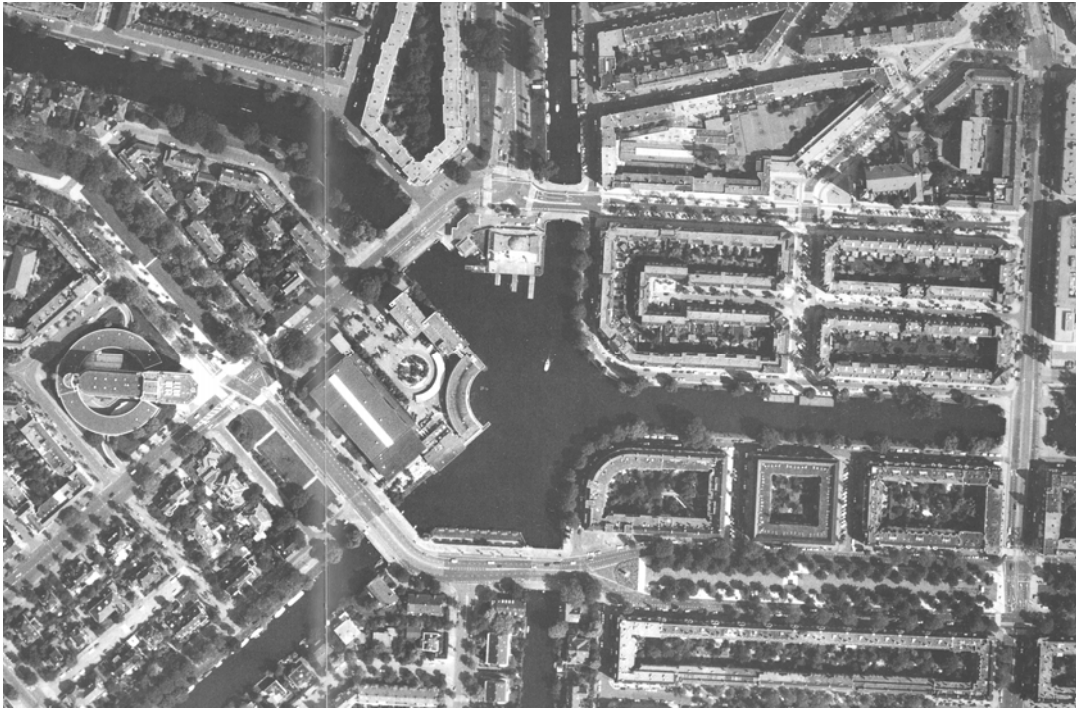
Afbeelding 4.1.9: een tekening van het plan Zuid in Amsterdam, in 1917 aangepast door Berlage, met de Rijksverzekeringsbank (= Sociale Verzekeringbank). Gaillard, K. en B. Dokter, *Berlage en de toekomst van Amsterdam Zuid*, Amsterdam 1992.

Afbeelding 4.1.10: een perspectieftekening van het plan Zuid door Berlage uit 1917 met het Kunstenaarshuis op de achtergrond in het midden. Fraenkel, F.F., *Het Plan Amsterdam-Zuid van H.P. Berlage*, Canaletto Alphen a/d Rijn 1976.

Afbeelding 4.1.11: ontwerp van H.P. Berlage voor de Rijksverzekeringsbank uit 1925 waarbij aan de bovenzijde de dienstwoningen te zien zijn. Polano, S. en G. Fanelli, e.a., *Hendrik Petrus Berlage. Het complete werk*, Amsterdam 1987. Voor de uiteindelijke situatietekening zie afbeelding 4.1.55, pag. 34.

Afbeelding 4.1.12: een luchtfoto met links in het midden de Rijksverzekeringsbank op de uiteindelijke locatie en aan het water het Apollohotel (1959-1962) van A. Bodon (1906-1993) met daarachter de rechthoekige Apollohal (1933-1935) van A. Boeken (1891-1951). Gaillard, K. en B. Dokter, *Berlage en de toekomst van Amsterdam Zuid*, Amsterdam 1992.

Afbeelding 4.1.13: de uitgang vanuit de fietsenkelder van de Rijksverzekeringsbank. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

Afbeelding 4.1.14: de Rijksverzekeringsbank gezien van af de brug over het Amstelkanaal bij de Jozef Israëlskade. H. Zijlstra 2001.

Afbeelding 4.1.15: de Rijksverzekeringsbank gezien vanuit de huidige Gerrit van der Veenstraat. H. Zijlstra 2001.

2.3 ARCHITECT

Alvorens in te gaan op het ontwerp van de Rijksverzekeringsbank komen er in de volgende twee paragrafen eerst een aantal feiten aan de orde betreffende de architect Roosenburg. Roosenburg, overigens de grootvader van R. (Rem) Koolhaas(1944), werd geboren in Den Haag en volgde zijn studie bouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft. Alvorens zich op de bouwkundige praktijk te richten bracht hij achtereenvolgens enige tijd door in München, Italië en Parijs. Daarna bezocht hij zijn familie in Amerika, om vervolgens in 1912 als bouwkundig medewerker op het architectenbureau van J. (Jan) Stuyt (1836-1934) in Amsterdam te beginnen. Stuyt was een leerling van P.J.H. (Pierre) Cuypers (1827-1921) en geruime tijd zijn compagnon. In 1913 was Roosenburg voor korte tijd werkzaam bij de Rijksgebouwendienst in Den Haag waar hij onder leiding van Rijksbouwmeester Cuypers en diens medewerker D.E.C. Knuttel, aan een aantal gebouwen voor het Ministerie van Waterstaat werkte. Hieraan had hij in 1916 de benoeming van esthetisch adviseurschap bij Rijkswaterstaat te danken.¹³ Van 1913 tot 1915 werkte Roosenburg op het bureau van Berlage, die zijn bureau kort daarvoor verplaatst had van Amsterdam naar Den Haag. Hier tekende Roosenburg samen met J.C. (Jan) Wils (1891-1972) aan het Holland House in Londen, in de opdracht van de firma Müller en Co, en produceerde hij prachtige tekeningen van het Pantheon der Mensheid.¹⁴ Vooral de werkzaamheden aan het Holland House hebben hun sporen nagelaten in de uitwerking van de latere opdracht voor de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam.¹⁵ Opvallend zijn de overeenkomsten in de vormgeving van de gevel en het materiaalgebruik. In beide gebouwen werden hoge verticale ramen tussen smalle penanten geplaatst die omkleed werden met keramische tegels. Zelfs de proefvlakken van beide gebouwen, die voor de definitieve uitvoering werden opgezet, vertoonden opvallend veel overeenkomsten. Zie afbeeldingen 4.1.16-21.

Vanaf 1916 gaf Roosenburg leiding aan zijn eigen architectenbureau in Den Haag en ontwikkelde zich als een architect die voor zijn gebouwen functionele, vanuit het programma van eisen gedicteerde, plattegronden ontwierp, waarbij in de uiterlijke verbeelding veelal traditionele en expressionistische elementen werden gebruikt. Roosenburg streefde de integratie na van architectuur en techniek, waarbij hij gebruik maakte van de meest recente technische ontwikkelingen. Zoon Jan Roosenburg kenschetste bij de begrafenis van zijn vader in 1962 de architect als volgt: *'De constructeur die het materiaal en de techniek doorvoelt en beheerst. Piet Peereboom, zijn grote opzichter en vriend, heeft mij eens gezegd: "Hij weet er meer van dan ik", in deze wereld een formidabel compliment.'*¹⁶

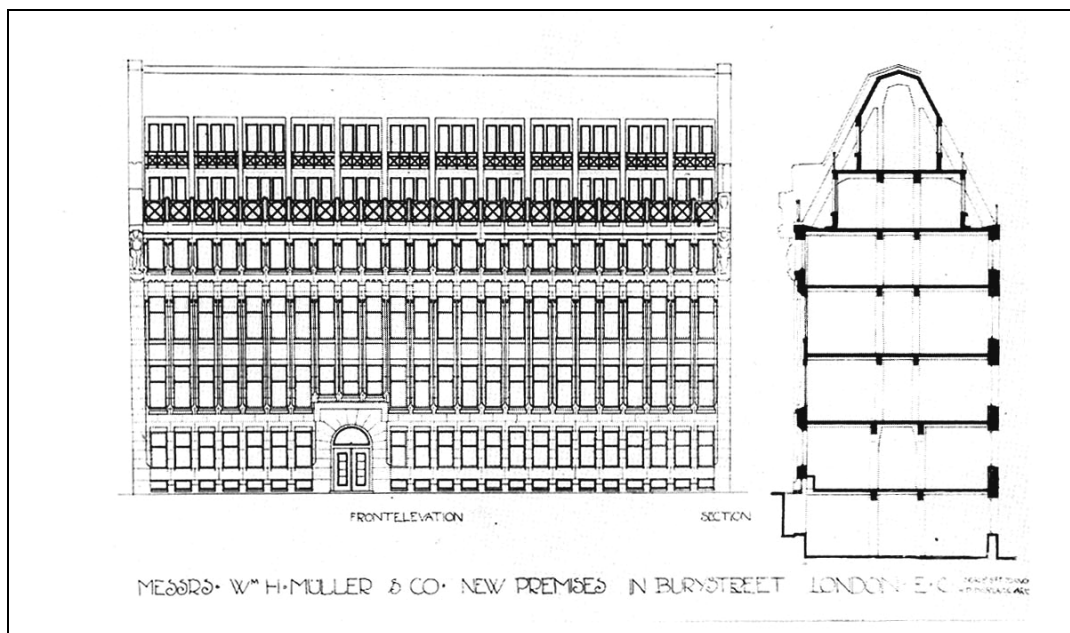
Het bureau werd via Roosenburg, Verhave, Luyt, De Jongh (RVLI) voortgezet door Luyt, De Jongh, Abels en Grasveld onder de huidige naam LIAG Architecten en Adviseurs.

¹³ Messchaert, Z., *Dirk Roosenburg, architect van de Zuiderzeeverken*, Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Universiteit van Amsterdam 1996, pp. 40 - 44. Volgens G. Fanelli in: *Moderne Nederlandse Architectuur 1900-1940*, zou Roosenburg al in 1916 als adviseur zijn aangesteld bij Rijkswaterstaat, Z. Messchaert denkt dat dit in de twintiger jaren is gebeurd.

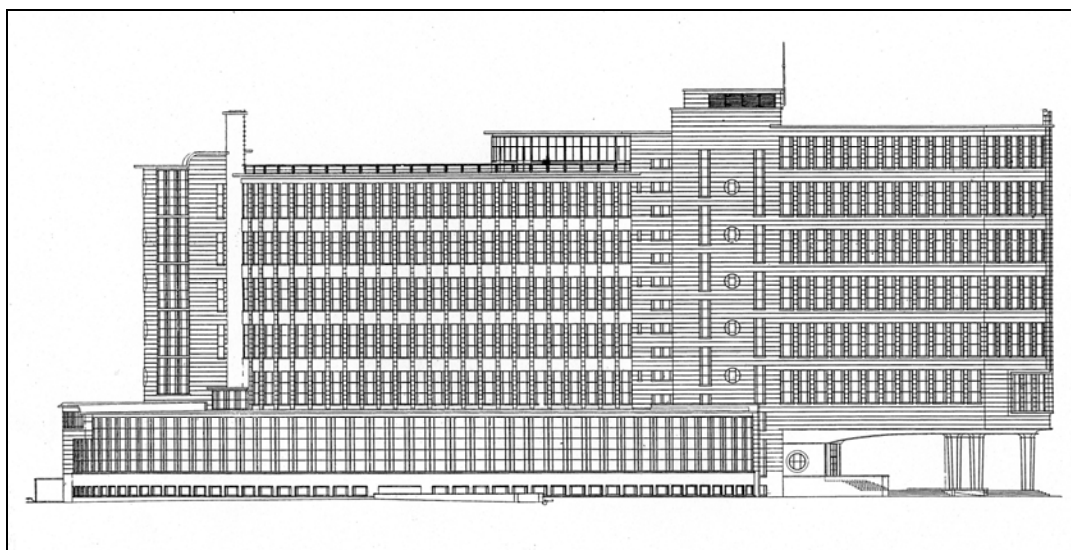
¹⁴ Freijser, V. e.a., *De stijl van Jan Wils. Restauratie van de Papaverhof*, Den Haag 1989. p.16. In het gebouw voor Mutters meubelfabriek in Den Haag uit 1914, getekend door J. Wils, zijn ook duidelijk kenmerken van het Holland House terug te vinden.

¹⁵ In het Holland House werd een staalskelet toegepast dat, achter de gevelbekleding van geglaazuurde tegels, herkenbaar bleef. Het ontwerp werd via een maatstelsel opgebouwd. Tussen de kolommen werden stalen ramen geplaatst. Het ontwerp ging uit van vrij indeelbare plattegronden met verplaatsbare binnenwanden. Zie: Polano S., G. Fanelli, e.a., *Hendrik Petrus Berlage. Het complete werk*, Amsterdam 1987, pp. 20-30.

¹⁶ Wuijkhuijse, H. van, *Een duur architect, een rijk leven: Ir. Dirk Roosenburg 1887-1962*, Doctoraalscriptie Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit Leiden 1989, p. 75. Bijlage II: Grafrede uitgesproken door Jan Roosenburg op 15 januari 1962.

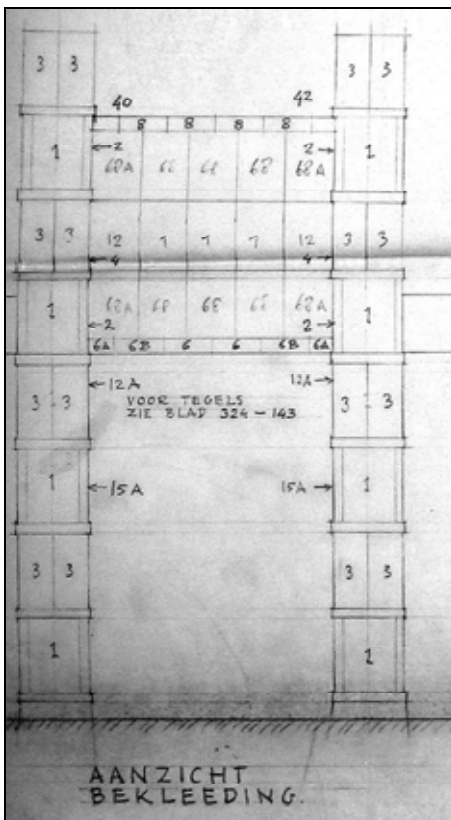
Afbeelding 4.1.16: gevel en doorsnede van het Holland House in Londen uit 1914 door H.P. Berlage. Wolk, J. van der, *De Kröllers en hun architecten*, Otterloo 1992.

Afbeelding 4.1.17: tekening van de gevel van de Rijksverzekeringsbank door D. Roosenburg uit 1937. Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, 58 (1937) 14, pp. 142-148.

Afbeelding 4.1.18: proefstuk voor de gevel van het Holland House uit 1917. Wolk, J. van der, *De Kröllers en hun architecten*, Otterloo 1992.

Afbeelding 4.1.19 tekening van het proefstuk van de gevel van de Rijksverzekeringsbank. NAI archief ROOX, tekening 231, 28 oktober 1937.

Afbeelding 4.1.20: een deel van de gevel van het Holland House van H.P. Berlage in Londen. H. Zijlstra 2004.

Afbeelding 4.1.21: een deel van de oorspronkelijke gevel van de Rijksverzekeringsbank in 1939. LIAG archief. (Afbeelding is identiek aan 4.1.100 op pagina 66).

2.4 TYPOLOGIE

In de typologische vergelijking stel ik vier gebouwen van Roosenburg aan de orde: het kantoor voor Philips in Eindhoven; het kantoor voor de Oranje-Nassau Staatsmijnen in Heerlen; de Rijksverzekeringbank in Amsterdam en het KLM-gebouw in Den Haag.

De werkwijze van het architectenbureau van Roosenburg was zo, dat van een gebouw *alles* werd uitgetekend. Voor het KLM gebouw in Den Haag werden bijvoorbeeld duizend tekeningen gemaakt; hieruit spreekt de wijze waarop er met het vak van architect werd omgegaan. Iedere beslissing werd serieus afgewogen, in beeld gebracht en de consequenties overziende vastgelegd, zodat er van een beheersbaar en controleerbaar bouwproces sprake kon zijn, waarbij de rol van de opzichter, in dienst van de architect, essentieel was.

Door de architectuurhistorici is Roosenburg moeilijk in een stroming of stijl te plaatsen. De diversiteit van zijn ontwerpen toont dit aan.¹⁷ Na het kantoorgebouw voor Philips in 1928 en het kantoor voor de Oranje-Nassau Staatsmijnen uit 1932, werd in 1935 één van de Nederlandse Paviljoens voor de wereldtentoonstelling in Brussel ontworpen dat er, in vergelijking met deze kantoren, veel traditioneler uitzag. Iedere opdracht kreeg namelijk binnen het bureau de kans zich als een zelfstandige opgave te ontwikkelen zonder dat het deel uit moest maken van een in het bureau geldend handschrift. Een opmerkelijk verschijnsel in een tijd waarin architecten gaarne vasthielden aan hun eigen ontwerphandschrift c.q. zich voegden in de gangbare stijl.

Voordat Roosenburg aan de opdracht voor de Rijksverzekeringbank begon had hij de hiervoor genoemde twee kantoorgebouwen ontworpen. Deze gebouwen laten zien hoe hij omging met een opgave, waarbij nieuwe elementen en technische noviteiten niet werden geschuwd. Het ontwerp voor het hoofdkantoor voor Philips uit 1928 werd beïnvloed door het door het Larkin gebouw in Buffalo in de Verenigde Staten (1906) door F. L. (Frank Lloyd) Wright (1869-1959): open kantoorvloeren rond een rechthoekige lighthof.¹⁸ Zie afbeeldingen 4.1.22-26. Enkele bijzonderheden van het kantoor voor Philips zijn: het toepassen van een staalskelet als draagconstructie; het indelen van de ruimten met verplaatsbare binnenwanden van verschillende types; het overkappen van een atrium met een glazen lichtkap en het in het zicht laten van alle leidingen. In de gevels, die in dit geval van metselwerk zijn, werden zeer grote verticale vensters geplaatst. *'Een gebouw van min of meer stugge zakelijkheid, maar dat sympathiek stemt door zijn uiterlijk streven, het zakelijke van zijn karakter tot uiting te brengen'*, aldus A.J. van der Steur (1893-1953) in zijn recensie uit 1928 in het Bouwkundig Weekblad.¹⁹ Bovendien merkte hij, in positieve zin, op dat *'deze opgave voor een kantoor'* niet zoveel verschilde van die voor een *'fabrieksgebouw'*.

In 1929 kreeg Roosenburg de opdracht voor het hoofdkantoor van de Oranje-Nassau Staatsmijnen in Heerlen. Hiervoor wist hij een constructie te bedenken waarbij het gebouw zich kon gaan gedragen als een rups, in verband met de bewegingen die zich in de grond, nabij de mijnen, kunnen voordoen. Roosenburg schreef hier over: *'Een lang lichaam samengesteld uit ten-opzichte-van-elkaar bewegende mootjes op een groot aantal kleine korte pootjes. De*

¹⁷ Ibelings, H., '1935-1955. De periode van het individuele modernisme', *Forum*, (1991)1, pp. 20-27 en J.P. Kloos, 'The Dutch Melting Pot', *Architectural Review*, (1948)616, pp. 137-156. Kloos introduceerde de term: *'new empiricism, between innovation and tradition'*, waaronder hij de Rijksverzekeringbank van D. Roosenburg en het BIM (Shell) gebouw van J.J.P. Oud schaaft.

¹⁸ Staal, G., *Bouw heer&meester. De architectuur van kantoorgebouwen*, Rotterdam 1987, pp. 42-45.

¹⁹ Steur, A.J. van der, 'Eindhoven, Philips en een kantoorgebouw', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1928)52, p. 412. Zie ook: 'La Cité Philips a Eindhoven', *L'Architecture d'Aujourd'hui*, (1951)37, pp. 30-36.

*les van de rups is gevolgd. Buigzaam materiaal, uit kleine mootjes bestaand, in den bovenbouw; minimaal eigen gewicht; een fundering van ieder mootje op eigen steunpunten, die geheel vrij van elkaar kunnen bewegen, eventueel een beweging in horizontale en verticale richtingen van onderdelen onderling mogelijk maken.'*²⁰

De traveemaat van het kantoor was gebaseerd op veelvouden van 90 cm en de ruimten waren ook hier met verplaatsbare 'eenheidsschotten' in te delen. De gevels van dit functionalistische gebouw werden geheel opgetrokken van, aan elkaar geschroefde, staalplaten die zodanig werden bevestigd dat ook hierin kleine bewegingen opgenomen konden worden. Bij de huidige gebruiker, de Nederlandse Belastingdienst, riep het gebouw associaties op met de Titanic.²¹ Gelukkig is deze creatie niet ten onder gegaan, maar geregenereerd door J.M.J.(Jo) Coenen (1949). Hij liet de oorspronkelijke, Veronese, 'licht blauwgroene' kleur, zoals Roosenburg die omschreef, weer aanbrengen op de gevels.²² Zie afbeeldingen 4.1.27-33. Het eerste deel van het gebouw voor de KLM in Den Haag werd gerealiseerd tijdens de Tweede Wereldoorlog en werd, ondanks de schaarste aan bouwstaal, uitgevoerd met een draagconstructie van staal.²³ Zie afbeeldingen 4.1.39-44.

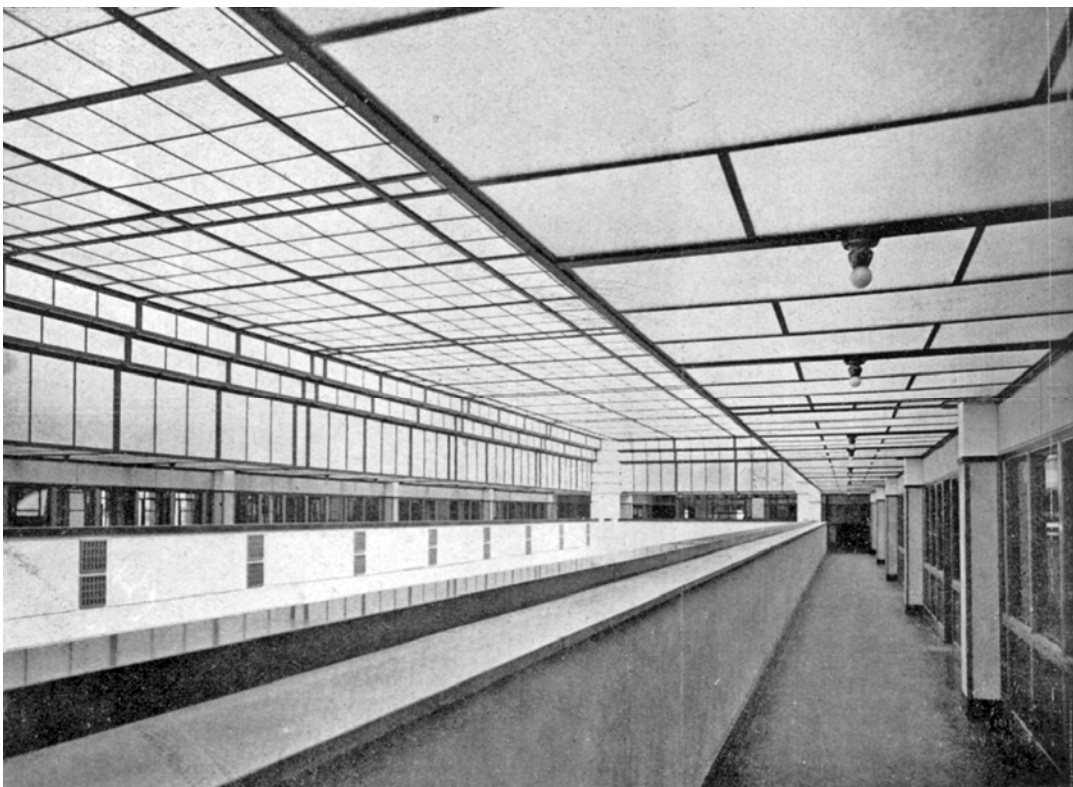
De draagconstructies van de vier gebouwen, uit de typologie, werden allemaal uitgevoerd in een staalskelet (De Vries Robbé) en de traveemaat was gebaseerd op een veelvoud van 2 x 90 centimeter. De vloeren maakte men van geprefabriceerde BIMS betonplaten en de staalprofielen werden omkleed met BIMS beton. De gevels bestonden uit smalle penanten met daartussen hoge verticale ramen in profielen van staal. De gevelafwerking verschilde wel en bestond uit baksteen (Philips en KLM), staalplaat (Staatsmijnen) of keramische tegels (RVB). In het midden van de plattegrond waren een enkele (Philips) of dubbele rij kolommen aanwezig waardoor er een indeling op basis van een middengang gemaakt kon worden of gekozen kon worden voor een volledig open plattegrond. De afstand van de kolommen ter plaatse van de middengang tot de gevel bedroeg: 6,30; 5,40 of 7,20 meter. Er werden geen kolommen geplaatst áchter de gevel; de penanten in het gevelvlak zelf waren dragend. Het gebouw voor Philips wijkt in de plattegrond, met een enkele middenkolom, af doordat de vertrekken aan een atrium liggen. De scheidingswanden werkte men uit in verplaatsbare modules van 90 centimeter in de vorm van een stalen, houten (Philips) of aluminium (KLM) regelwerk met verschillende invulmogelijkheden, waarbij de bovenste helft altijd uit glas bestond. Roosenburg noemde dit 'normaalwanden'. In de kantoorvertrekken kwamen geen verlaagde plafonds voor. De leidingen werden gegroepeerd in zones in de middengang of in het zicht gelaten (Philips). Trappenhuizen en liften werden uitgewerkt als service- en verdeelpunten als een knooppunt in het midden van het gebouw en aan de uiteinden van het gebouw, waarbij ze expressief in de gevel werden getoond als een cilindrisch of veelhoekig volume.

²⁰ Roosenburg, D., 'Kantoorgebouw Oranje-Nassaumijnen te Heerlen', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1932) 51, p. 469.

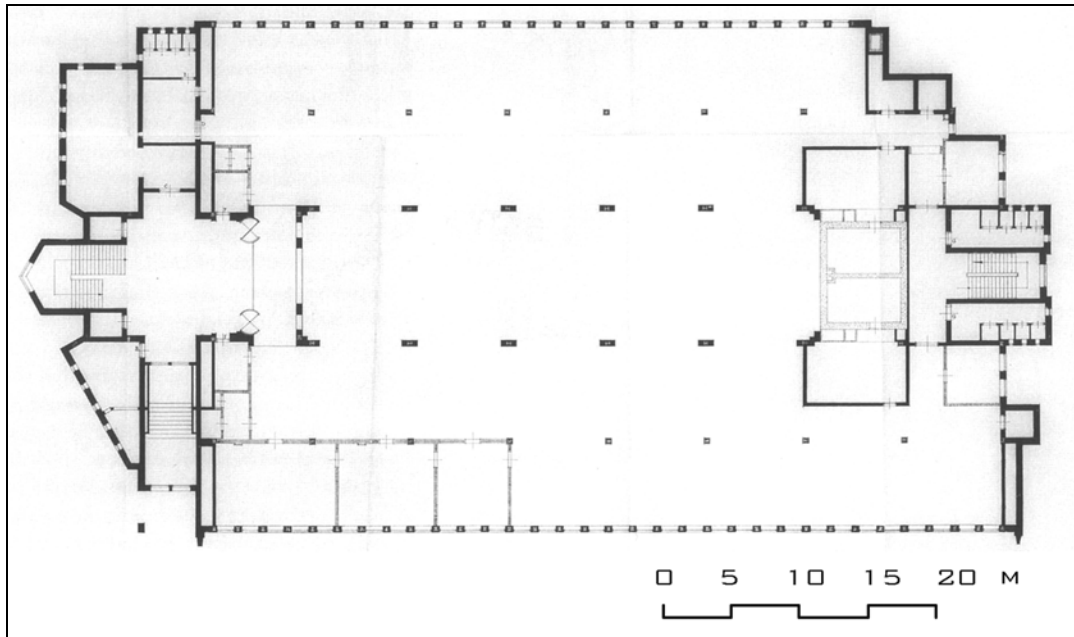
²¹ Blom, B. (red), 'Het Oranje Nassagebouw in Heerlen: een architectonisch lichtpunt', in: *De Dag van de Architectuurkrant 2001*. Coenen, J.M.J., H. de Haan e.a., *Jo Coenen en Co van stadsontwerp tot architectonisch detail*, Rotterdam 2004, pp. 234-239.

²² Mertens, H., 'monument van Roosenburg na restauratie weer functioneel', *Bouwen met staal*, (1999) maart/april, pp. 40-43.

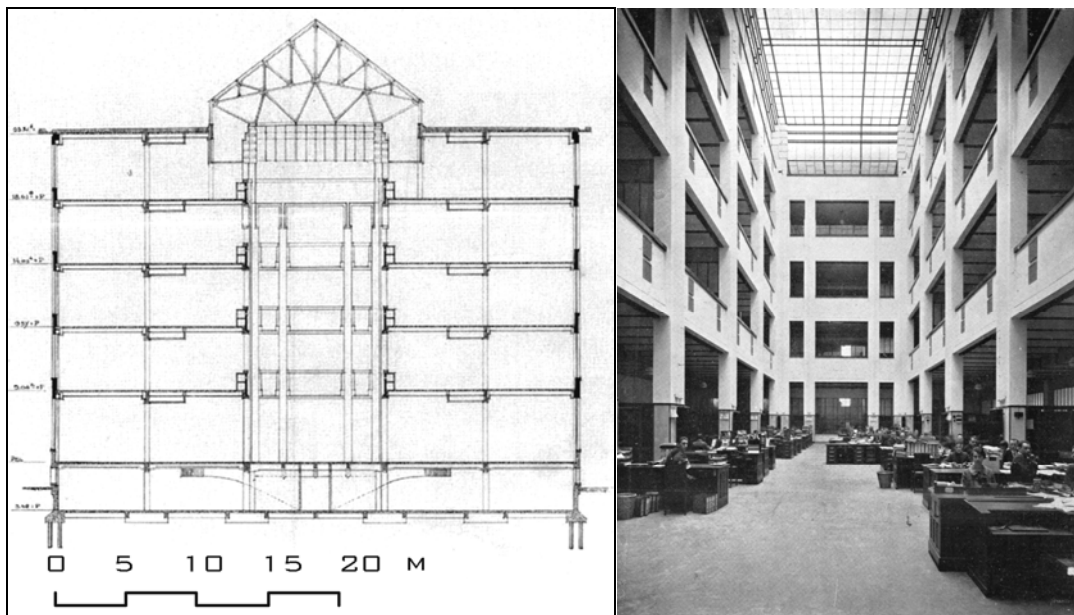
²³ Abspoel, C., 'Het KLM gebouw te 's-Gravenhage', *Forum*, (1950) 7, pp. 246-254. Roosenburg, D., 'Het K.L.M.-Gebouw te 's-Gravenhage. Toelichting door de ontwerpers', *Bouwkundig Weekblad*, (1949) 36, pp. 394-400. Mieras, J.P., 'Het K.L.M.-Gebouw te 's-Gravenhage', *Bouwkundig Weekblad*, (1949) 36, pp. 385-393. Haas, H.J. de, 'Het K.L.M.-Gebouw in aanbouw te 's-Gravenhage', *Bouwbedrijf en Openbare Werken*, (1948) 7, pp. 73-77.

Afbeeldingen 4.1.22 en 23: het exterieur en interieur van het kantoor van Philips in Eindhoven van Roosenburg uit 1923-1928. Steur, A.J. van der, 'Eindhoven, Philips en een kantoorgebouw', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1928)52, pp. 409-416.

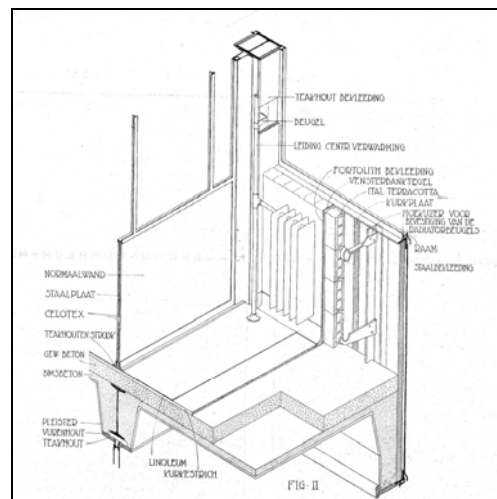
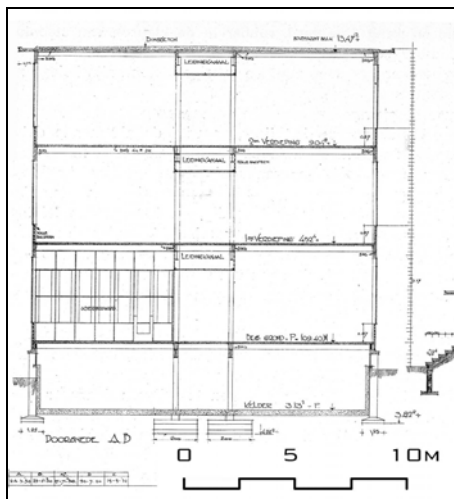
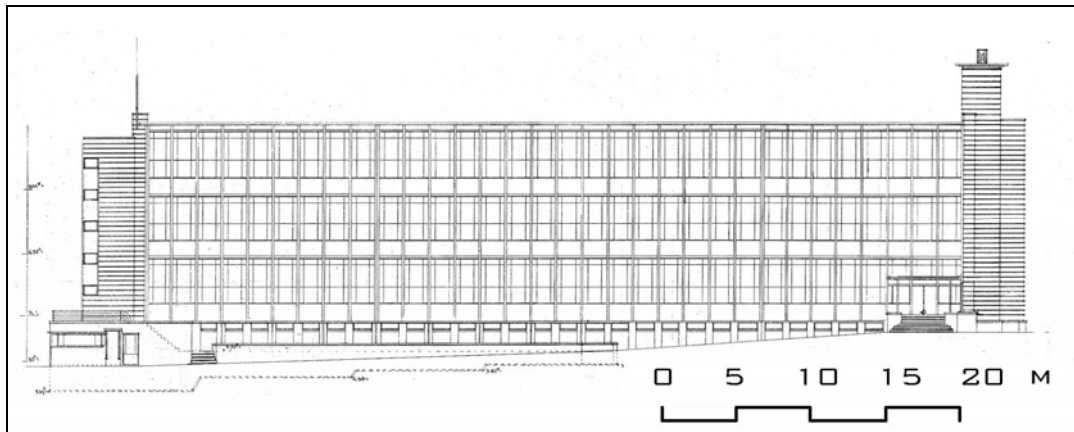
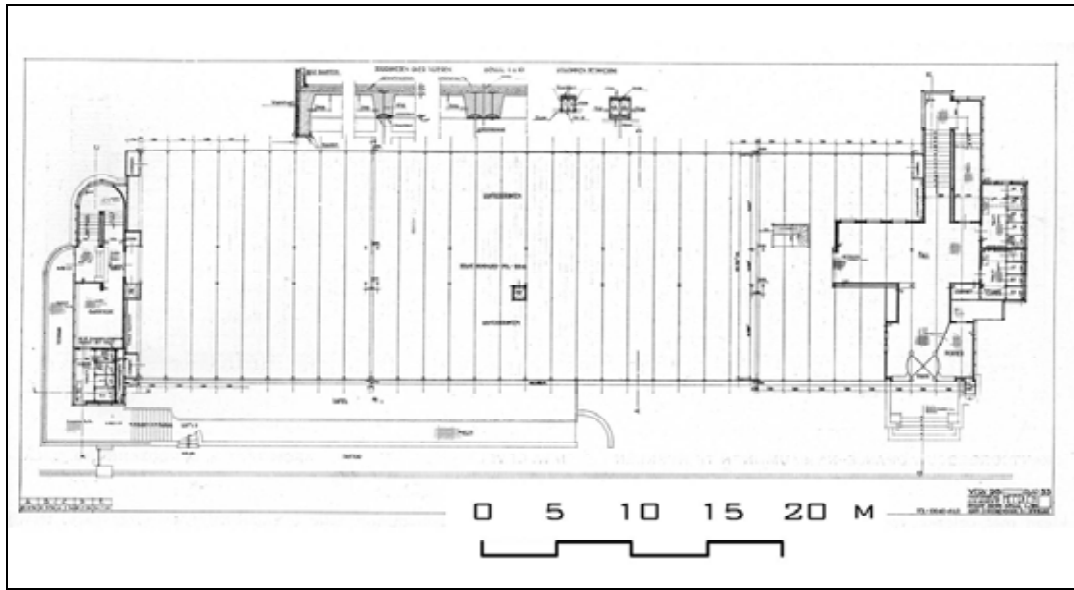
Afbeeldingen 4.1.24: de plattegrond van het hoofdkantoor voor Philips. Hoogstraten, D. van, *Dirk Roosenburg*, architect 1887-1962, Rotterdam 2005.

Afbeeldingen 4.1.25 en 26: de dwarsdoorsnede over en een foto van het atrium van het hoofdkantoor voor Philips. Hoogstraten, D. van, *Dirk Roosenburg*, architect 1887-1962, Rotterdam 2005. Steur, A.J. van der, 'Eindhoven, Philips en een kantoorgebouw', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1928)52, pp. 409-416.

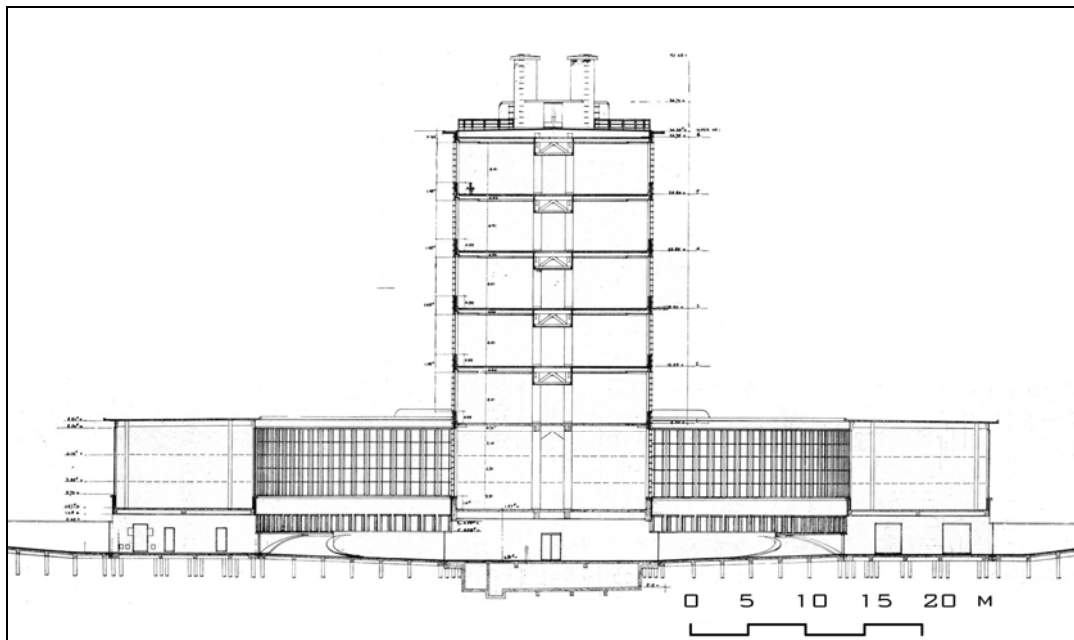
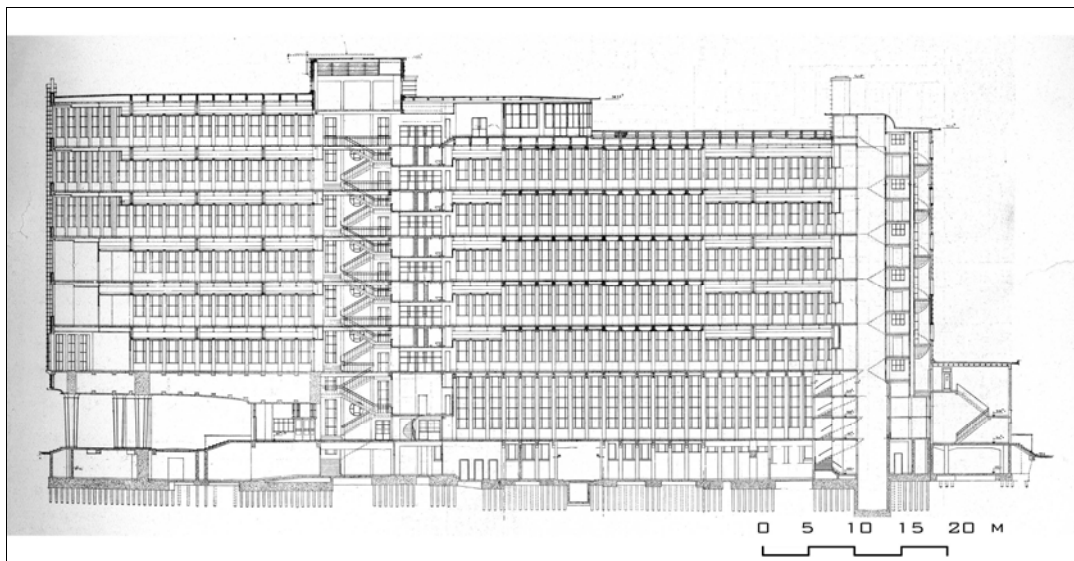
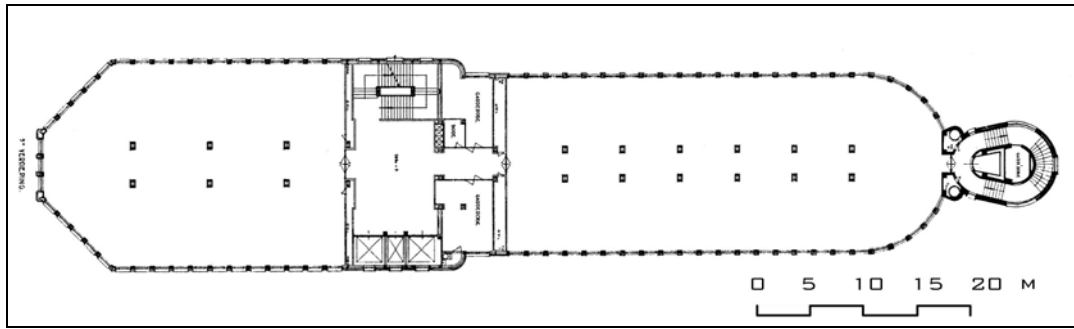
Afbeeldingen 4.1.27-29: exterieur en interieur van het kantoor voor de Oranje Nassau Staatsmijnen in Heerlen van Roosenburg 1928-1930. Roosenburg, D., 'Kantoorgebouw Oranje-Nassaumijnen te Heerlen', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1932) 51, pp. 469-475. H. Zijlstra 2004. Hoogstraten, D. van, *Dirk Roosenburg, architect 1887-1962*, Rotterdam 2005.

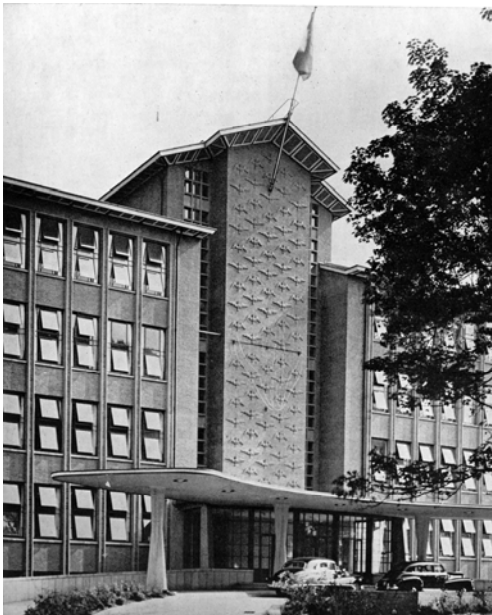
Afbeeldingen 4.1.30-33: een plattegrond, gevel, dwarsdoorsnede en detail van het kantoor voor de Oranje Nassau mijnen in Heerlen 1928-1932. Roosenburg, D., 'Kantoorgebouw Oranje-Nassaumijnen te Heerlen', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1932) 51, pp. 469-475.

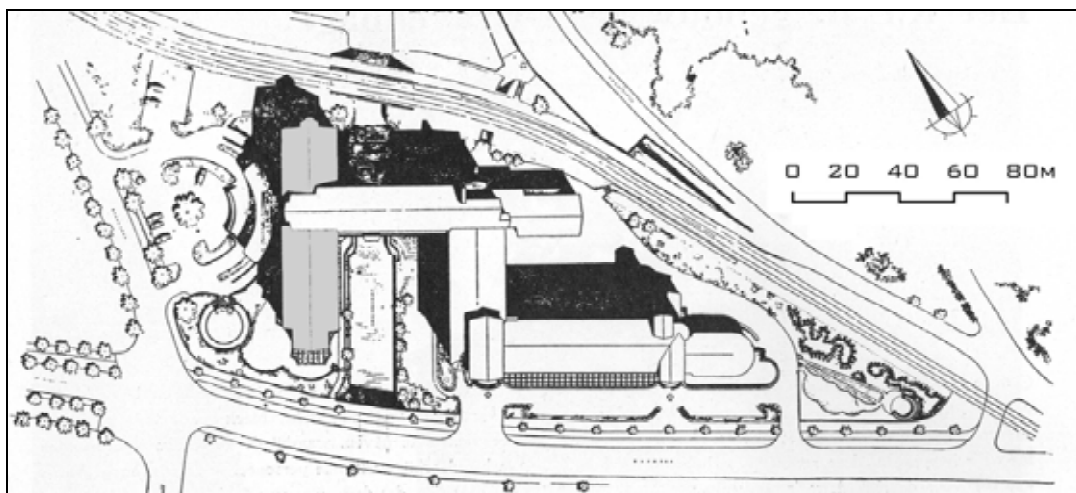
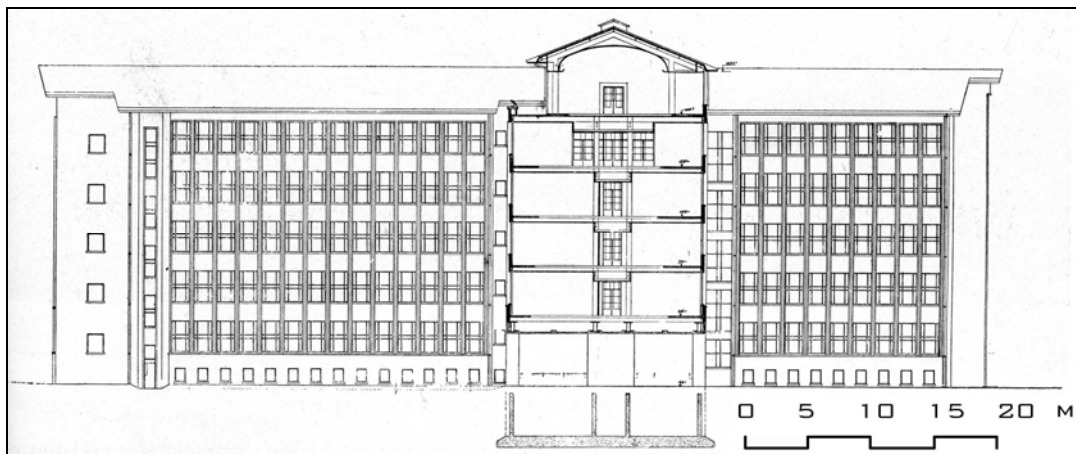
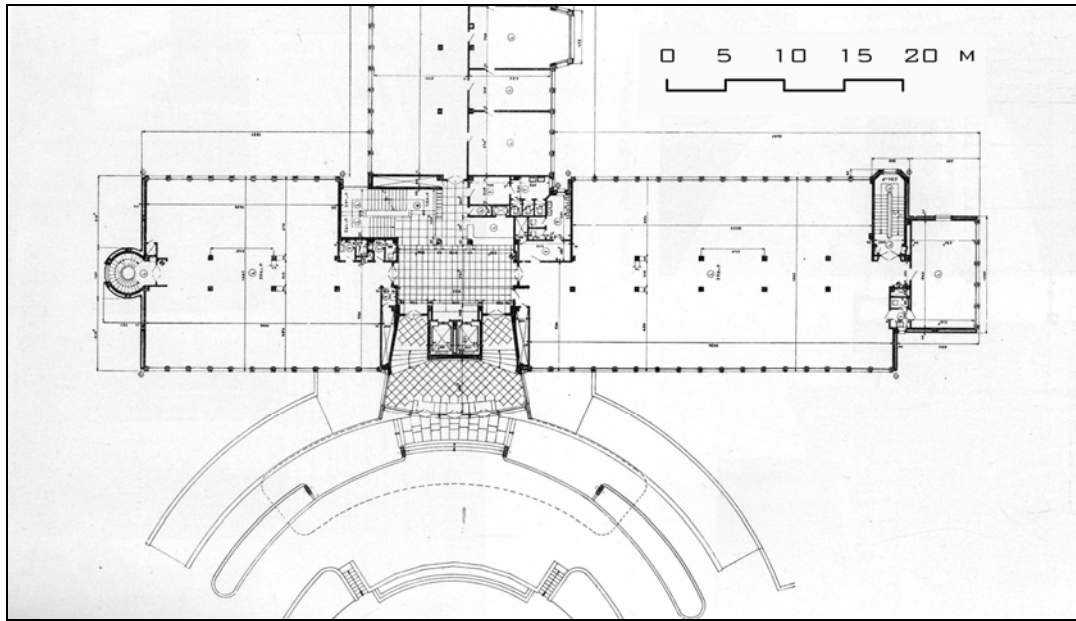
Afbeeldingen 4.1.34 en 35: het exterieur en interieur van de Rijksverzekeringsbank in Amsterdam van Roosenburg, 1935-1940. LIAG archief. Interieur. Kloos, M., Loeff Claeys Verbeke, kantoor Amsterdam, Bussum 1993. LIAG Archief.

Afbeeldingen 4.1.36-38: een plattegrond, langs- en dwarsdoorsnede van de Rijksverzekeringsbank.
 Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig
 Weekblad Architectura*, (1937) 14, pp. 142-148.

Afbeeldingen 4.1.39-41: het exterieur en interieur van het kantoor voor de KLM in Den Haag van Roosenburg, 1938-1940 en 1946-1949. Roosenburg, D., 'Het K.L.M.- Gebouw te 's-Gravenhage. Toelichting door de ontwerpers', *Bouwkundig Weekblad*, (1949) 36, pp. 394-400.

Afbeeldingen 4.1.42-44: een deel van de plattegrond, een dwarsdoorsnede en situatietekening van het KLM gebouw. Abspoel, C., 'Het KLM gebouw te 's-Gravenhage', *Forum*, (1950)7, pp. 246-254.

2.5 ONTWERPPROCES

Het eerste volledige schetsontwerp van de Rijksverzekeringsbank, dat zich in het archief van het Nederlands Architectuurinstituut (NAi) in Rotterdam bevindt, is van oktober 1935. Daarvoor zijn vele situatie- en volumestudies gemaakt die mogelijke varianten van bouwvolumes op het beschikbare terrein laten zien.²⁴ Zie afbeeldingen 4.1.45-49. In het begin werd de diagonale positie van het terrein in de stedenbouwkundige context niet benut, pas in augustus 1935 plaatste men voor het eerst een volume, symmetrisch, in het verlengde van de diagonale as. Het bestond verder uit twee, langs de straatzijden, geplaatste kantoorblokken met een hoogte van 43 meter. De ontwerpers vertaalden de gevraagde oppervlakten uit het programma van eisen naar de maatvoering van het gebouw. De conclusie luidde dat er meer volume op het midden van het terrein geconcentreerd moest worden om het hoogteverschil met de omliggende woningen niet te groot te laten worden.

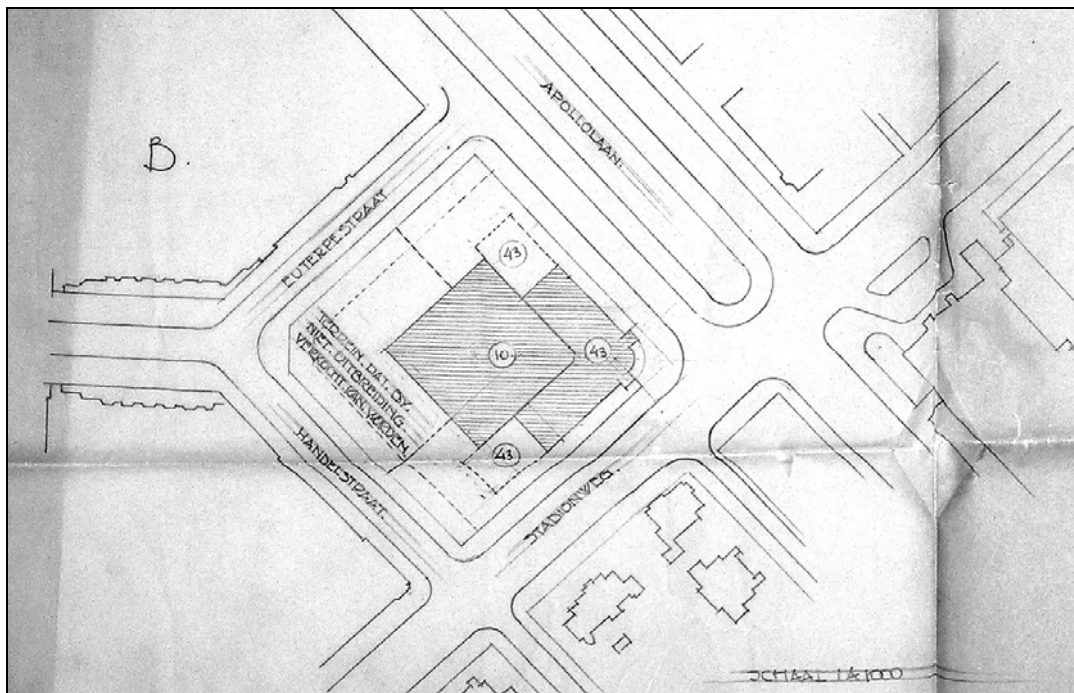
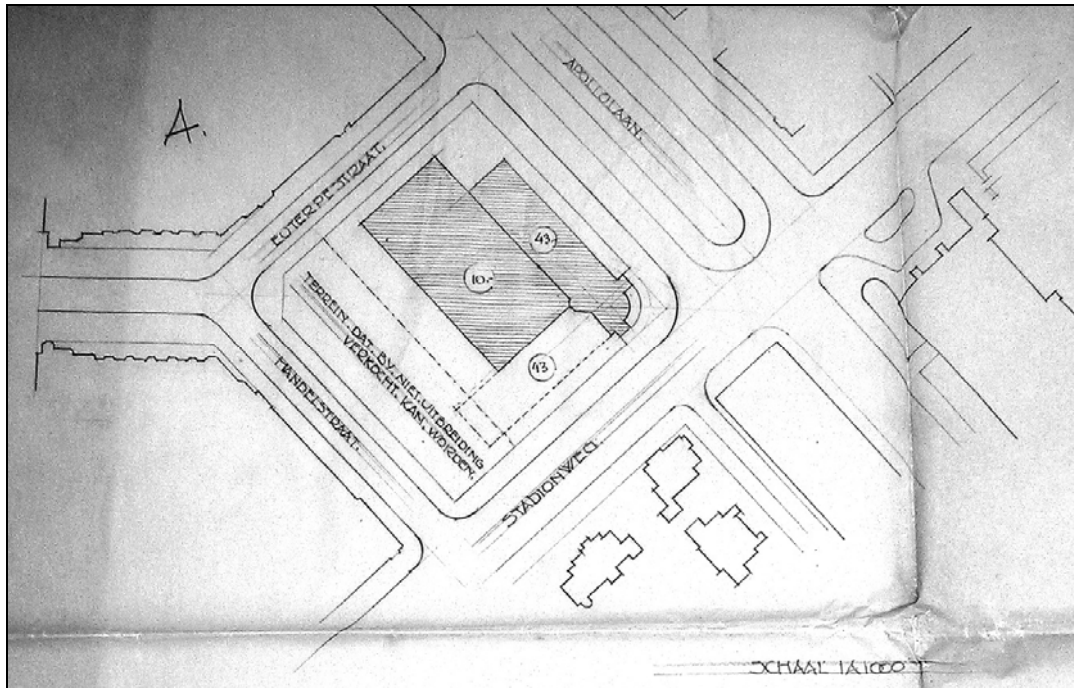
Het schetsontwerp van oktober 1935 toonde een kantorenblok met een hoogte van 48,6 meter. Het blok was met de lengterichting diagonaal op de as van het Amstelkanaal geplaatst. Langs de Euterpestraat (de huidige G. van der Veenstraat) en de Handelstraat werden twee vleugels van 11,5 m hoogte gelegd en er werd een cirkelvormig volume van 9 meter hoog gespannen tussen de koppen van deze vleugels, die raakten aan de Apollolaan en de Stadionweg. Het cirkelsegment schoot onder het hoge, diagonaal geplaatste, blok door. De hoofdentree lag precies op de plaats van deze ontmoeting, onder de kop van de hoogbouw, op de hoek van de Stadionweg en de Apollolaan. Zie afbeeldingen 4.1.50-52.

Dit ontwerp, dat de medewerkers van het architectenbureau geheel uitwerkten tussen oktober 1935 en april 1936, was van het hedendaagse 'Definitief Ontwerp' niveau. Het plan kende gedurende deze periode enkele aanpassingen, waarbij het hoogbouwblok werd verlengd zodat het verbonden werd met de beide vleugels aan de achterzijde. De totale hoogte kon daardoor gereduceerd worden tot 41 meter. Er werden verder varianten getekend voor het al of niet volledig bebouwen van de door de volumes ingesloten ruimten ten behoeve van archiefruimte. Op 27 april 1936 maakte men uitgebreide tekeningen met varianten voor verschillende archiefsystemen, op basis van principe indelingen van de ruimten voor het archief, waarbij de varianten ook financieel werden doorgerekend.

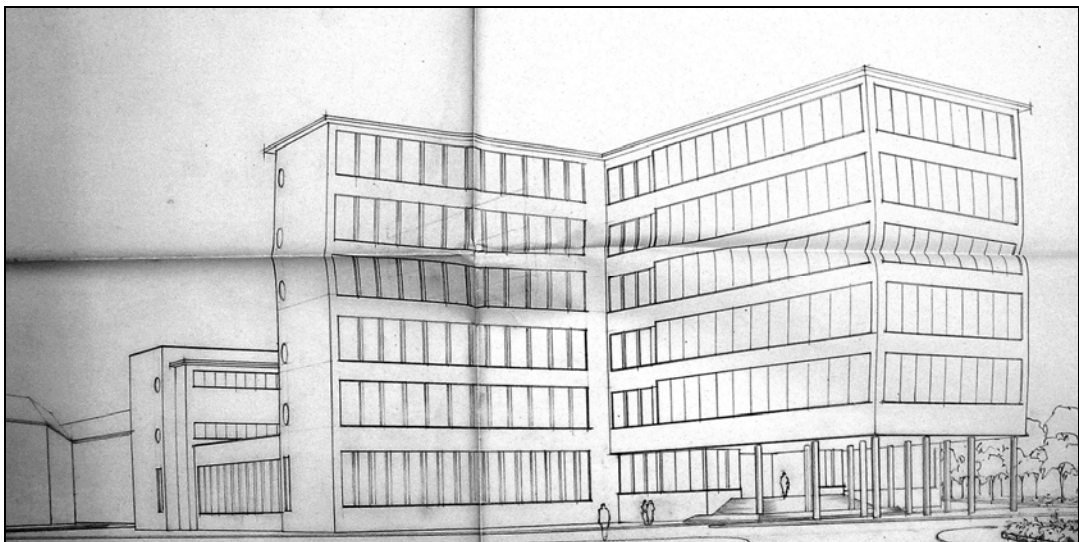
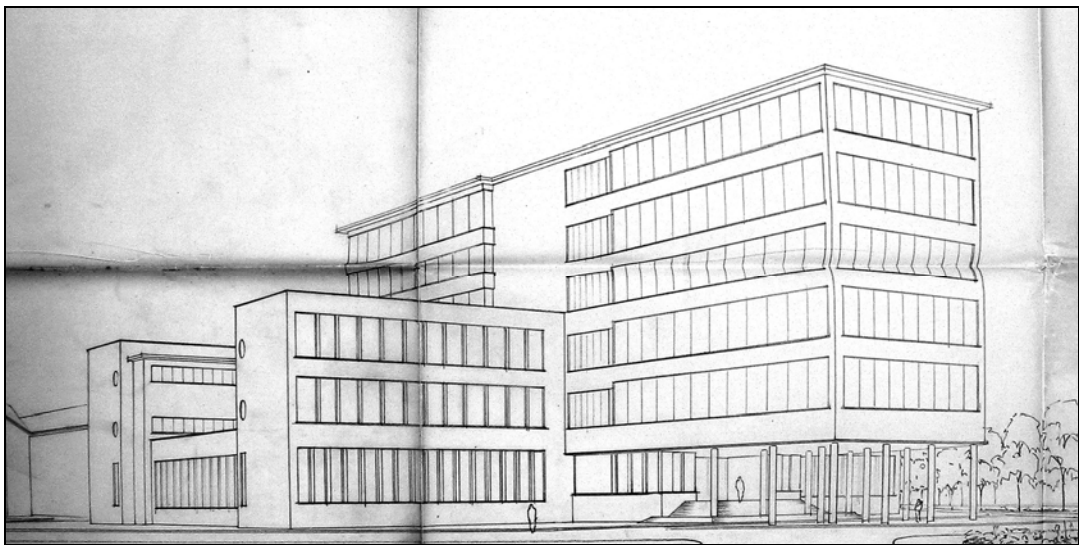
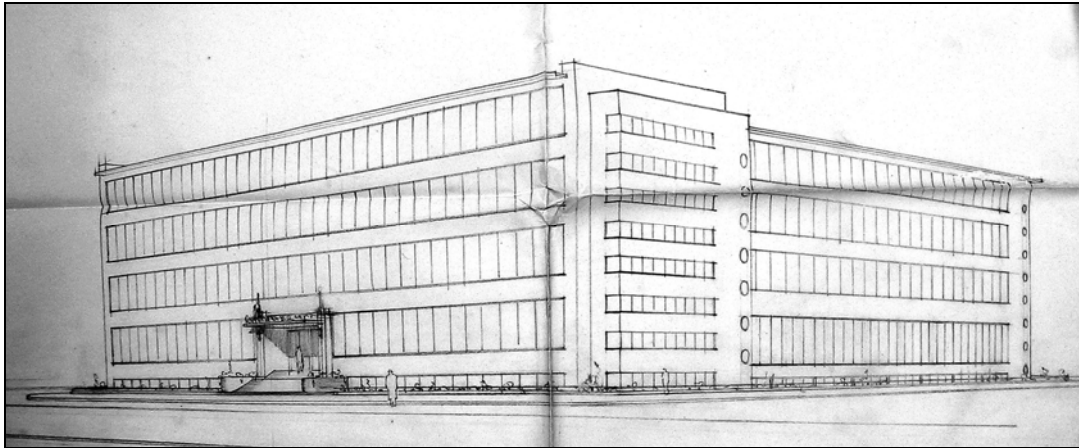
Van de periode mei tot en met oktober 1936 zijn er geen tekeningen in het archief te vinden, afgezien van een tekening voor een gaskelder. Aangezien de tekeningen, die volgen op die van 27 april 1936, zijn doorgenummerd heeft het ontwerpproces blijkbaar vier maanden stilgelegen. Hoogstwaarschijnlijk heeft er op basis van het 'Definitief Ontwerp' een financiële toets plaatsgevonden en werd er overleg gevoerd met de afdeling Stadsontwikkeling van de gemeente Amsterdam.²⁵

²⁴ NAI, archief ROOX nr.13, NAI, archief SVBA.

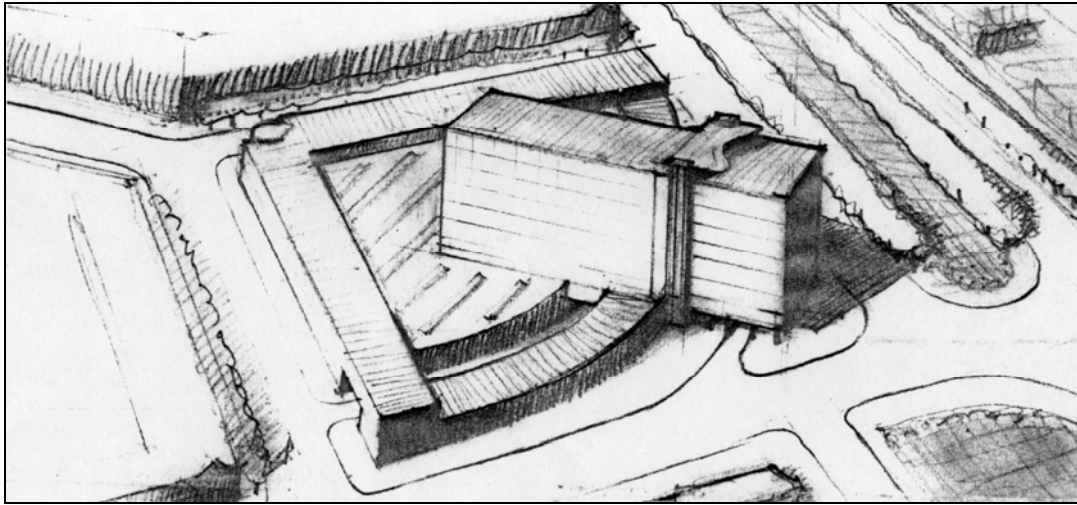
²⁵ Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001. Al bij de eerste planvorming was er veel te doen over de bouwhoogte en met name over de hoogte van de bebouwing tegenover de bestaande woningen. Dit werd bij de latere uitbreidingsopties aangegrepen om een uitbreiding van het bouwvolume in de hoogte niet toe te staan. Zie ook pagina 87. In het boek van D. van Hoogstraten staat foutief vermeld dat LIAG het gebouw van de Rijksverzekeringsbank uitbreidde met twee bouwlagen. Hoogstraten, D. van, *Dirk Roosenburg, architect 1887-1962*, Rotterdam 2005, p. 81.

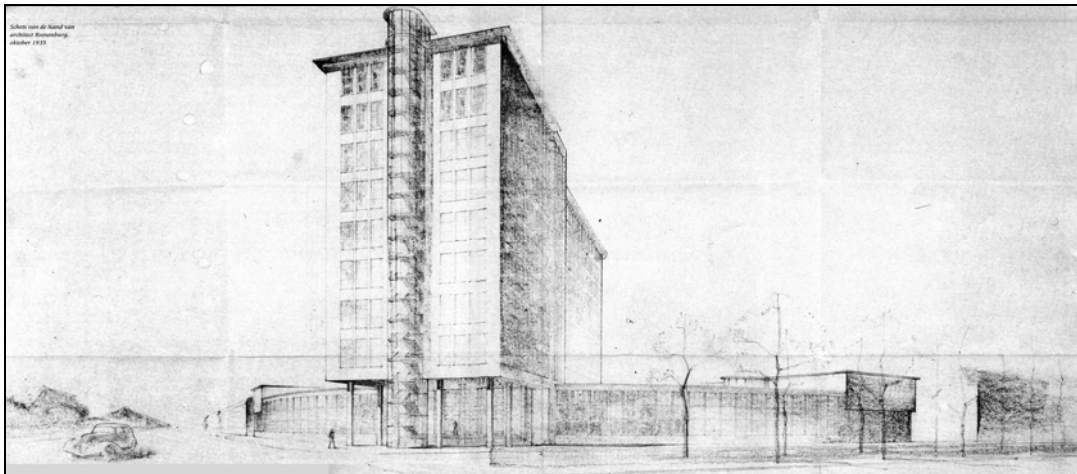
Afbeeldingen 4.1.45 en 46: situatie schetsen 1 A en B. NAI, archief ROOX, 27 mei 1935.

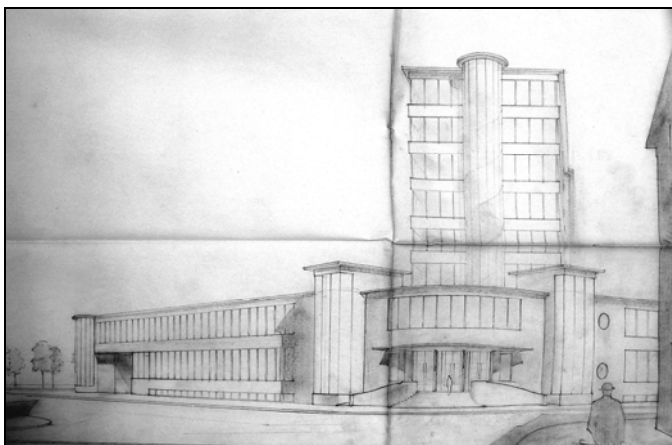
Afbeeldingen 4.1.47-49: perspectief tekeningen van verschillende ontwerpstudies met rechte blokken en mogelijke uitbreidingen van het gebouw. NAI archief ROOX, 15 en 20 augustus 1935.

Afbeelding 4.1.50: perspectief tekening van het plan uit oktober 1935. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank*. *Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

Afbeelding 4.1.51: variant oplossing met een trap op de kop de hoogbouw. NAI archief ROOX.

Afbeelding 4.1.52: variant oplossing van de achterzijde van het gebouw, NAI archief ROOX, tekening 33, 9 november 1935.

Van oktober 1936 tot en met januari 1937 werd een ander plan, dan het hiervoor genoemde ontwerp, tot op besteksniveau uitgetekend. Dit plan zou de onderlegger vormen voor het uiteindelijk gerealiseerde gebouw. Hierbij was het kantorenblok op dezelfde positie blijven staan als in het eerdere plan, maar de rechte vleugels langs de Euterpestraat en de Handelstraat waren verdwenen. Er werd een totaal cirkelvormige ring met een hoogte van 9 meter toegevoegd, die de ingeschreven cirkel was van het vierkante bouwterrein. In deze ring plaatste men het rentekaartenarchief, waarbij de kasten radiaal gepositioneerd zouden worden in drie verdiepingen. Het cirkelvormige transportsysteem van de rentekaarten, de Adressograph, was bepalend voor de uiteindelijke vorm van dit gebouwdeel. Zie afbeeldingen 4.1.53 en 54.

De ring werd onderbroken ter plaatse van het kantoorgebouw, daar waar men de entreepartij had terug gelegd onder de kop van de hoogbouw. Deze ontmoeting van bouwvolumes vormde tevens het verticale, centrale, verbindingselement in het gebouw. Via de twee doorgangen onder de ring kwam een verbindingsweg te lopen voor servicedoeleinden en dienstverkeer. (Zie ook pagina's 42 en 75).

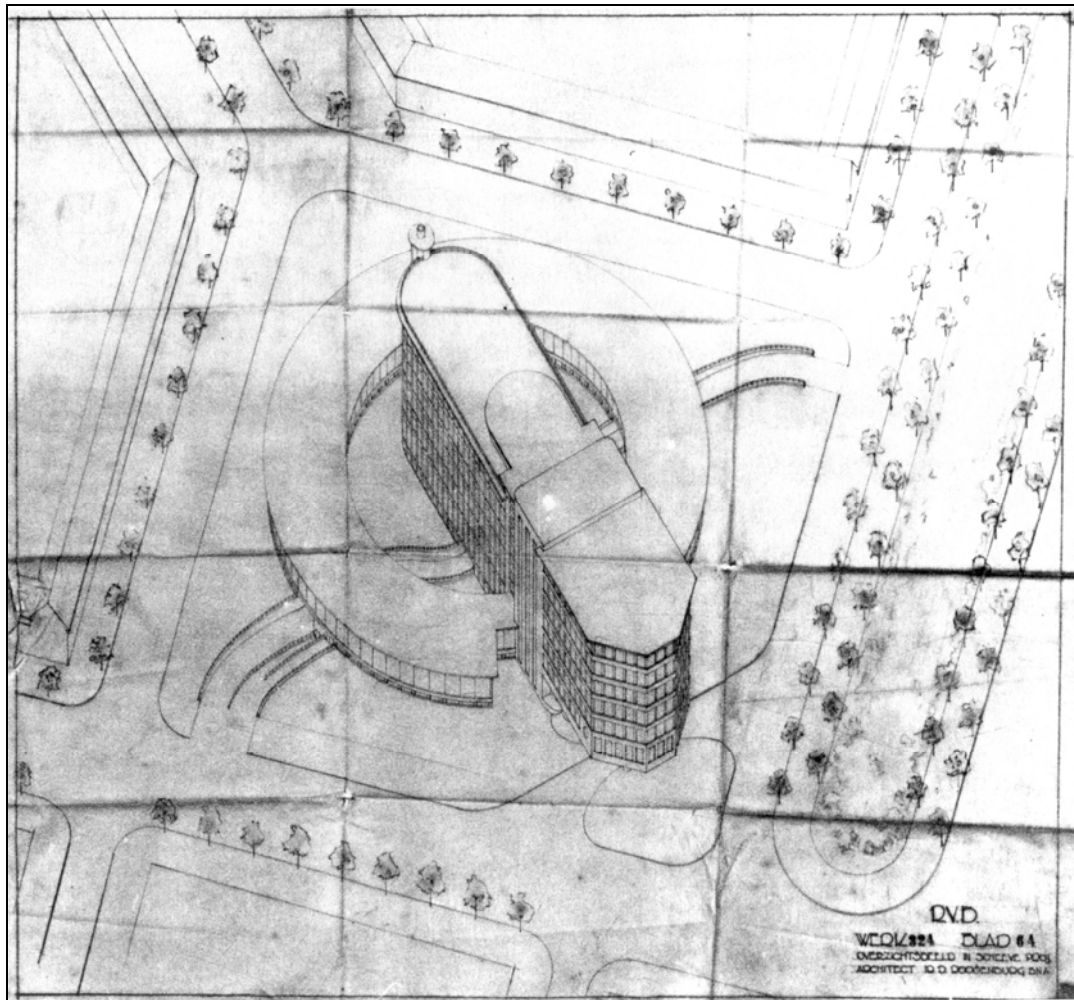
In de toespraak die Roosenburg hield bij de opening van het gebouw in 1940 zei hij over het ontwerpproces betreffende de vorm van het gebouw: *'Wat al vormen van bouwcomposities zijn voor dit vierkante perceel door mij en mijn bureau geschetst en geteekend. Hoevele mogelijkheden voor den opbouw van een archief zijn niet overwogen, mèt mechanische beweeginrichting en zonder. Bijna een jaar heeft het geduurd eer de definitieve vorm van het plan vast stond. Toch is er een beslissend moment geweest, dat op den kant van een tekenbord de definitieve vorm uit mijn potlood is gevloeid.'*²⁶ Opmerkelijk is dat er in het archief een aantal tekeningen aanwezig zijn, allemaal gedateerd op 24 september 1935, waarop de uiteindelijk gerealiseerde oplossing al was opgetekend. Zie afbeeldingen 4.2.56 en 57.

Dit houdt in dat het eigenlijke ontwerp er niet pas na een jaar, maar al na een half jaar lag. Er is namelijk een half jaar lang besteed aan de uitwerking van een ander plan. Het eigenlijke plan, uit september 1935, werd daarna, vanaf oktober 1936, verder uitgewerkt. Roosenburg zinspeelde hier waarschijnlijk op in het vervolg van zijn toespraak: *'Er is een beslissend moment geweest, dat de definitieve vorm uit mijn potlood is gevloeid als eene mogelijkheid, waaraan ik in eerste instantie even hard twijfelde als aan alle vormen, die reeds daarvoor aan het papier waren toevertrouwd. De uitwerking van dit idee heeft me echter het noodige vertrouwen geschonken.'*²⁷

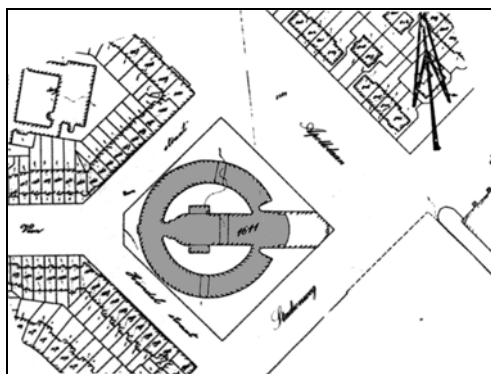
Het uiteindelijke ontwerp werd gedurende de daarop volgende jaren tot op het kleinste detail uitgetekend. In het archief van het NAI liggen ruim 650 tekeningen, de bestekken, enkele krantenartikelen en foto's. Dit verschaftte mij een goed beeld van de ruimtelijke, functionele maar vooral ook van de technische uitgangspunten die bij het ontwerpen en het realiseren van het gebouw een belangrijke rol hebben gespeeld.

²⁶Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 199, p. 4.

²⁷Ibidem, p. 4.

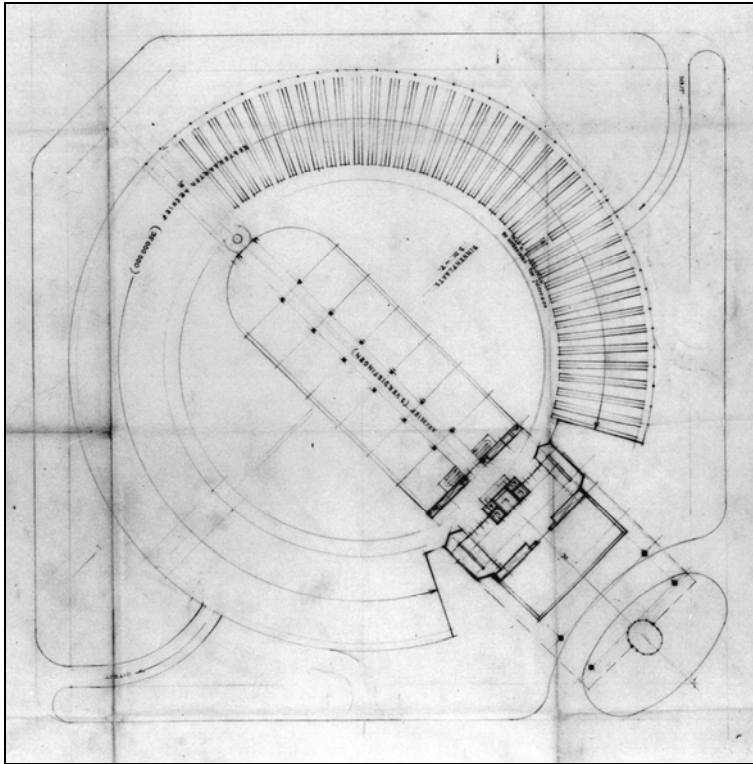
Afbeelding 4.1.53: perspectief tekening van het uiteindelijke plan uit 1936, tekening 033. NAI archief ROOX.

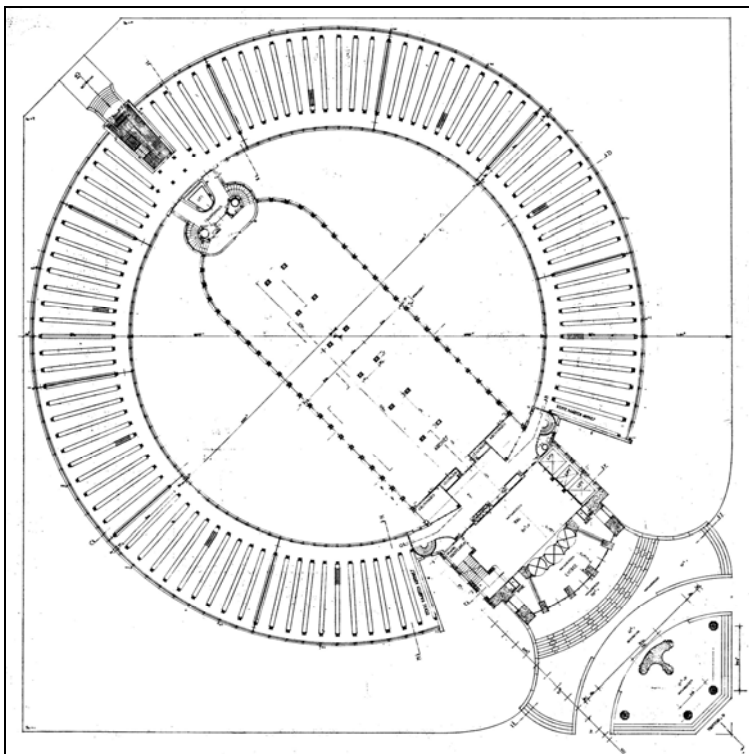
Afbeelding 4.1.54: een tekening van de uiteindelijke situatie van het gebouw. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

Afbeelding 4.1.55: een fotomontage van de het ontwerp van de rijksverzekeringsbank op de locatie gezien vanaf de Stadionweg. Hoogstraten, D. van, *Dirk Roosenburg, architect 1887-1962*, Rotterdam 2005. (Oorspronkelijk afkomstig uit het Gemeente Archief Amsterdam)

Afbeelding 4.1.56: plattegrond van september 1935. NAI archief ROOX.

Afbeelding 4.1.57: de plattegrond van de begane grond verdieping van het uiteindelijk gerealiseerde ontwerp in 1939. Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, 58 (1937) 14, pp. 142-148.

3 GEBOUW

3.1 IN WORDING (CONTINUÏTEIT)

3.1.1 RUIMTE

Dat niet iedereen gelukkig was met het uiteindelijke ontwerp mag duidelijk zijn uit de reactie die M.A. (Mart) Stam (1899-1986) schreef in 1937 voor *'de 8 en Opbouw'*. Hij verbaasde zich over het feit dat, op het moment dat de bouw reeds was aangevangen, de schoonheidscommissie en de afdeling stadsontwikkeling hun goedkeuring hadden verleend aan het ontwerp. Hij omschreef het gebouw met een hoogte van veertig meter tussen de bestaande bebouwing als: *'...het hier voorliggende misbaksel.'* [...] *'Men moet zich realiseren dat het gebouw een zelfde hoogte zal krijgen welke gelijk staat met dat van de Nederlandsche Handels Maatschappij in de Vijzelstraat, terwijl het aan vier kanten door twee en drie verdiepingen huisjes omringd is.'*²⁸ Volgens Stam zouden dergelijke plannen eerst algemeen bekend gemaakt moeten worden, zodat er mogelijk protest aangetekend zou kunnen worden. Dat het bovendien een Rijksopdracht betrof die met middelen van het gehele volk werd bekostigd, was een schande. Hij pleitte voor een situatie waarbij dergelijke opdrachten middels anonieme prijsvragen tot stand zouden komen: *'Dan zullen architecten met naam zich moeite moeten geven en dan zullen bouwwerken als het hier voorliggende misbaksel niet kunnen ontstaan.'*²⁹ De uiteindelijke bouwmassa is echter ontstaan onder druk van de gemeente Amsterdam. Bij de in 1991 opnieuw aangewakkerde discussie over een uitbreiding van het gebouw, met de twee oorspronkelijk door Roosenburg mogelijk geachte bouwlagen, werd verwezen naar de moeilijke situatie en de lange discussies die in 1936 al waren gevoerd.³⁰ (Zie ook pagina 87). De uitbreiding werd dan ook niet uitgevoerd. Op de belendende locaties liggen woningen met een hoogte van twee bouwlagen plus een kap en woonblokken met vier bouwlagen en een hoekbebouwing van vijf tot zes verdiepingen, wat een hoogte van de omliggende bebouwing bepaalde op ongeveer twaalf tot vijftien meter. Zie afbeeldingen 4.1.55, 4.1.58 en 59.

Hieruit blijkt dat Stam in zijn kritiek de zaak nogal overdreef, mede gezien het feit dat de randbebouwing van het plan voor de Rijksverzekeringsbank *'slechts'* een hoogte heeft van negen meter, en de omliggende woonbebouwing hoger is dan Stam omschreef.

Huidige architectuurcritici laten zich aanzienlijk positiever uit over de bouwvolumes. M. (Maarten) Kloos (1947) schreef in 1993: *'Het is de ordening van de volumes dat de Rijksverzekeringsbank tot één van de meest twintigste-eeuwse gebouwen maakt die men zich maar kan denken.'*³¹

In het gerealiseerde ontwerp bleef de volledige ringbebouwing 9 meter hoog en werd de hoogbouw tot 41 meter hoogte teruggebracht. De eerste ontwerpschetsen van Roosenburg, zoals hiervoor genoemd, lieten een reeks van varianten zien die in staat waren het programma te huisvesten. Hij zei hier over: *'Bij normaal volbouwen van het terrein zou een gebouw van dezelfde capaciteit een hoogte van ± 18 m hebben gekregen en het zou voor omwonenden en publiek het resultaat geven van een gesloten straatwand. Niet alleen de omwonenden zouden licht en lucht minder hebben*

²⁸ Stam, M., *'Kritiek', 8 en Opbouw*, (1937)9, p. 84.

²⁹ Ibidem 24. Voor het nog te ontwerpen (Amstel) Station in Amsterdam Zuid, houdt Mart Stam dan ook zijn hart vast. Het stuk is eveneens in een dagblad geplaatst onder de titel: *'Ontsiering van een nieuw stadsdeel'*, dit stukje bevindt zich in het archief van Roosenburg bij LIAG architecten in Den Haag.

³⁰ Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.

³¹ Kloos, M., *Loeff Claey's Verbeke, kantoor Amsterdam*, Bussum 1993, p. 12. Een uitgave bij de in gebruikneming van De Rijksverzekeringsbank door de nieuwe eigenaar.

gekregen, maar ook de beampten van de Rijksverzekeringsbank zouden tekort gekomen zijn. Zoo ergens, dan was het hier een bouw hoger dan normaal aangewezen: er wordt hier ruimte op het platte vlak gewonnen door hooger bouwen.³²

De afstand van het diagonaal geplaatste hoofdvolume tot de omliggende bebouwing bedroeg 45 tot 60 meter, waardoor de afstanden volgens Roosenburg zodanig waren '...dat men een groot gevoel van ruimte zal behouden, terwijl lichtinval enz. niet zullen worden belemmerd'³³. Het gebouw werd precies zo geplaatst dat de schaduw niet op de bebouwing eromheen zou vallen, bovendien werd de mogelijkheid opgehouden om het gebouw met twee verdiepingen uit te kunnen breiden.

Over hoogbouw liet Roosenburg zich eens op de volgende wijze uit: 'We moeten hoog bouwen, om de kinderen in dit land de gelegenheid te geven om te spelen. Het enige moment waarop dat nog kan worden gerealiseerd, is nu.'³⁴ In het licht van Berlages plan Zuid was een bebouwing in de vorm van een hoogteaccent op de gegeven locatie een logische uitwerking binnen het plan. Berlage schetste zelf in 1925 een, eveneens monumentaal, over de diagonaal ontworpen, gebouw dat echter minder hoog was. Zie ook pagina 9 en afbeelding 4.1.11 op pagina 11.

De Rijksverzekeringsbank riep tijdens de uitvoering de nodige reacties op en het werd dan ook op de voet gevolgd door de plaatselijke pers. Er werd gesproken over 'het hoogste gebouw van Amsterdam'³⁵ en over 'de tweede wolkenkrabber'³⁶. De eerste uitspraak is opmerkelijk gezien het feit dat, zoals Mart Stam ook al memoreerde, het gebouw voor De Nederlandsche Handelsmaatschappij ongeveer van dezelfde hoogte was. Het maakt voor de beoordeling dus veel uit of een gebouw ruimte om zich heen heeft of dat het zich voegt in een straatwand.

De ruimtelijke opbouw van de Rijksverzekeringsbank zelf werd in eerste instantie bepaald door het ringvormige rentekaartenarchief en in tweede instantie door de daarop, over de diagonaal, geplaatste kantoor-schijf. Deze schijf ontwierp Roosenburg als een 7-laagse voorbouw en een 6-laagse achterbouw, die aan de straatzijde werd beëindigd door een trappenhuis en twee leidingkokers met ronde vormen. Zie afbeelding 4.1.60.

Aan de straatzijde werden verschillende alternatieven uitgewerkt maar men koos er uiteindelijk voor dat de achteringang werd geflankeerd door twee portierswoningen. Zie afbeelding 4.1.61. De achterbouw was dus een verdieping lager dan de voorbouw maar sloot hierop aan middels een teruggelegde, eveneens afgeronde, dakopbouw waarin het restaurant was gehuisvest. Het lag daardoor aan een riant dakterras. Zie afbeeldingen 4.1.62 en 76 op pagina 48. Ook in de breedtemaat weken de voor- en achterbouw af, zie pagina 42.

De voorbouw werd aan de entreezijde op grote kolommen geplaatst, hieronder kwam entree te liggen, geflankeerd door beeldengroepen van de beeldhouwers H.L. (Hildo) Krop (1884-1970) en H.M. (Han) Wezelaar (1901-1984), om uitdrukking te geven aan 'het grote sociale werk dat erin gedaan wordt'³⁷. De bovenliggende bouwmasa werd hier, in tegenstelling tot de achterzijde, juist veelhoekig beëindigd. Zie afbeelding 4.1.63.

³² Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937)14, p. 142.

³³ Ibidem, p. 142.

³⁴ Metz, T., 'De Baas', *Forum*, (1991)1, p. 35.

³⁵ Boxtel, Th. van, 'De jubilerende Rijks (sociale) verzekeringsbank', *Ons Amsterdam*, (1976)mei, p. 124.

³⁶ *De Nieuwe Dag*, 16 februari 1938 en 14 april 1938. Uit Archief ROOX NAI.

³⁷ Metz, T., 'De Baas', *Forum*, (1991)1, p. 35 en 'Wezelaar, Han Matthieu (1901-1984)', <http://www.kunstbus.nl/verklaringen/han+wezelaar.html>, geprint 3 november 2005. Een beeld van Frits van Hall werd niet uitgevoerd omdat de mal ervan en van Hal zelf de Tweede Wereldoorlog niet overleefden (Met dank aan prof. dr. Marieke Kuipers).

Afbeelding 4.1.58: de Rijksverzekeringsbank naast de belendende bebouwing langs de Apollolaan. *Amsterdam, Townplanning and Housing in pictures*, Departement of Public Works and the Housing department on the occasion of the XXth. International Congress for Housing and Townplanning, Amsterdam 1950.

Afbeelding 4.1.59: de Rijksverzekeringsbank met in het verlengde van de bouwmassa de huidige Gerrit van der Veenstraat (voorheen Euterpestraat) en de Händelstraat met flankerende woonbebouwing. *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993.

Afbeelding 4.1.60: de achterzijde van de Rijksverzekeringsbank gezien vanuit de toenmalige Euterpestraat. LIAG archief

Afbeelding 4.1.61: een alternatief voor de achteringang in een maquette. LIAG archief

Afbeelding 4.1.62: de langsgewel met de dakopbouw en het terras van de Rijksverzekeringbank. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.63: de entree aan de voorzijde van het gebouw onder de kop van de hoogbouw. De uiteindelijke beeldengroep in de nis ontbreekt nog. LIAG archief.

De vorm van de archiefring werd bepaald door de functie: een lichte werkplek voor 40 mensen en de opslag van 47 miljoen rentekaarten, die door het gebouw getransporteerd moesten worden: *'Uit deze eischen is de cirkelvorm van het archief geboren: deze vorm maakt het mogelijk een zeer eenvoudige transportinrichting in te bouwen in de vorm van een wiel, dat zeer licht zal draaien en voor het transport der kaarten zeer geschikt is.'*³⁸ Zie afbeeldingen 4.1.64-66.

Zoals op pagina 33 werd genoemd plaatste men haaks op het volume van de kantoor-schijf een hellingbaan met een onderdoorgang ten bate van transport en diensten. Hier werden de kelders rechtstreeks van buitenaf bereikbaar gemaakt, in het hart van het gebouw. Op korte afstand hiervan lagen eveneens het hoofdtrappenhuis met de personenliften, de paternosterliften voor archiefstukken (zie pagina 80) en de centrale hal. Zie afbeeldingen 4.1.67 en 68.

Het uitgangspunt om lichte kantoorvertrekken te maken, werd gerealiseerd door een verdiepingshoogte van 4,95 meter toe te passen. De basisindeling van de verdiepingvloeren was volgens de typologie van een middengang, waaraan afzonderlijke vertrekken aan de gevelzones konden liggen of waarbij de gehele vloer van gevel tot gevel als één ruimte kon worden ingedeeld. In het plafond, boven de zone van de middengang, werden alle verdeelingsleidingen en ventilatieroosters in een 'horizontale leidingschacht' ondergebracht. De vrije hoogte ter plaatse van deze gangzone bedroeg 3,25 meter, de vrije hoogte in de kantoren kon daardoor 4,41 meter worden en liep aan de gevelzijden zelfs op tot 4,50 meter. De kantoorruimte die direct boven de entree was gelegen kende een dubbele hoogte. Zie afbeelding 4.1.69.

Bij het ruimtelijke concept van de hoogbouw viel verder op dat de breedte van de voorbouw ongeveer 20 meter was en die van de achterbouw ongeveer 17 meter. Zie afbeelding 4.1.70. Essentieel waren de transparante scheidingswanden tussen de gangzone en de kantoorruimten om het ruimtelijke en lichte effect kracht bij te zetten. Zie afbeeldingen 4.1.112-113 op pagina 73.

De gekozen verdiepingshoogte bood de architect bovendien de ruimte in het hoofdtrappenhuis, centraal gelegen in het gebouw, op de tussenbordessen van de trappen extra toiletgroepen en voorzieningen te plaatsen; een oplossing die pas tijdens de uitwerking van het plan in 1937 werd uitgetekend. Zie afbeeldingen 4.1.71 en 72. De scheidingswanden in de gangen en in de hallen waren van staal en glas. Zie afbeeldingen 4.1.73 en 74.

Op het dak werd de kantine in een rondlopend glazen paviljoen ondergebracht aan het, op pagina 38 door mij al genoemde, dakterras. Zie afbeeldingen 4.1.75 en 76.

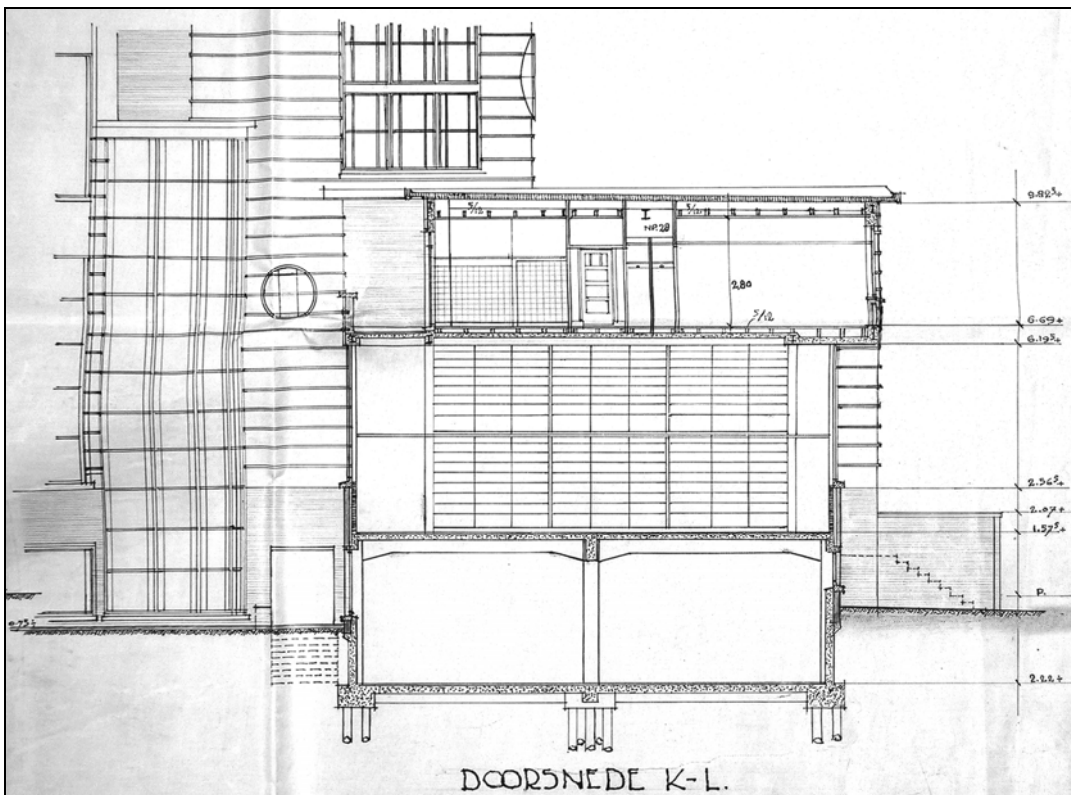

Afbeelding 4.1.64: interieur rentekaartenarchief. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

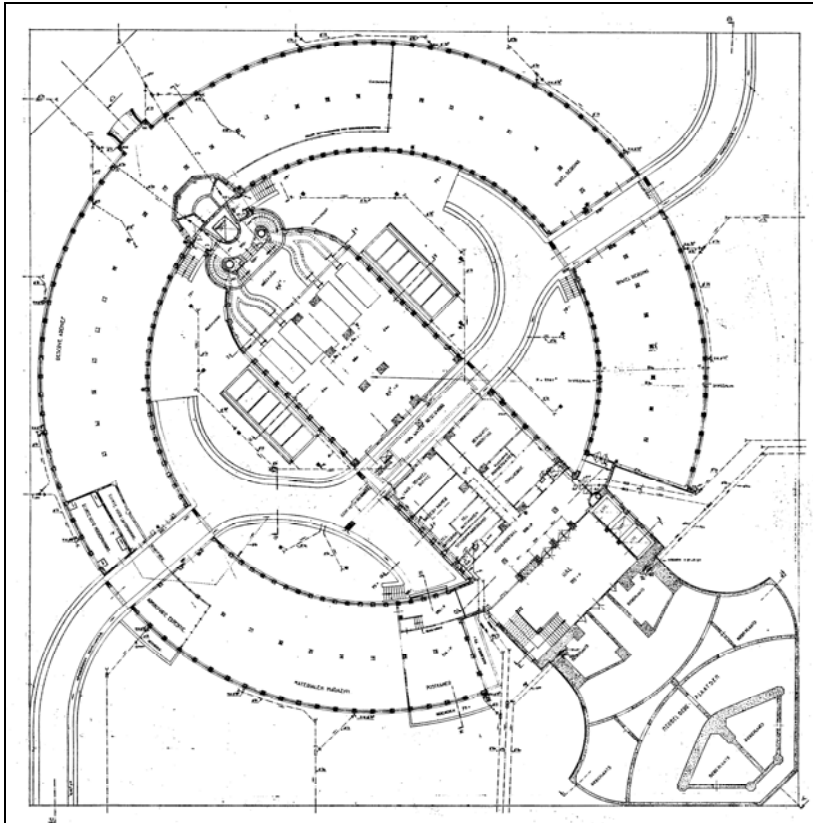
³⁸ Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937)14, p. 142.

Afbeelding 4.1.65: het oorspronkelijke interieur van de archiefkring. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.66: een doorsnede over de archiefkring ter plaatse van de woning. NAI archief ROOX, tekening 99, 6 oktober 1936.

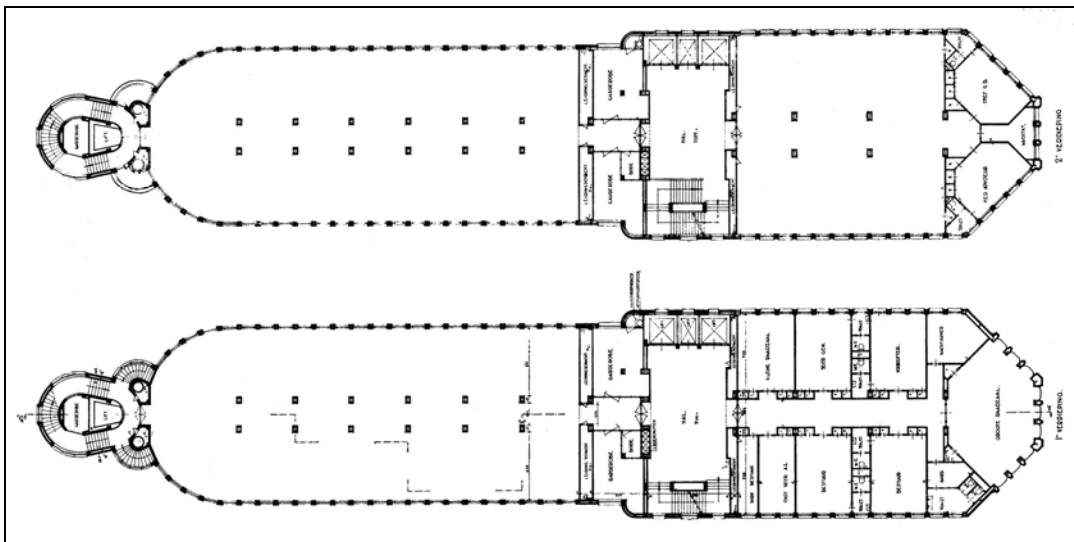
Afbeelding 4.1.67: de plattegrond van het souterrain. Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937) 14, pp. 142-148.

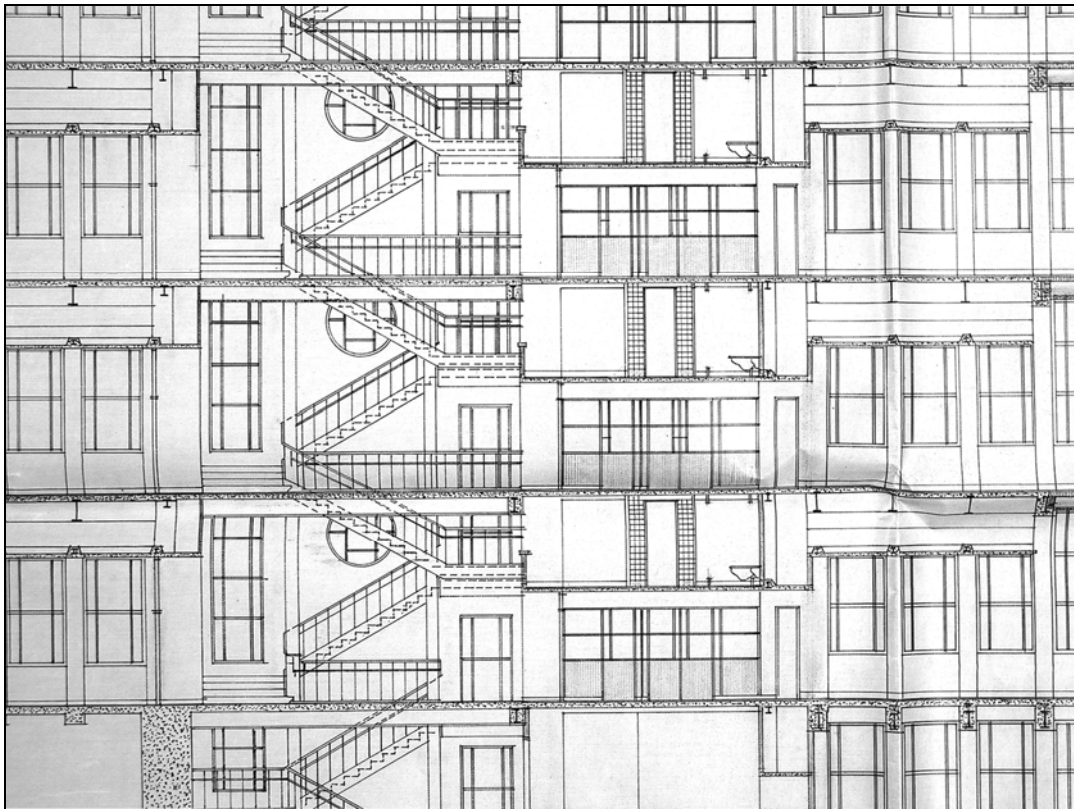
Afbeelding 4.1.68: het interieur van het trappenhuis en de lifthal. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.69: het interieur van de dubbel hoge werkruimte in de voorbouw direct boven de entree. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.70: plattegronden van de kantoorlagen op de eerste en tweede verdieping. Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937) 14, pp. 142-148.

Afbeelding 4.1.71: een doorsnede over het trappenhuis met de extra tussenverdiepingen voor garderobe en toiletten. NAI archief ROOX, tekening 80, 6 oktober 1936.

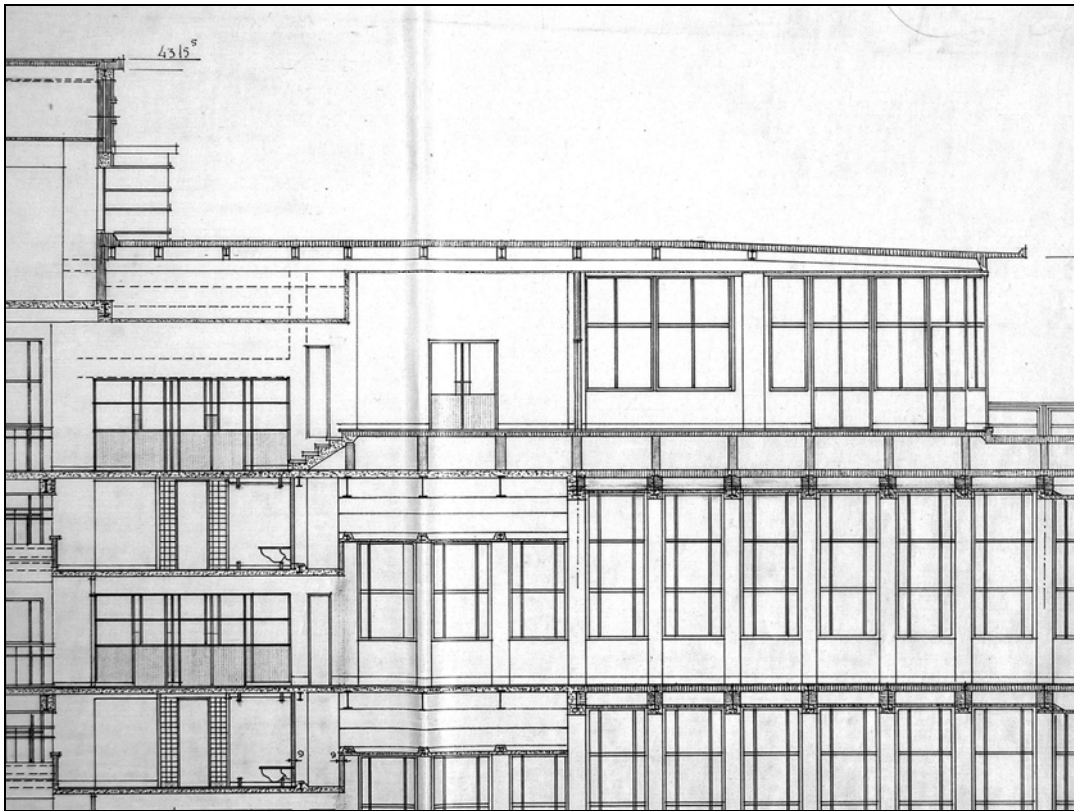
Afbeelding 4.1.72: het tussenbordes in het trappenhuis. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.73: het interieur van de entreehal. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.74: het interieur van de gangen met puien van staal en glas. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.75: een doorsnede over de kantine op het dak. NAI archief ROOX, tekening 80, 6 oktober 1936.

Afbeelding 4.1.76: het oorspronkelijke riante dakterras van het restaurant. LIAG archief.

De bouwmassa en de ruimtelijke opbouw van het gebouw bleken een logische vertaling te zijn van het programma van eisen in een door de functies gemodelleerd gebouw. Een ontwerpmethodologie waar de architectuurcriticus J.P. Mieras (1888-1956) in 1940 niet mee in kon stemmen, terwijl Van der Steur daar in 1928, betreffende het kantoor voor Philips (zie pagina 19), mijns inziens vooruitstrevender over dacht.³⁹ Mieras stelde: *'Niet de vorm, waarin het zakelijk gestelde wordt gegoten, maar de vorm, waarin het op de zakelijk gestelde eischen gebaseerde architectonische programma als architectonisch Idee wordt verwerkelijkt, is de architectuur.'*⁴⁰ Dat de Rijksverzekeringsbank nog met twee verdiepingen uitgebreid kon worden was voor hem onvoorstelbaar: *'Welnu, zoo dit gebouw de verwerkelijking van de architectonische idee ware, zou deze verwerkelijking aldus volmaakt afhankelijk zijn gesteld van de personeelsterkte van de Rijksverzekeringsbank.'*⁴¹ Architectuur diende in het ontwerp volmaakt te zijn. Hij ging in zijn kritiek ook in op de oplossing zelf: *'De verkregen architectonische oplossing is, hoe overtuigend de opzet zich opdringt als de éénig mogelijke, au fond een geheel willekeurige oplossing, uitsluitend afhankelijk gesteld van den zakelijke opzet. Ik zie daardoor in dit gebouw van de Rijksverzekeringsbank in plaats van architectuur een groep van 600 Rijksverzekeringssambtenaren, door 47000000 kaarten omringd en dit beeld – de Rijksverzekeringsbank houden het mij ten goede – is voor mij op zichzelf niet uitzonderlijk aantrekkelijk.'*⁴² Mieras kwam ervoor uit dat het zijn persoonlijke mening betrof en dat men die in het licht diende te zien van de architectuurdiscussie en de maatschappij van dat moment. De traditioneel georiënteerde architectuur werd tegenover de functionalistische geplaatst, alsof er geen menging of toepassing van elementen uit beide opvattingen in één gebouw verenigd kon worden. Een 'stijlloze' architectuur leek zich, onder protest, aan te kondigen. *'Men zal, naar ik hoop, begrepen hebben, dat deze beschouwing niet speciaal dit bouwwerk van dezen architect raakt, maar de neiging in dezen tijd aan het voldoen aan zakelijke eischen op zichzelf een transcendent karakter toe te kennen. De geperfectioneerde mechanisatie van vele werkzaamheden in het hedendaagsche leven versterkt deze mening. Wordt zij niet reeds als een moderne levensuiting zelf aangemerkt en bewonderd?'*⁴³ *'Niet dus de kunstenaar schept den Stijl, maar de menselijke samenleving doet dat. De kunstenaar wordt door die samenleving gedragen, wanneer hij den levensstijl of levensinhoud vorm geeft.'*⁴⁴ Aldus G. Arendzen in het vakblad voor de Bouwbedrijven op 1 januari 1940, in zijn verhandeling over de recentelijk opgeleverde Rijksverzekeringsbank van Roosenburg in Amsterdam. Een visie die meer aansloot bij de ontwikkeling in de architectuur dan die van J.P. Mieras uit hetzelfde jaar. Bovendien werd het gebouw door Arendzen als volgt beschreven: *'Het is geen omsloten stukje ruimte, doch een kern, die zich naar alle zijden ontwikkelt.'* [...] *'...de groei van het plan wordt beïnvloed door de wisselwerking tussen idee en praktische eischen!'* [...] *'De ontwikkeling van de kern naar alle zijden maakt de gewilde situatie van de onderdelen van het gebouw mogelijk en zij biedt elk deel zijn eigen kans.'*⁴⁵

³⁹ Steur, A.J. van der, 'Eindhoven, Philips en een kantoorgebouw', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1928)52, pp. 409-416.

⁴⁰ Mieras, J.P., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1940)28, p. 210.

⁴¹ Ibidem, p. 210. Zie ook: Proefschrift, overkoepelend deel, pagina 58.

⁴² Ibidem, p. 210.

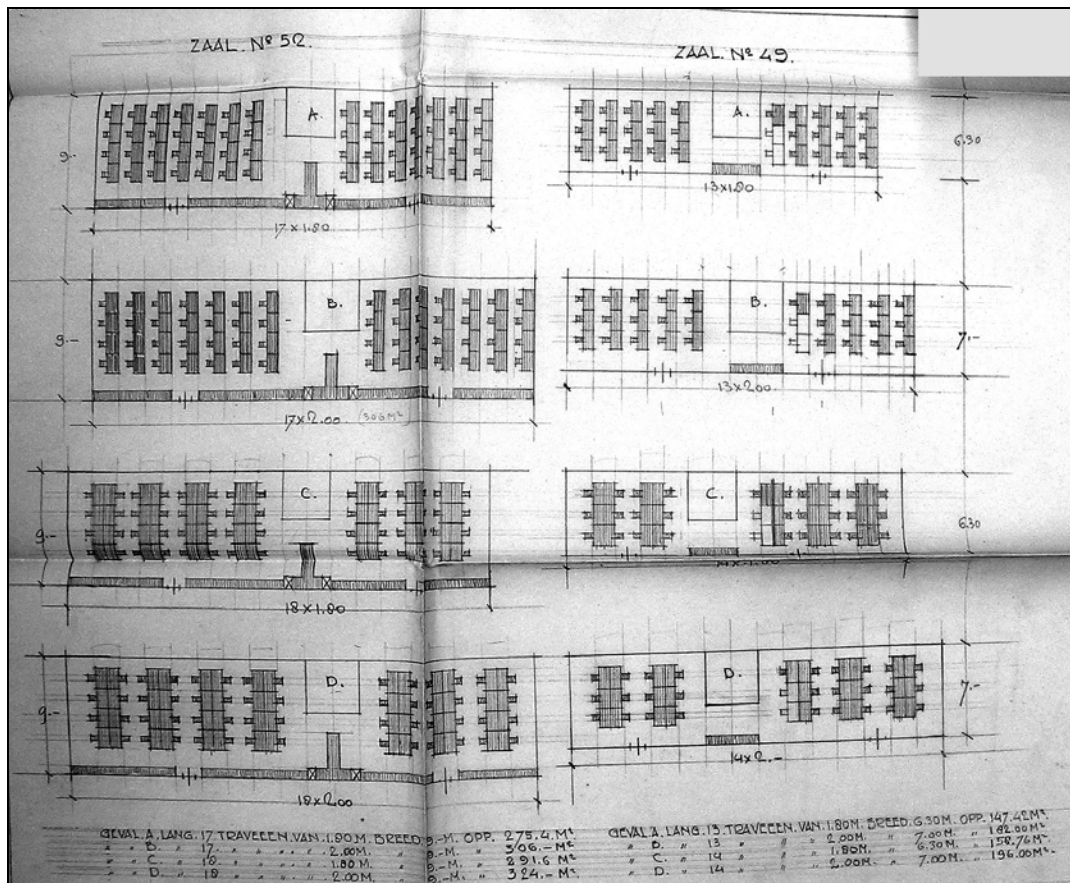
⁴³ Ibidem, p. 210. Mieras (1912-1956) zou zich later genuanceerder opstellen, zie: Mieras, J.P., *Naoorlogse Bouwkunst in Nederland*, Amsterdam 1954. Over het K.L.M. gebouw in Den Haag van Roosenburg liet hij zich ook aanzienlijk positiever uit: Mieras, J.P., 'Het K.L.M.-Gebouw te 's-Gravenhage', *Bouwkundig Weekblad*, (1949)36, pp. 385-393.

⁴⁴ Arendzen, G., 'Het nieuwe gebouw van de Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Vakblad voor de bouwbedrijven*, (1940)1, p. 609.

⁴⁵ Ibidem, p. 609.

3.1.2 STRUCTUUR

Als maatsysteem tijdens het ontwerp van de plattegronden werd door de architect uitgegaan van een veelvoud van 90 centimeter, een maat die Roosenburg al eerder voor kantoorgebouwen had toegepast en die gebaseerd was op de maat van 1,80 meter: 'gebaseerd op de benodigde maat voor een schrijfbureau met den daarachter zittende ambtenaar'.⁴⁶ Zie typologie pagina 19-28. Deze maat leek bij voorbaat vast te staan, maar tussen de tekeningen zijn uitgebreide studies terug te vinden waarbij zowel een indeling op basis van 1,80 meter als op basis van 2,00 meter werd uitgewerkt. Pas in december 1935 werd de uiteindelijke beslissing genomen en tekende men de plattegronden voor het eerst uit op een veelvoud van 90 centimeter. Zie afbeelding 4.1.77.

Afbeelding 4.1.77: alternatieven voor de maatvoering op basis van 1,80 en 2,00 meter bij een diepte van respectievelijk 6,30 en 7,20 meter. NAI archief ROOX, tekening 5, 20 juli 1935.

⁴⁶ Mieras, J.P., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1940)28, p. 212.

De dieptemaat van de kantoren bestond in de voorbouw uit 8 x 90 cm = 7,20 meter en in de achterbouw uit 7 x 90 cm 6,30 meter, vanaf de scheidingswand naar de middengang.

In de maatvoering van de hoogte werd het gehele gebouw afgestemd op de lagenmaat van het metselwerk: het meten van één traprede van 16,5 cm is voldoende om de totale verticale maatvoering, gebaseerd op een steen van 43 mm hoogte + een voeg van 12 mm = 55 mm, terug te rekenen. De verdiepingshoogte werd gevormd uit 90 lagen metselwerk: totaal 4,95 meter.⁴⁷ De cirkels van het ringgebouw liepen door als constructielijnen onder de kern van het gebouw, de hal met trappen en liften. Alleen hier zien we dat een overspanning van 9,00 meter werd gerealiseerd.

De middenkolommen in de voor- en achterbouw verschoof men 90 centimeter ten opzicht van elkaar. Hierdoor zijn in de voorbouw niet alleen de werkruimten dieper maar is ook de gangzone 90 centimeter breder. De laatste stramienmaat aan de kop van het gebouw week af van het 30-centimetersysteem, om uit te komen op de locatie. Hier waren dan ook de bijzondere ruimten gesitueerd. In de hal op de verdiepingen waren de kolommen, voor het oog onzichtbaar, opgenomen in de leidingkokers. Zie afbeeldingen 4.1.78 en 8.1.79.

Voor de hoofdconstructie van de Rijksverzekeringsbank viel de keuze voor het materiaal van de bovenbouw op staal. Voor de kelder verdieping, de begane grondvloer en de uitkragende entreepartij werd een constructie van gewapend beton toegepast. Boeiend is het om te lezen hoe de voorstanders van deze beide constructiemethoden elkaar destijds met boekwerken en artikelen bestookten om de voordelen van 'hun' materiaal uit te dragen.⁴⁸ Volgens Y.M.D. Kentie, een promotor van gewapend beton, was de aanbeveling voor het toepassen van staalconstructies in Nederland gebaseerd op het feit dat er na de eerste wereldoorlog een overschot van aanwezig was. De voorbeelden uit Amerika van hoogbouw in staal, sloten, wat hem betreft, niet aan op de Nederlandse bouwwijze. In Amerika werd echter al staal toegepast in hoogbouw voordat men wist dat gewapend beton dezelfde krachten op kon nemen. Kentie omschreef een staalskelet als volgt: *'De spichtige ijzeren kop, de magere zuil en de smalle ligger vormen geen rustig beeld en zijn niet in staat de indruk van stabiliteit te geven.'*⁴⁹

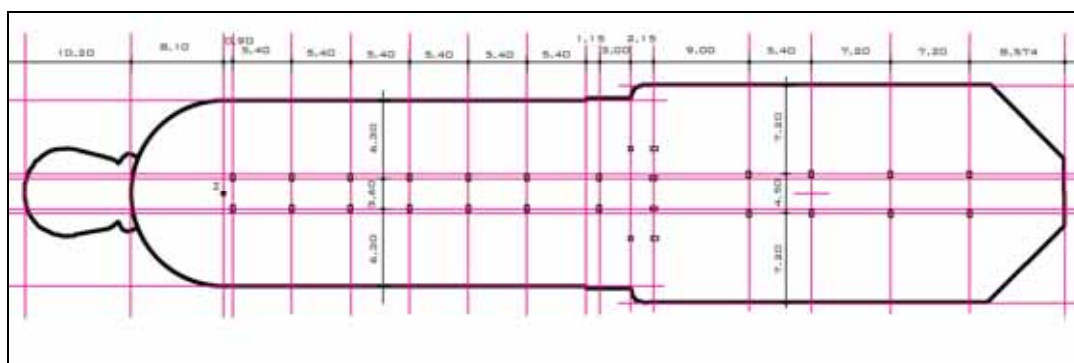
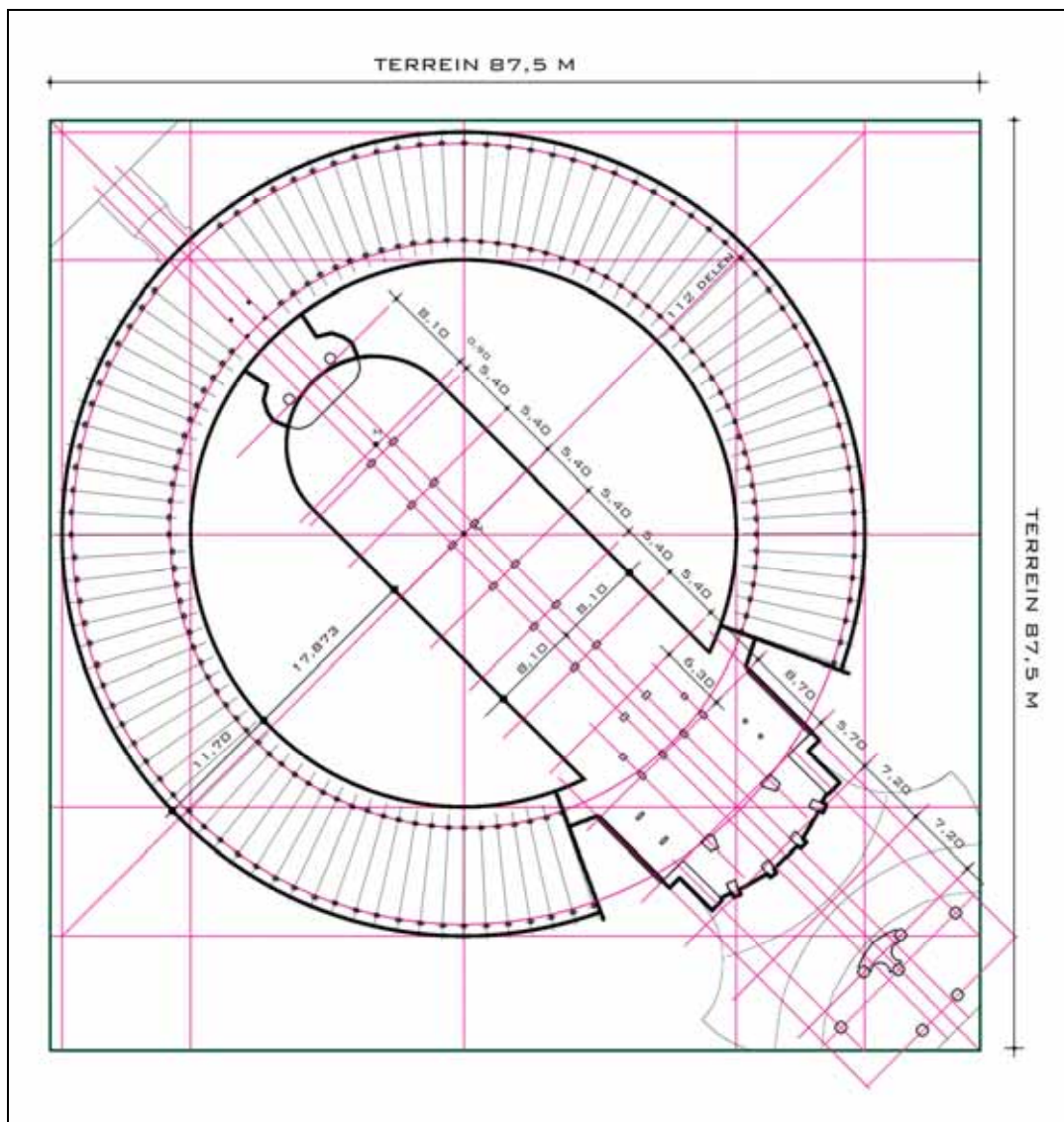
Roosenburg, die de voorbeelden in Amerika had gezien, en voor Berlage aan het Holland House in Londen had gewerkt (dat met een staalskelet was uitgerust), paste het staalskelet juist wel toe. (Zie afbeeldingen 4.1.17-21 op pagina 16-18). Hij koos voor staal om de volgende redenen: *'een korte bouwtijd, een nauwkeurige maatvoering en een gunstige invloed op het reduceren van contactgeluid.'*⁵⁰ Maar juist de combinatie van staal en beton vond haar toepassing in de Rijksverzekeringsbank en de gevels lieten de fijnmazige structuur van de achterliggende constructie zien middels het patroon van maximale openingen. Zie afbeeldingen 4.1.80 en 81.

⁴⁷ De heer Abels vertelde dit ook toen hij voor de renovatie in 1993 het gebouw moest inmeten. Verder is bekend dat voor studenten bouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft, die zich tijdens hun opleiding moesten bekwamen in het opmeten van gebouwen, de Rijksverzekeringsbank een verplicht studieobject was. Zie: Messchaert, Z., *Dirk Roosenburg, architect van de Zuiderzeewerken*, Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Universiteit van Amsterdam 1996. p. 22.

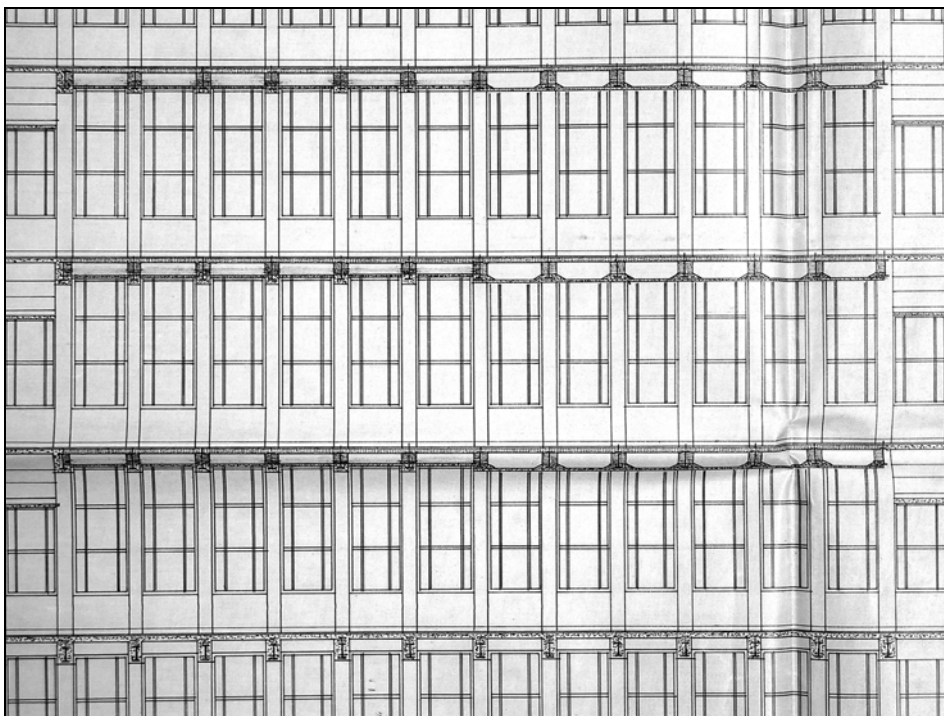
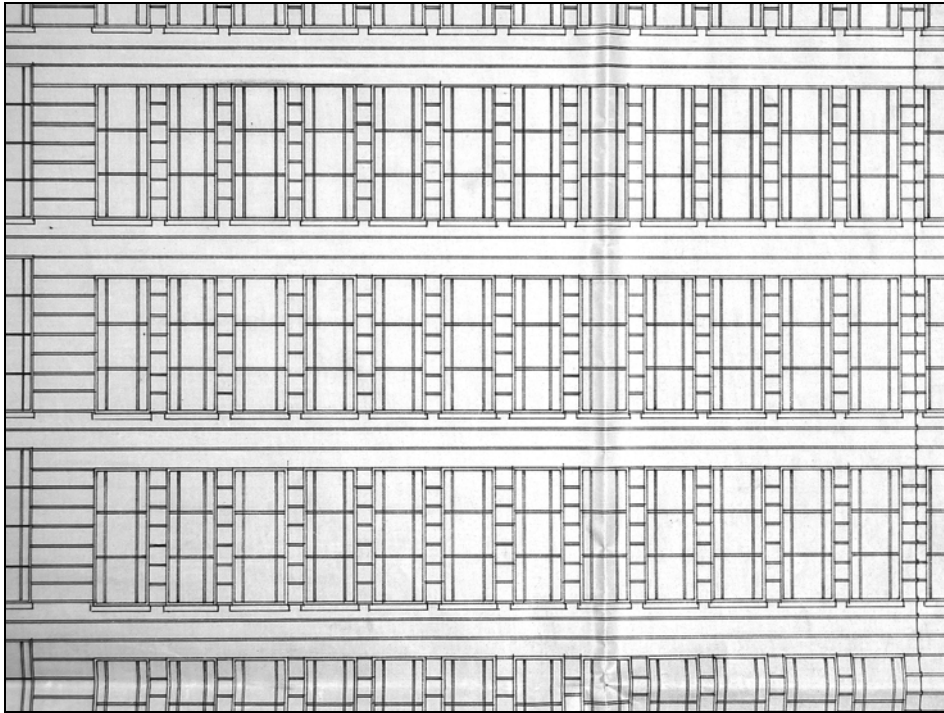
⁴⁸ Kentie, Y., *Gewapend beton in het gebouw*, Amsterdam 1930. Hierin werden de nadelen van staalconstructies uitvoeriger beschreven dan de voordelen van gewapend beton. Zie ook: A. Roggeveen, 'Staal voor geraamten van hoge gebouwen', *Bouw*, (1950) 5, pp. 70-72. Hierin werd een pleidooi gehouden voor het toepassen van het staalskelet met een foto van de Rijksverzekeringsbank in aanbouw als illustratie op pagina 71.

⁴⁹ Kentie, Y., *Gewapend beton in het gebouw*, Amsterdam 1930, p. 65.

⁵⁰ Haas, H.J. de, 'Het K.L.M.-Gebouw in aanbouw te 's-Gravenhage', *Bouwbedrijf en Openbare Werken*, (1948)7, p. 73.

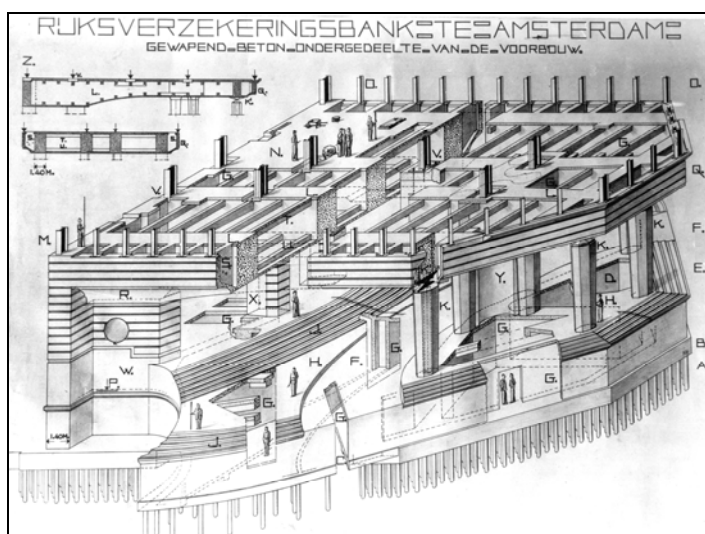
Afbeeldingen 4.1.78 en 79: analyse tekeningen van de structuur van de maatvoering van de draagconstructie op de begane grond en op een hoger gelegen verdieping, door H. Zijlstra naar tekeningen uit Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, 58 (1937) 14, pp. 142-148 en NAI archief ROOX, tekening 112, 26 november 1936 (zie pagina 59).

Afbeeldingen 4.1.80 en 81: structuur van de gevel in aanzicht van buiten en binnen met op iedere 1,80 meter een raam. NAI archief ROOX, tekeningen 79 en 80, 6 oktober 1936.

De fundering werd op ruim 4.000 dennenhouten palen van 14 meter lengte en een honderdtal betonpalen van dezelfde lengte geplaatst.⁵¹ De betonpalen werden als trekpalen belast ter plaatse van de onderdoorgang en onder de accumulatorruimten. Voor het bepalen van de draagkracht van de bodem verrichtte Prof. Ir. Buisman uit Delft, van het Bureau voor Bodemonderzoek, 'interessante proeven', zoals een dagblad de metingen van de draagkracht van de grond noemde.⁵² De weerstand van paalpunten op bepaalde diepten werden gemeten met een stalen kegeltje en men verrichtte een grondboring tot 40 meter diepte. De palen werden berekend op een gelijkmatige belasting van 9 ton, de buitenste op een maximum van 10 ton. Uit het palenplan valt af te leiden dat de palen onder veel delen van het gebouw als een bijna aaneengesloten veld geslagen zijn, op onderlinge afstanden van 60 centimeter. Zie afbeelding 4.1.83.

De draagconstructies van alle vloeren werden berekend op een nuttige belasting van 500 kg per m² inclusief binnenwanden. Voor archieven een normale waarde, maar voor kantoren uitzonderlijk hoog. De bouwverordening schreef hier een eis van 300 kg per m² voor. Deze verzwaring was noodzakelijk want door het gehele gebouw heen was er sprake van: 'grote massa's opgestapeld papier'.⁵³ De constructie van de gebouwdelen in gewapend beton stortte men ter plaatste. Het heeft veel inspanning gevergd van de arbeiders die het wapeningsstaal moesten vlechten, vooral op de plaatsen waar de stalen kolommen verankerd moesten worden aan de betonvloeren. In een schematische tekening werd deze constructie verbeeld. Zie afbeelding 4.1.82. Foto's die genomen zijn tijdens de uitvoering laten een enorme hoeveelheid wapeningsstaal zien maar ook koepelvormige sparingen voor het opnemen van verlichtingsarmaturen. Zie afbeeldingen 4.1.84 – 86.

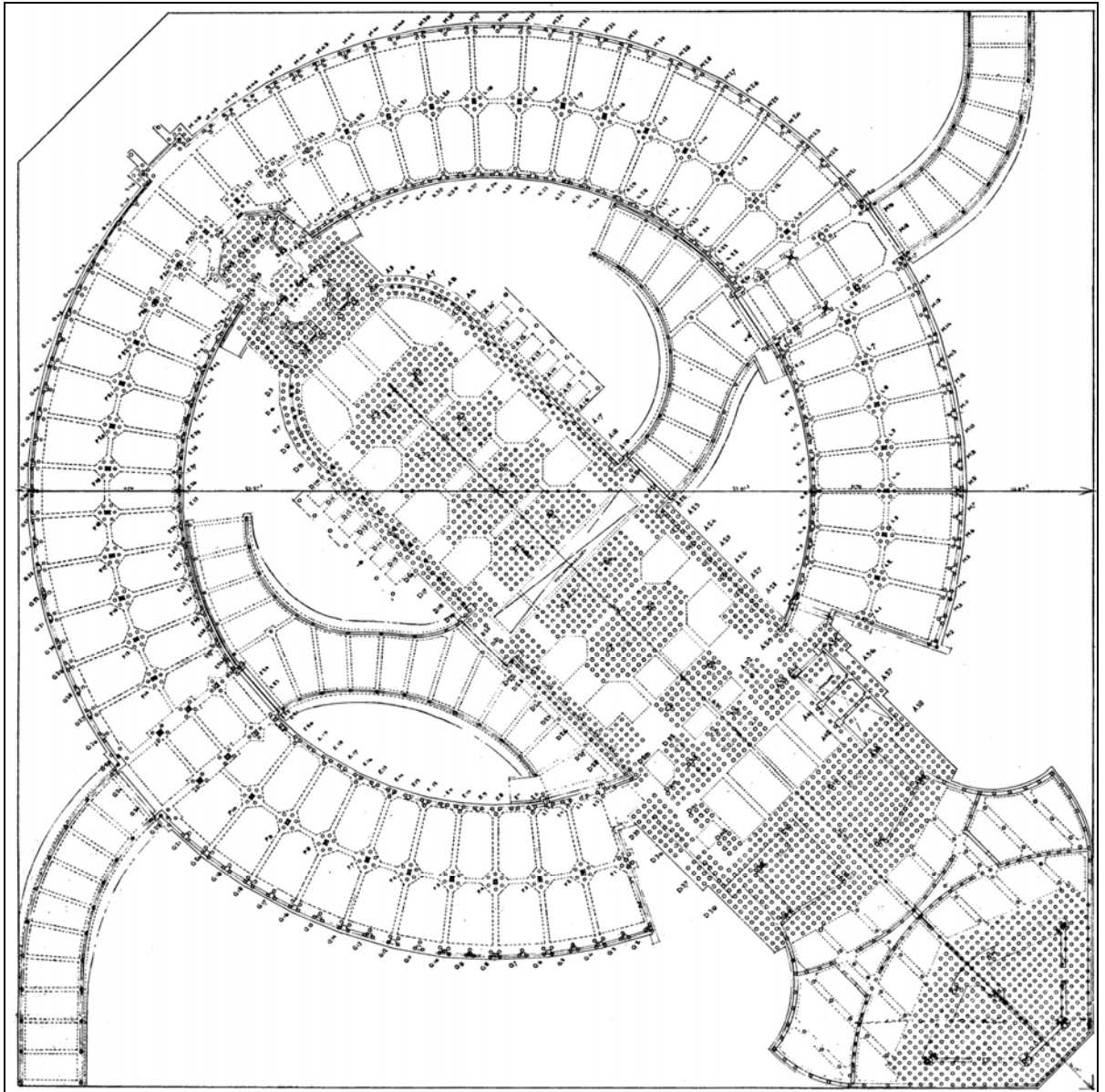

Afbeelding 4.1.82: de schematische weergave van de betonconstructie onder de voorbouw en de hal. LIAG archief.

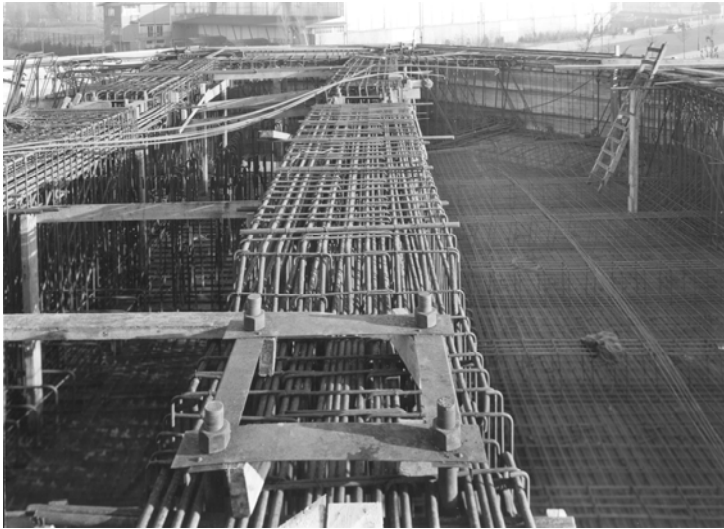
⁵¹ Archief: Rijksverzekeringbank, SVBA, NAI Rotterdam. Bouwkundig Bestek door architectenbureau Roosenburg 1937.

⁵² Boxtel Th. van, 'De jubilerende Rijks (sociale) verzekeringbank', *Ons Amsterdam*, (1976)mei, pp. 130-138. Ook Roosenburg haalde dit onderzoek aan in zijn beschrijving van het gebouw, Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937)14, pp. 142-148.

⁵³ Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937)14, p. 142.

Afbeelding 4.1.83: het palenplan. Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937) 14, pp. 142-148.

Afbeelding 4.1.84: de wapening van de betonconstructie van één van de hoge balken boven de entree. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.85: de manshoge balken en de koepelvormige sparingen voor de armaturen. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.86: de sparingen voor de armaturen in het plafond. LIAG archief.

Het staalskelet bestond uit vier rijen kolommen met horizontale vloerliggers, opgebouwd uit al dan niet versterkte I-profielen met sterkte "St. 37". De binnenkolommen van de voorbouw waren de zwaarste en bestonden voor het onderste gedeelte uit I-profielen DIR 50, die werden versterkt met vier hoekstalen 150/150/14 mm en twee strippen 380/13 mm. Deze driedelige kolommen, die in de betonconstructie boven de ingang werden verankerd, bestonden aan de bovenzijde uit een DIN 50 profiel.

De kolommen van de achterbouw, ingebetonneerd in de fundering, waren vierdelig in de lengterichting. De onderste delen bestonden ook hier uit DIN 50 profielen. De bovineinden vervaardigde men van het iets lichtere profiel DIN 40. De buiten- of gevelkolommen waren veel lichter, onderaan bestonden ze uit een I-profiel DIN 22 versterkt met twee platen op de flenzen van 230/16 mm en bovenaan uit een I-profiel DIN 20. De kolommen werden bekleed met gasbeton en metselwerk, of, zoals hiervoor omschreven, werden ze ingebetonneerd; dit in verband met de eisen op brandtechnisch gebied.

Moerbinten bracht men aan tussen de binnenkolommen, terwijl de kinderbinten, de eigenlijke vloerdraggers, liggers op 4 steunpunten waren van INP 34. Zie afbeeldingen 4.1.87-90.

*'Bij den bouw van deze staalconstructie is gerekend op de mogelijkheid van uitbreiding met twee verdiepingen. De hoogste kolommen, uitstekende boven de hoogste bintlaag, zijn hiertoe geschikt gemaakt voor opbouw van meerdere kolommen. Daartoe zijn de bovineinden dezer kolommen voorzien van geboorde platen.'*⁵⁴

De windverbanden bevonden zich in de dwarswanden van de hal en toiletten, terwijl de binnenkolommen werden benut om dwarsverstijvingen aan te brengen. Een bijzondere constructie die door Roosenburg bij het KLM-gebouw in Den Haag wederom zou worden toegepast. H.J. de Haas schreef er in 1948 het volgende over: *'Volgens deze methode [de constructie van de kolomvoeten] steekt de voetplaat nergens buiten het kolomprofiel uit. Door middel van deze voetplaat wordt de kolom op de gebruikelijke wijze met bouten in de fundering verankerd. Het gedeelte van de verticale belasting, dat niet door de voetplaat kan worden overgebracht – omdat anders de toe te laten druk op de fundering zou worden overschreden – wordt overgebracht door een, hier 63 cm hoge, betonmkleiding van het onderste gedeelte van de stijl, waarin de kleefspanning van het ijzer op het beton de verticale kracht opneemt. Ten einde de verticaalkracht van de stijl op de betonmkleiding over te brengen, zijn op de lijfplaat van de stijl – tussen de flenzen – zware hoekstalen, bij wijze van klossen, aangebracht. Ten einde zeker te zijn, dat het beton aan de onderzijde goed tegen de uiteindelijke flens van de hoekstalen aansluit, zijn deze niet horizontaal gesteld maar hellen zij onder een hoek van 45° met de verticale aslijn van de stijl; met dien verstande, dat zij ter weerszijden van de lijfplaat een tegengestelde richting hebben en dus onderling een hoek van 90° maken.'*⁵⁵ Dit detail werd op ware grootte in verschillende ontwikkelingsstadia uitgetekend door een medewerker van het architectenbureau van Roosenburg.

Het ringvormige archiefgebouw werd eveneens gerealiseerd in een staalconstructie, waarbij de kolommen teruggeplaatst stonden ten opzichte van de gevel. Ze waren vormgegeven als slanke kolommen die de kopwanden van de archiefkasten vormden en twee stalen tussenvloeren droegen. Zie afbeelding 4.1.91.

⁵⁴ Copius Peereboom, J.H., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan te Amsterdam', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1939)11, pp. 321-333.

⁵⁵ Haas, J.P. de, 'Het K.L.M.-Gebouw in aanbouw te 's-Gravenhage', *Bouwbedrijven Openbare Werken*, (1948)7, pp. 73-77.

Voor de planning van de uitvoering was de staalconstructie zeer bepalend. In het archief van het NAI zijn drie versies van de planning te vinden. De eerste, die gedateerd werd op 3 april 1937, ging uit van een bouwtijd van 17 maanden voor de bouwkundige werkzaamheden, exclusief het interieur. Voor de montage van de staalconstructie waren 4 maanden geschat. De planning van 14 april 1937 ging uit van dezelfde tijdsinschatting maar werd gedetailleerder uitgewerkt. In de planning van 18 mei 1937 schatte men 21 maanden in als bouwtijd, waar de afbouw van het interieur in was voorzien. De voorbereiding zou 3 maanden in beslag nemen en de montage 5 maanden. Voor een gebouw van deze omvang, 83.300 m³, een loffelijk streven. Het gebouw werd als werkverschaffingsproject in de crisistijd gerealiseerd, zonder veel vertraging. Er kon volgens de planning in december 1939 worden opgeleverd, nadat men eind maart 1937 met de grondwerkzaamheden was gestart. De opening vond plaats in het begin van 1940. De bouwtijd werd mede bepaald doordat vele onderdelen van de staalconstructie geprefabriceerd werden aangeleverd door de firma De Vries Robbé & Co uit Gorinchem.⁵⁶ Zie afbeeldingen 4.1.2 op pagina 6, 4.1.92 en 93 op pagina 61 en 62.

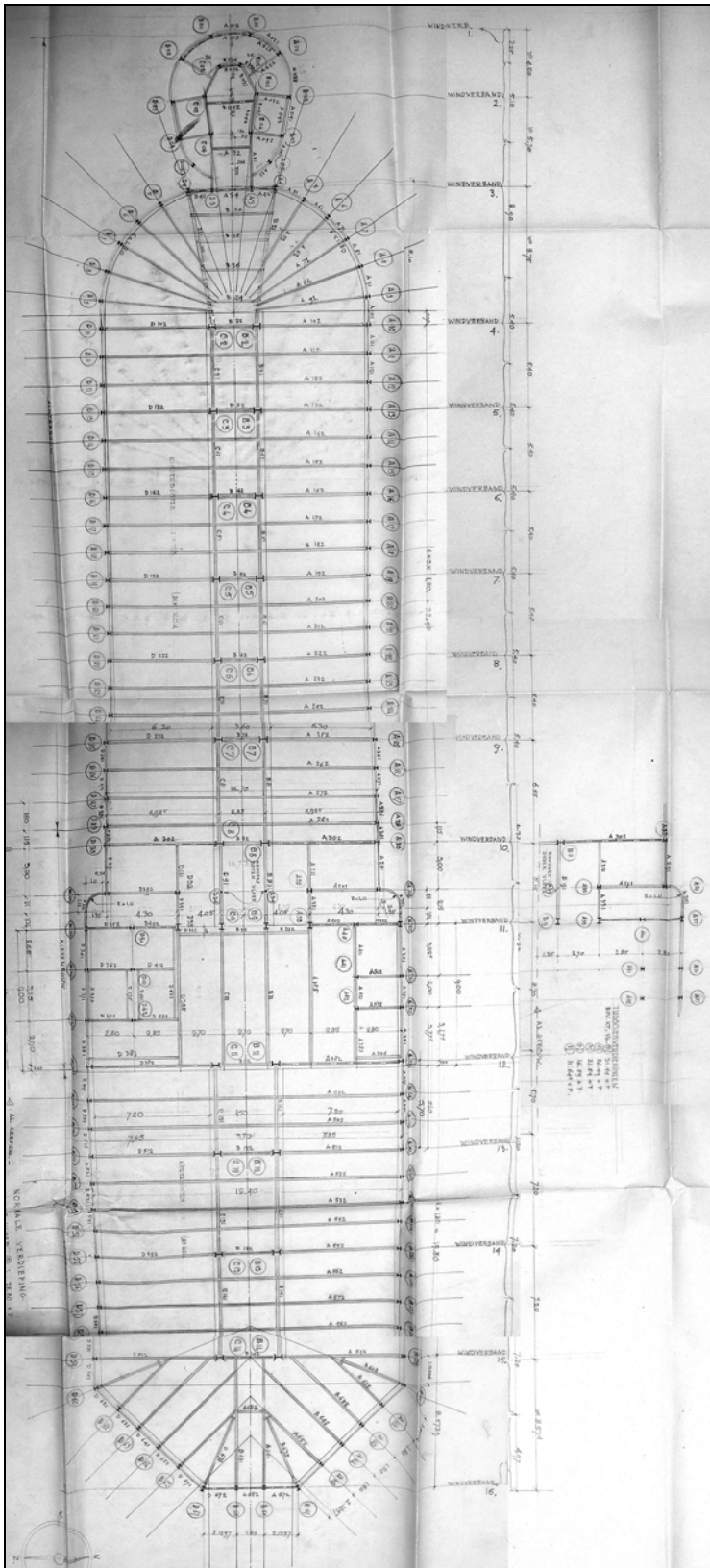
Dit gegeven sprak de op pagina 51 al geciteerde Kentie tegen in zijn pleidooi voor beton als constructiemateriaal. Volgens hem leek de bouwtijd versneld te worden maar werd de productie verschoven naar elders en zou het uiteindelijk een langere bouwtijd opleveren.⁵⁷

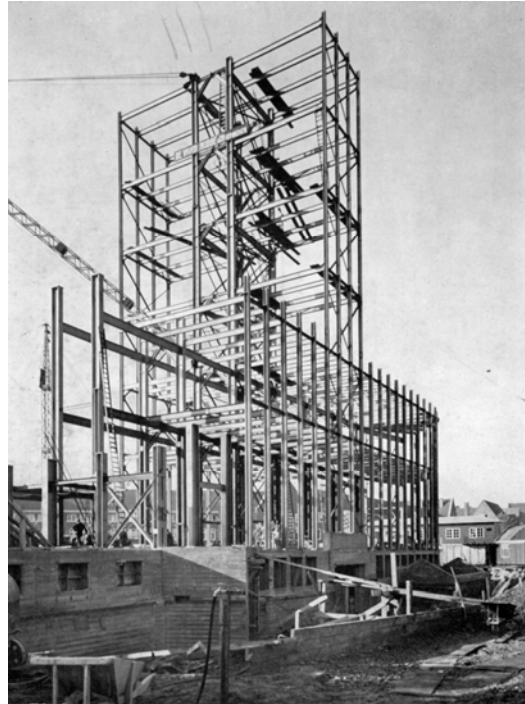
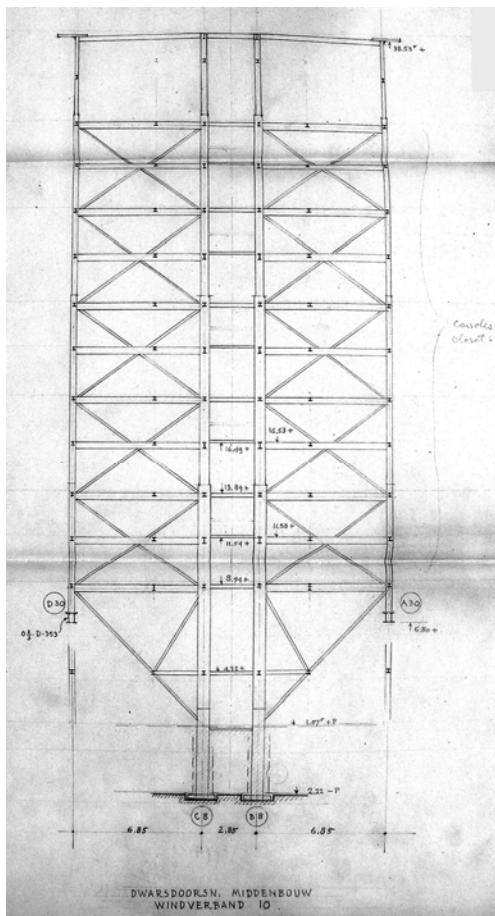
Afbeelding 4.1.87: de montage van de staalconstructie op grote hoogte. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

⁵⁶ *De Vries Robbé & Co. 1881-1956*, Gorinchem 1956, p. 200. Roosenburg ontwierp in 1949 het hoofdkantoor voor deze firma.

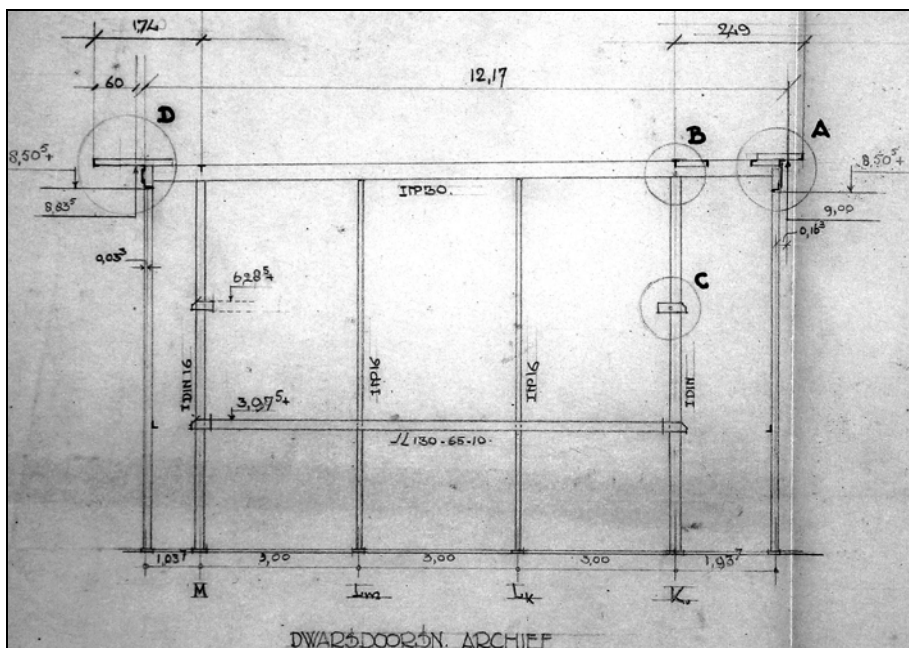
⁵⁷ Kentie, Y., *Gewapend beton in het gebouw*, Amsterdam 1930, p. 81.

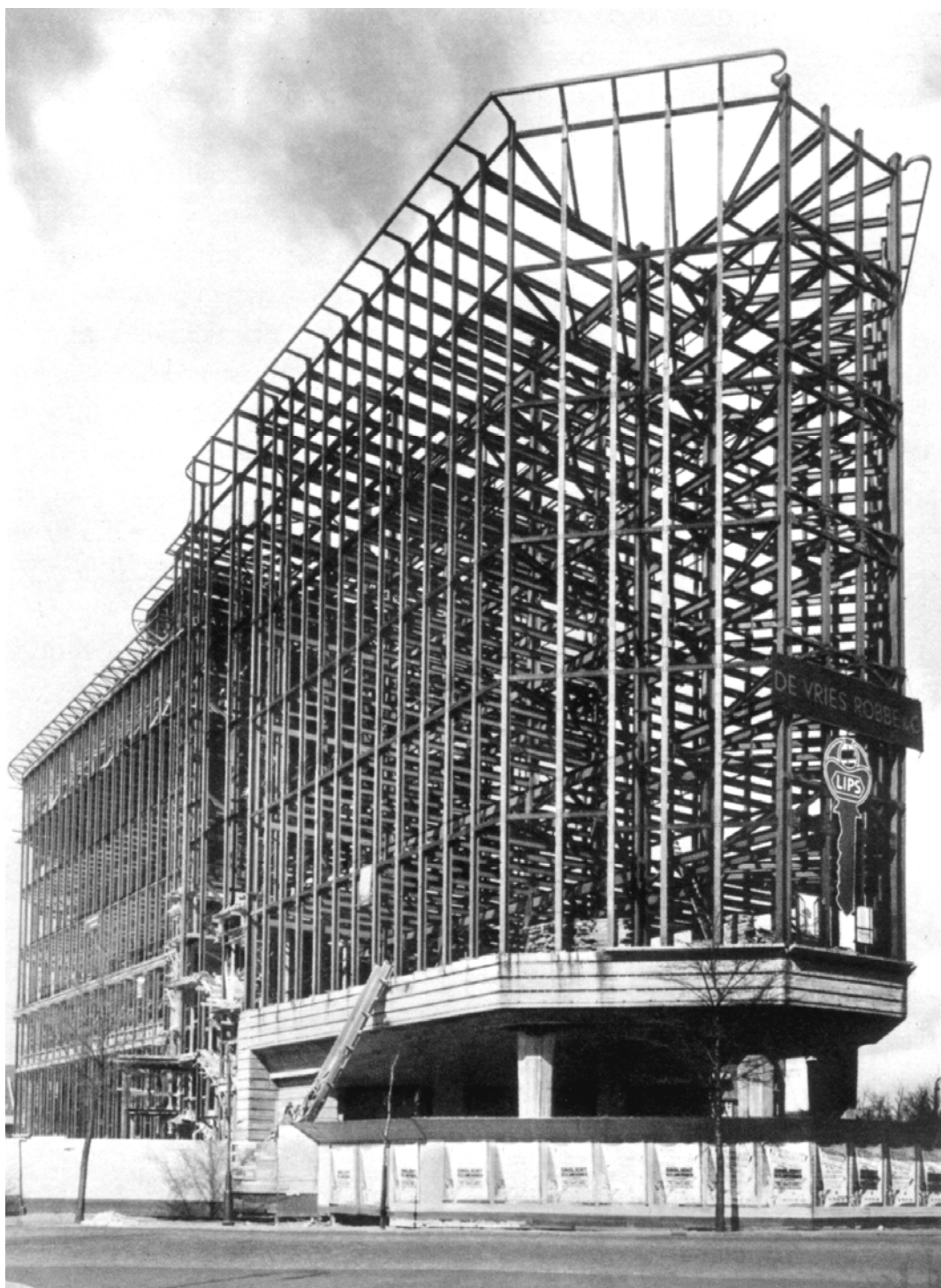
Abbeelding 4.1.88: de staalconstructie van een verdiepingvloer. NAi archief ROOX, tekening 112, 26 november 1936.

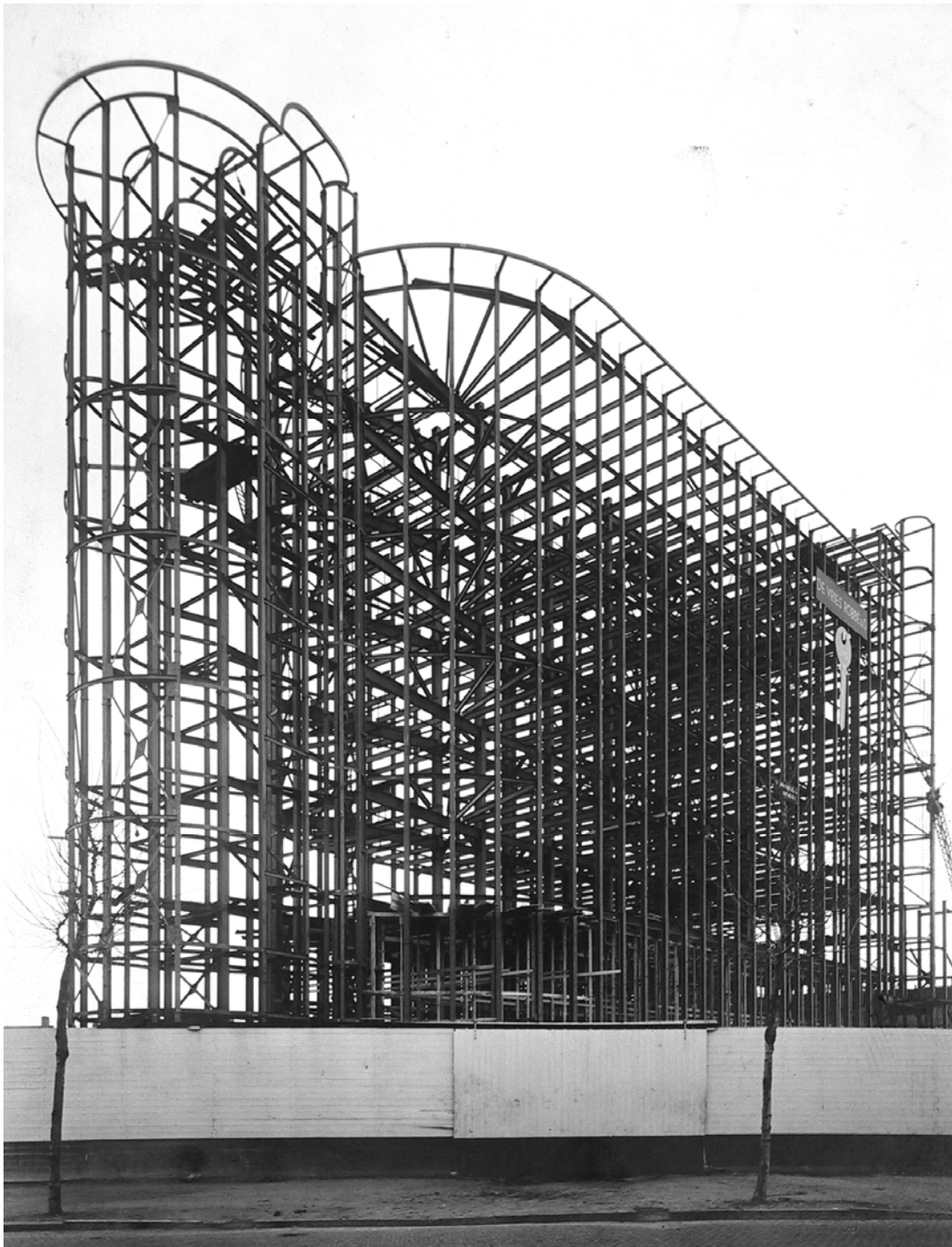
Afbeeldingen 4.1.89 en 90: het windverband in de kern van het gebouw, tekening 113, 27 november 1936 en de montage ervan. NAI archief ROOX. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.91: een doorsnede over de archiefring, tekening 114, 24 september 1937. NAI archief ROOX.

Afbeelding 4.1.92: de staalconstructie van de voorbouw. *De Vries Robbé & Co. 1881-1956, Gorinchem 1956.*

Afbeelding 4.1.93: de staalconstructie van de achterbouw. NAI archief ROOX.

3.1.3 MATERIE

Roosenburg omschreef in 1937 de gevelbekleding als volgt: *'De gevels zijn aan de buitenzijde bekleed met ceramiek en wel zoodanig, dat op afstanden van 49,5 cm banden van verglaasde steen zijn uitgemetseld, waartusschen groote ceramiekplaten tegen het vulling-metselwerk zijn aangebracht. De uitgemetselde lagen zullen een samenstelling van zeer licht kleuren zijn die aan parelmoer doen denken. De ceramiektegels hebben normaal een afmeting van 29 x 43 cm en zullen gebroken wit zijn.'*⁵⁸

Op dat moment was bekend dat er 2830 m² tegels van deze afmetingen nodig waren en 1780 m² met speciale vormen. In het archief van het NAI zijn vele, nauwkeurig uitgewerkte, tekeningen aanwezig die alle elementen laten zien die nodig waren voor het volledig sluiten van de gevels. Nadat er schema's van merken en telprenten waren gemaakt, werkte men nog vele gevelfragmenten uit om alle elementen te kunnen maatvoeren. Zie afbeeldingen 4.1.94 – 97.

In het oorspronkelijke ontwerp waren de gevels van de voor- en achterbouw met een verschillende textuur ontworpen en uitgevoerd. In de achterbouw kwamen de horizontale baksteenbanden alleen voor op de kolombekleding, waardoor er een accent werd gelegd op de verticaliteit van de gevel. De terugliggende borstweringselementen bestonden uit vlakke tegels. In de voorbouw en in het trappenhuis aan de achterzijde werd daarentegen over de volle breedte van de gevels het reliëf van de horizontale banden over de gevels doorgetrokken, waardoor er meer een vlakwerking ontstond. De achterbouw onderscheidde zich dus niet alleen in de maatvoering, de sprongen aan weerszijden van 1,5 meter ten opzichte van de voorbouw, maar ook in een verschil in gevelafwerking. Zie afbeeldingen 4.1.98-100.

In het bouwkundig bestek werd voor alle natuursteen in het exterieur *'Silezisch graniet'* omschreven. Dit werd toegepast in: trapjes, muurafdekkers, raamdorpels, etc. Op de natuursteenstaten van latere datum werden bepaalde onderdelen echter vervangen door: *'geschuurd Travertin'*. Dit gold in ieder geval voor de trappen en de plintbanden van de voorbouw.

De archieftring werd opgemetseld uit bakstenen met een geglazuurde toplaag in vijf parelmoer tinten, dezelfde stenen als voor de horizontale gevelbanden werden gebruikt. Zie afbeeldingen 4.1.101 en 102.

In de gevels werden hoge stalen kozijnen met te openen ramen geplaatst met enkel glas. Aan de binnenzijde was boven de borstwering een voorzetraam geplaatst, een zogenaamde *'deflector'*, waardoor er minder last zou ontstaan van tochtverschijnselen op het moment dat de bovenvensters geopend zouden zijn voor extra ventilatie. De heer Copius Peereboom omschreef dit in *'het Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank'* in 1940 als volgt: *'Een naar buiten uitzetbaar raam met een er voor geplaatste spiegelruit, dienst doende als deflector, welk geheel bekend is als Van Loghemraam'*.⁵⁹ Zie afbeelding 4.1.123 op pagina 81.

⁵⁸ Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937)14, pp. 142-148.

⁵⁹ Copius Peereboom, J.H., 'Klimaatregeling door stralingswarmte', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1940) 3, pp. 65-83. Dat het geheel bekend is als Van Loghemraam, heb ik onderzocht en ik kan alleen de architect J.B. Van Loghem hier mee associëren die het boek *Acoustisch en thermisch bouwen voor de bouwpraktijk*, Amsterdam 1936, heeft geschreven waarin ook een uiteenzetting staat over verwarming via stralingspanelen in het plafond, zoals toegepast in Rijksverzekeringsbank. Copius Peereboom omschreef het raam als volgt: *'Dit speciale raam is naar buiten uitzetbaar, draaiend om den bovenregel, terwijl een er voor geplaatste spiegelruit er voor zorgt, dat de buitenlucht in opwaartsche richting het lokaal binnenkomt, zonder dat daarbij de voor het raam zittende ambtenaren er last van ondervinden.'* In 1976 werd het Van Loghemraam ook genoemd door Th. van Boxtel, in: *'De jubilerende Rijks (sociale) verzekeringsbank'*, *Ons Amsterdam*, (1976)mei, pp. 130-138. Hij sprak over: *'De openslaande benedenramen werden eveneens volgens een modern*

In de tekeningen van 30 juli 1937 was er nog sprake van beweegbare ramen volgens het 'Austral-principe'. Er is daarna een aantal varianten getekend en op de tekeningen van 12 november 1937 waren de uiteindelijk gerealiseerde vensters getekend met de taatsramen die ieder voorzien waren van een deflector. Op detailtekeningen is te zien dat er een zonweringsysteem werd ontworpen in, vrijwel aan het zicht onttrokken, omkastingen waarin de verticale doeken werden opgerold. Hierbij kon het doek van binnenuit worden vervangen. Ter plaatse van de archiefring werden uitvalschermen getekend. Zie afbeeldingen 4.1.103-105. Wat betreft de materiaaltoepassing van de gevels bleek de zorgvuldige detaillering ook uit het feit dat voor alle dakranden en gevelbeëindigingen koper of natuursteen werd toegepast.⁶⁰ Zie afbeeldingen 4.1.106-108.

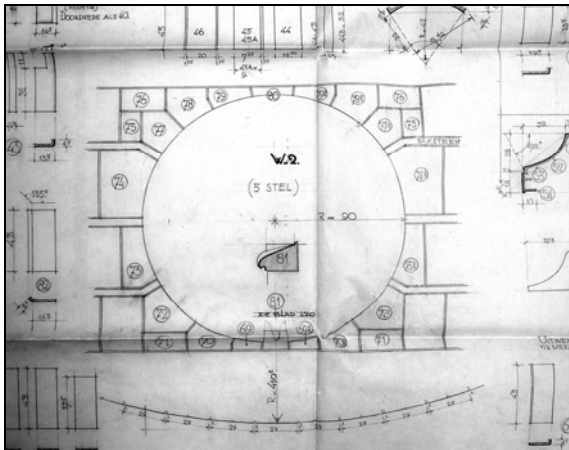

Afbeelding 4.1.94: de betegelde gevels. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

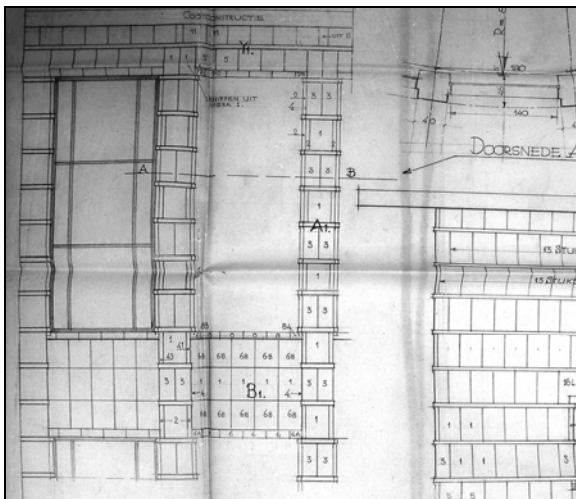
systeem gebouwd, genoemd naar de uitvinder van Loghem. Een niet geheel correct citaat uit het bovengenoemde artikel door J.H. Copius Peereboom.

⁶⁰ Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.

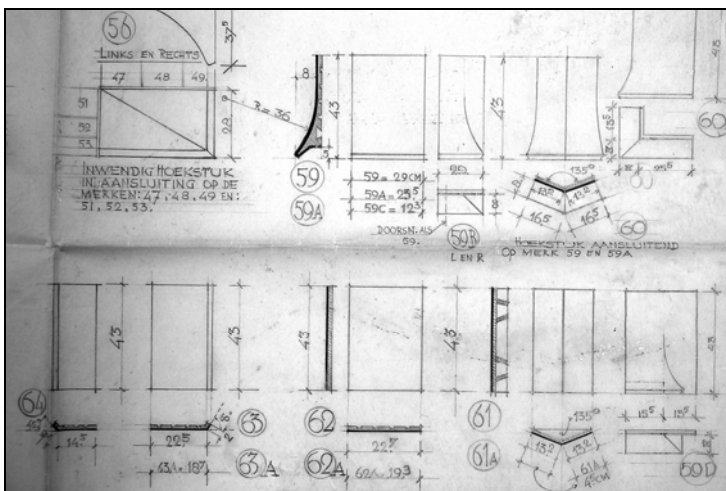
De heer Abels vertelde dat de wijze van werken en detailleren in het bureau van Roosenburg het meest leek op de wijze waarop in Amerika de bureau's van Saarinen en SOM in San Francisco werkten. Een ontspannen atelierachtige sfeer, waarbij de detaillering werd uitgewerkt vanuit de totale beheersing van de materialen.

Afbeelding 4.1.95: de tegels van de gevel uitgewerkt ter plaatse van een rond raam, NAI archief ROOX, tekening 141, 20 september 1937.

Afbeelding 4.1.96: de tegels van de gevel langs de raamopeningen, NAI archief ROOX, tekening 143, 10 mei 1938.

Afbeelding 4.1.97: bijzondere tegels van de gevel, NAI archief ROOX, tekening 141, 20 september 1937.

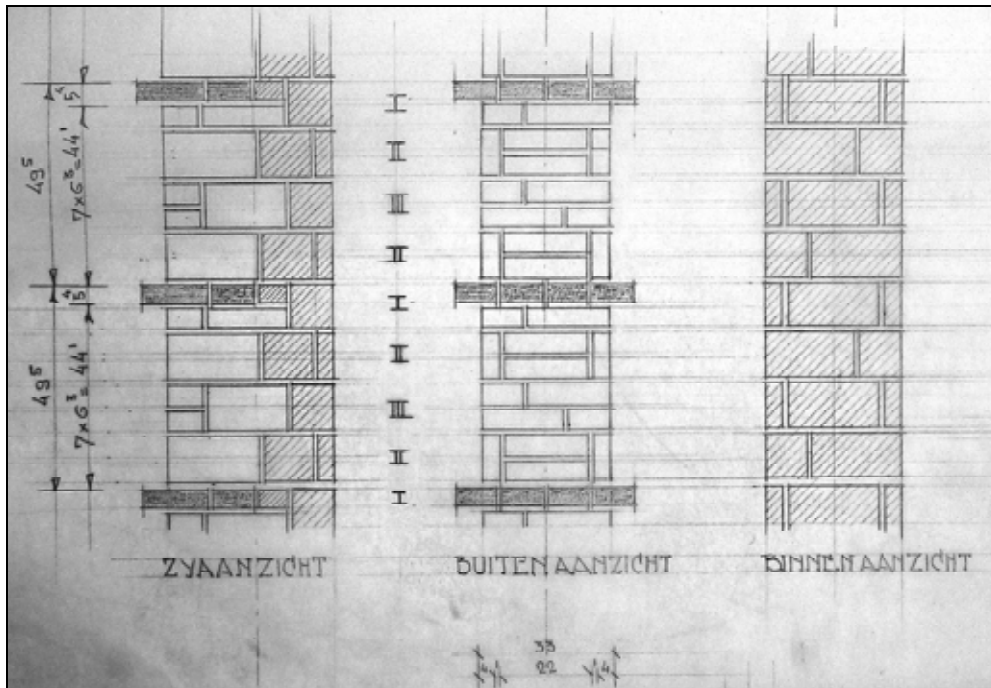
Afbeelding 4.1.98: de langsgevel met de twee verschillende geveltexturen. LIAG archief.

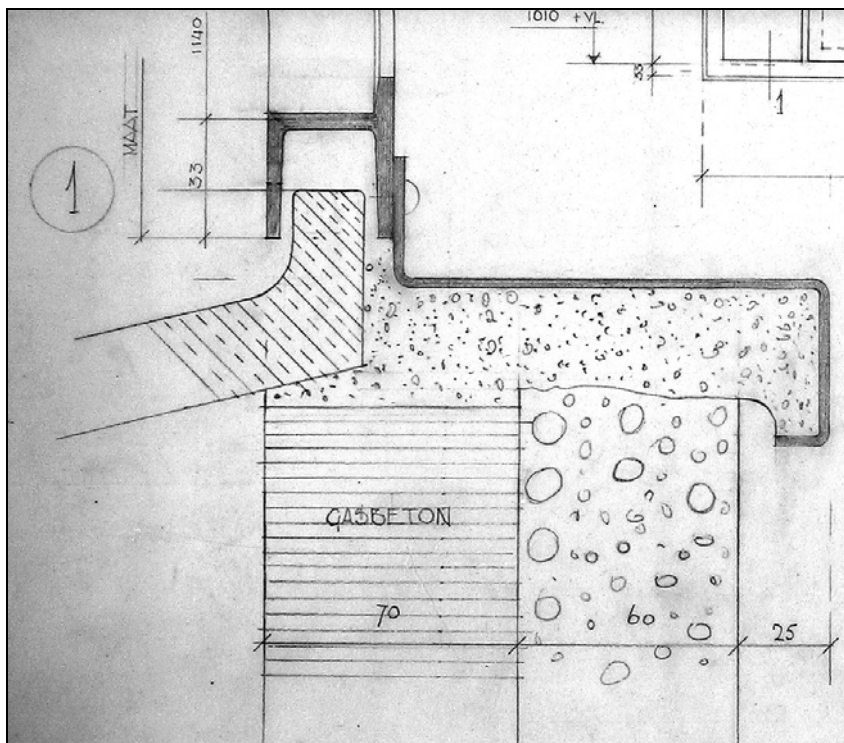
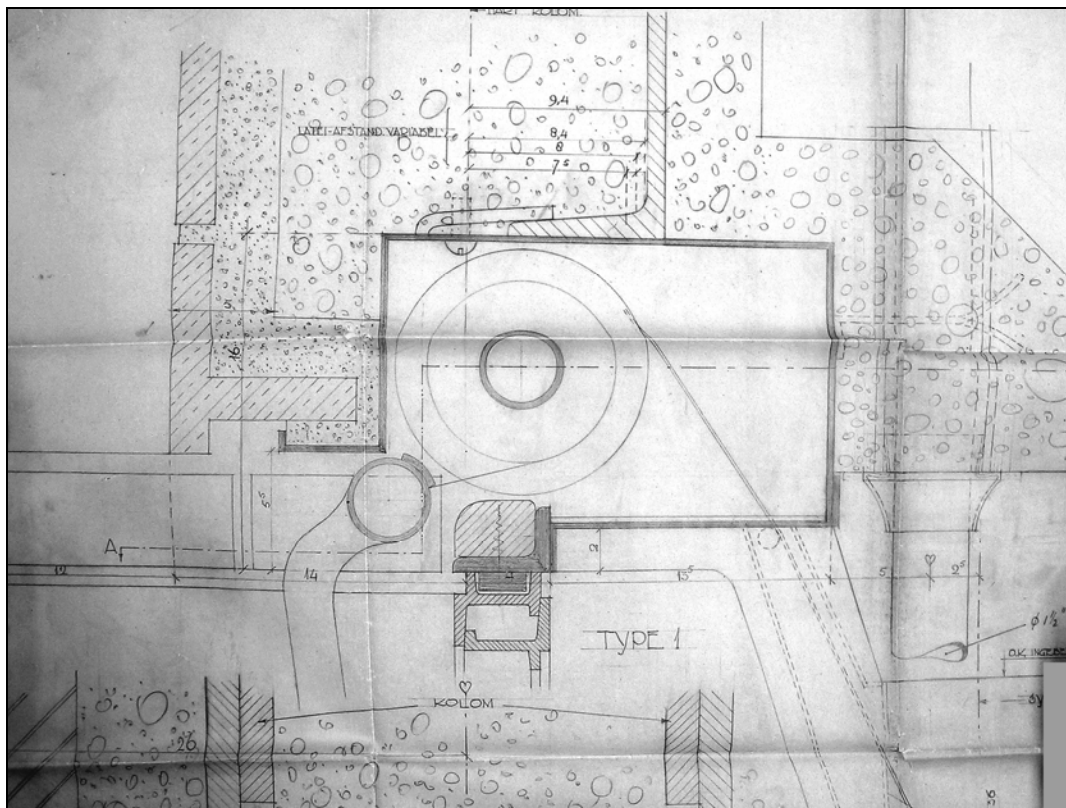
Afbeeldingen 4.1.99 en 100: de horizontale textuur van de gevel van de voorbouw en de meer verticale textuur van de gevel van de achterbouw. LIAG archief. (Afbeeldingen zijn identiek aan 4.1.147 op pagina 95 en 4.1.21 op pagina 18).

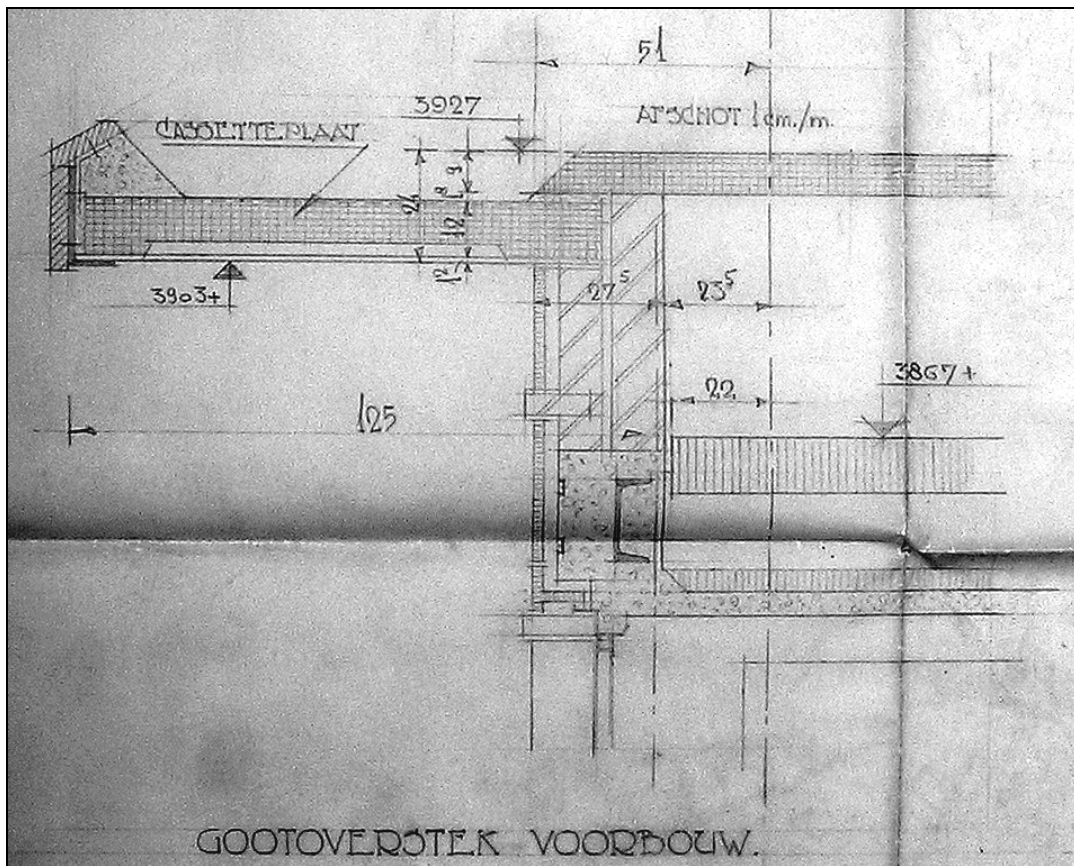
Afbeelding 4.1.101: het metselwerk van de archiefring wordt aangebracht en afgewerkt met natuursteenbanden. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

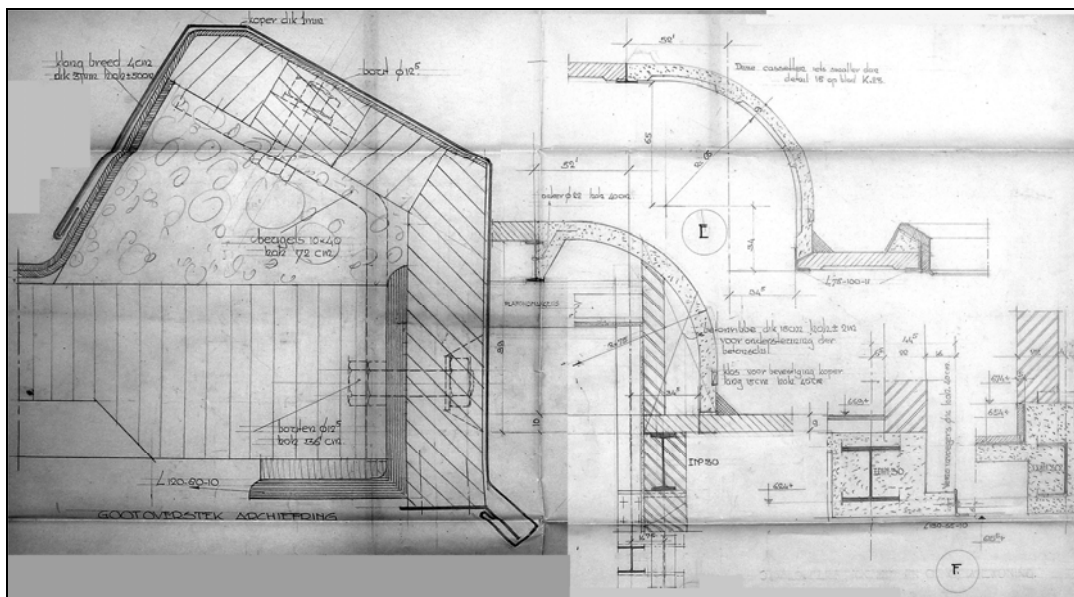
Afbeelding 4.1.102: de metselwerkverbanden rond penanten, NAI archief ROOX, tekening K62, 27 juni 1938.

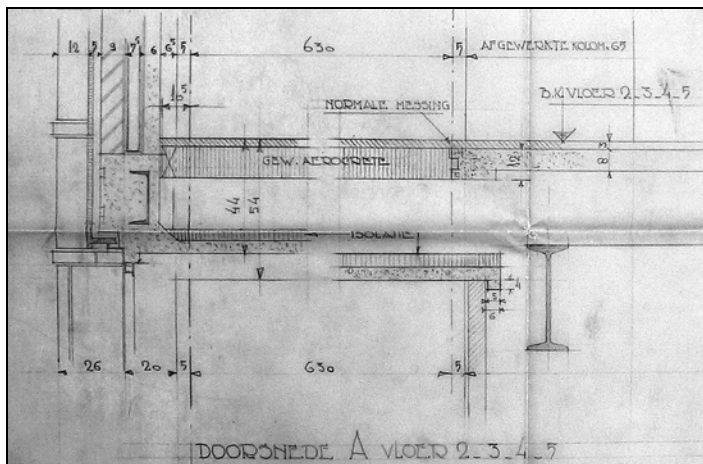
Afbeeldingen 4.1.103 en 104: het boven- en onderdetail van de raamopeningen in de gevel met in het bovendetail de zonweringskast, NAI archief ROOX, tekening 218 van 28 april 1938 en 236 van 12 november 1939.

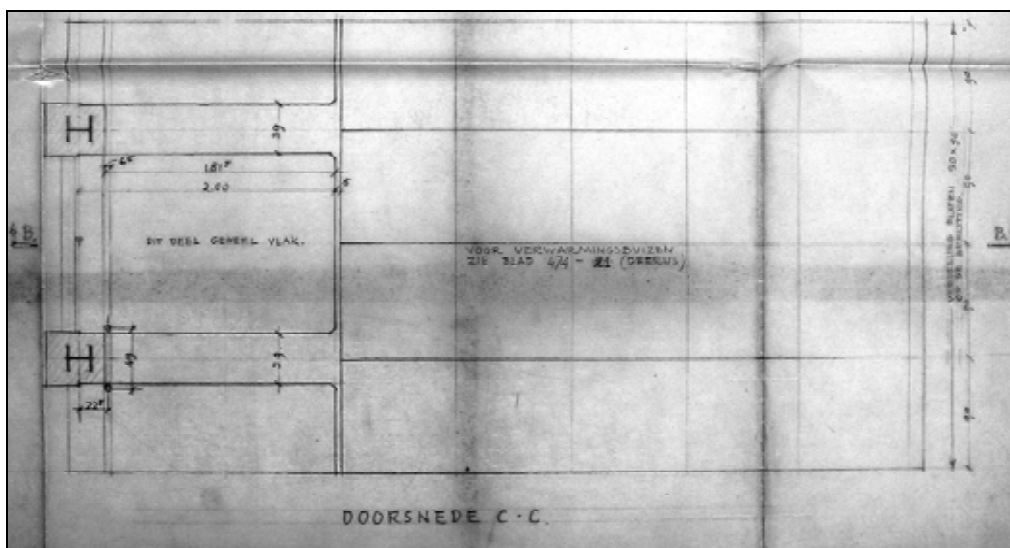
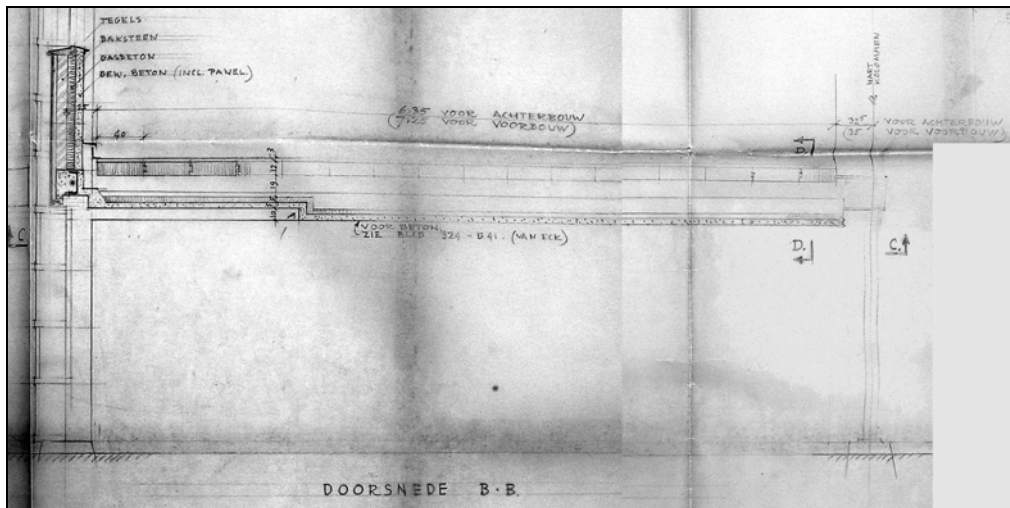
Afbeelding 4.1.107: de doorsnede ter plaatse van een dakoverstek, NAI archief ROOX, tekening K20, 14 maart 1938.

Afbeelding 4.1.108: het detail van bovenstaande dakrand, NAI archief ROOX, tekening 114, 20 september 1937.

Afbeelding 4.1.109: de doorsnede over een normaalverdieping met afwerkingen. NAI archief ROOX, tekening K20, 14 maart 1938.

Afbeeldingen 4.1.110 en 111: een doorsnede en het aanzicht van het plafond van de proefopstelling die werd gemaakt. NAI, archief ROOX, tekening 231, 28 oktober 1937. Zie ook afbeelding 4.1.19 op pagina 17.

De vloeren van de Rijksverzekeringsbank werden opgebouwd uit gasbetonplaten van BIMS beton, 1,80 meter lang en 0,40 meter breed, afgewerkt met een estrichlaag. Zie afbeeldingen 109-111. Als basisinrichting van de kantoren werden, op de met linoleum afgewerkte vloeren, lichte stalen buismeubelen geplaatst van de firma Gispen. De toepassing van dit meubilair kwam overeen met de uitvoering die van J.B. Van Loghem (1881-1940) voorstond in zijn boek *'Acoustisch en thermisch bouwen voor de bouwpraktijk'*, bij het toepassen van stralingswarmte als verwarmingssysteem.⁶¹ Zie ook afbeelding 4.1.123 op pagina 81.

In navolging van de ontwerpen voor de op pagina 19-28 genoemde kantoren voor Philips in Eindhoven en de Oranje-Nassau Staatsmijnen in Heerlen, werden in het gebouw voor de Rijksverzekeringsbank verplaatsbare binnenwanden ontworpen. Deze wanden werden uitgewerkt met stalen dragers, terwijl koppelstukken bestaande uit stripstaal, het mogelijk maakte de wanden op eenvoudige wijze aan elkaar te bevestigen.⁶² De gesloten wanden werden aan beide zijden met *'Celotex'* platen afgewerkt, vergelijkbaar met de huidige gipsplaten. De keuzemogelijkheden voor de verschillende open wanden waren: vullingen met glaspanelen; met dubbele beglazing; met gaas; met een glasdeur; met een schuifdeur; met een loket of met dubbele glasdeuren. De wanden werden evenals de staalconstructies vervaardigd door de firma de Vries Robbé. Zie afbeeldingen 4.1.112-114.

In de representatieve kantoorvertrekken voor de directie en het bestuur werden op maat gemaakte houten lambriseringen, wandpanelen en zware houten meubels ontworpen door het bureau van Roosenburg. Mieras schetst de sfeer die deze vertrekken oproepen treffend: *'In den voorbouw op de 1e verdieping zijn de deftige vertrekken ondergebracht: groote en kleine raadzaal, kamer voorzitter, secretaris-generaal enz. Ik voel me in dezen hoek van zulk een bouwwerk altijd wat bedremmeld en bekijk één en ander altijd met ietwat ontzag. De groote tijd van commissarissenkamer met haar exotische houtsoorten, haar overdadig 'snijwerk', de stram in de rij staande stoelen en de eigendommelijke commissarissenkamerlucht, mengsel van boenwas- en tapijthaargeur, de kamer waarin zoo menig talentvol kunstenaar, in de overdaad van weeldemiddelen, mistastte, zooals een virtuoos in een te zware cadenz de toetsen soms mislaat, die tijd is voorbij. [...] De hiërarchie in de ambtelijke wereld wenscht echter ook thans nog wel -zij het matig- onderscheid, waartoe de schoonheidsgradatie van okuméplaten, eikentriplex en berken-idem gelegenheid geeft, zonder financieel drukkend te werken.'*⁶³ Zie afbeeldingen 115 en 116.

Het zware interieur toont een andere wijze van "bouwen" dan de zo functioneel ontworpen plattegronden doen vermoeden. Het door J.P. (Jan Piet) Kloos (1905 – 2001) op pagina 19 in de voetnoten genoemde *'new empiricism'* van Roosenburg komt hier duidelijk herkenbaar naar voren.⁶⁴ Opvallend was ook dat de interieurelementen, binnen het bureau van Roosenburg, door andere tekenaars werden uitgewerkt dan de meer bouwkundige zaken. De Rijksverzekeringsbank zelf was echter zo gehecht aan dit specifieke interieur dat ze het, inclusief de gebrandschilderde vensters uit de vergaderzaal en de muurschildering in de hal, in 1991 integraal, verhuisden naar hun nieuwe kantoor in Amstelveen.⁶⁵

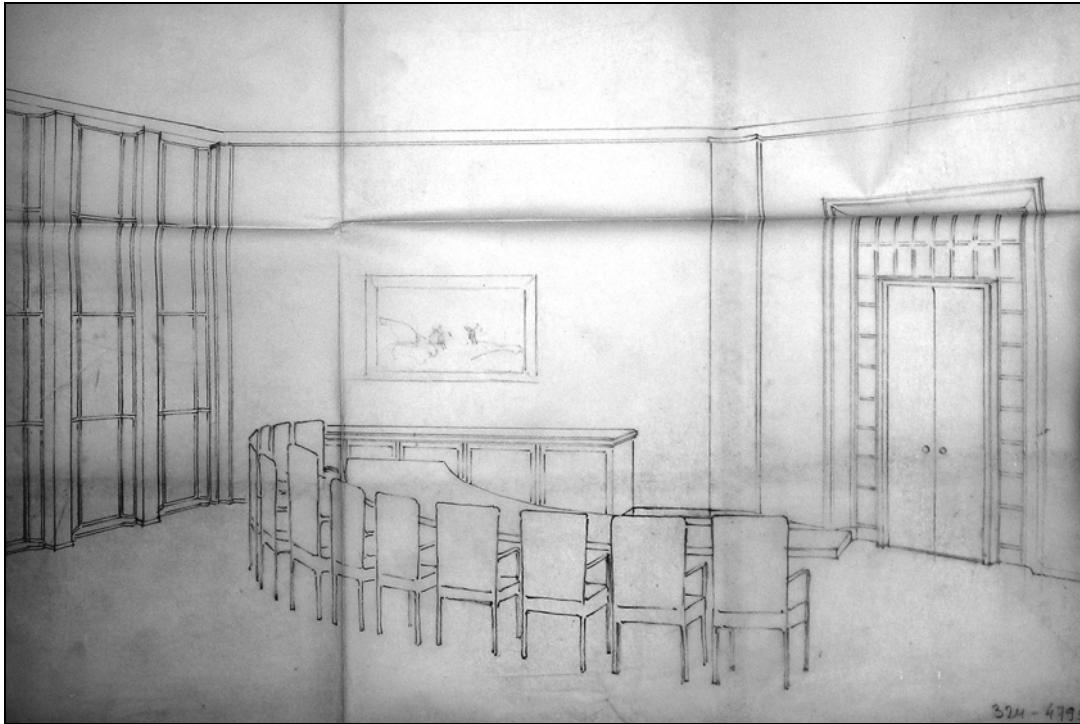
⁶¹ Loghem, J.B. van, *Acoustisch en thermisch bouwen voor de bouwpraktijk*, Amsterdam 1936, pp. 124, 127-136.

⁶² In het KLM gebouw werden de wanden toegepast met aluminium profielen, in verband met de schaarste van staal.

⁶³ Mieras, J.P., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1940)28, p. 212.

⁶⁴ Kloos, J.P., 'The Dutch Melting Pot', *Architectural Review*, (1948)616, pp. 146.

⁶⁵ Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991. De nieuwbouw in Amstelveen werd door A. (Abe) Bonnema (1926-2002) gerealiseerd.

Afbeelding 4.1.115: het interieur van de bestuurskamer. NAI archief ROOX, tekening K446.

Afbeelding 4.1.116: het interieur van de bestuurskamer kort na de opening in 1940. LIAG archief.

3.1.4 VOORZIENINGEN

In de kelder werden, naast de opslagruimten en een fietsenstalling, ook alle grote installatieruimten ondergebracht. Voor de uiteindelijke keuze van vier ketels voor het verwarmingssysteem waren de afmetingen van de installatieruimte bepalend.⁶⁶ De opslagruimten voor brandstof, in eerste instantie kolen, waren via de onderdoorgang rechtstreeks bereikbaar voor vrachtauto's. De patioachtige ruimten op de begane grond, tussen bouwvolumes van de ring en het hoofdgebouw, gebruikte men voornamelijk als expeditiehoven, waarin bovendien twee ruimten voor de zogenaamde 'accumulatoren' waren geplaatst voor de noodstroomvoorziening. Zie afbeeldingen 4.1.117 en 118.

De oorspronkelijke verlichting in de kantoorvertrekken gebeurde door per travee een indirect schijnend ornament op te hangen, 1,35 m vanuit de ramen: 'Dit schelpornament werpt haar licht naar binnen in de kantoorlokalen en is geheel schaduwloos'.⁶⁷ Als verlichtingssterkte werd op de schrijftafels gemiddeld 150 lux bereikt, van 210 lux aan de raamzijde en 90 lux aan de gangzijde. Belangrijk hierbij was dat de hoge ruimten veel daglicht toelieten via de 3,50 meter hoge vensters. Zonlicht werd aan de zuidzijde middels gordijnen over de gehele hoogte gedempt. Dit leverde een beeld op van een huiselijke sfeer, waarbij vooral de indirecte verlichtingsarmaturen zeer herkenbaar aanwezig waren. Het toegepaste schelparmatuur in de Rijksverzekeringsbank ontstond pas vrij laat in het ontwerpproces, op advies van Philips.⁶⁸ Zie afbeeldingen 4.1.119 en 120.

De verwarmingsinstallaties waren installatietechnisch verdeeld in zes groepen: de eerste als verwarmingsgroep voor de ventilatielucht, de tweede als groep met radiatoren voor de archieven, de derde met radiatoren en spiralen voor de voor- en achterbouw, de vierde als vloerverwarming in de ruimte boven de uitbouw van de entree, de vijfde voor de plafond c.q. stralingspanelen en de zesde groep ten bate van de twee woningen.⁶⁹

Een complex systeem dat illustratief was voor het feit dat voor ieder specifiek bouwdeel een eigen systeem werd ontworpen. De toepassing van stralingsverwarming in het plafond was destijds zeer bijzonder.⁷⁰ In het op pagina 63 aangehaalde boek van Van Loghem vinden we de randvoorwaarden hiervoor omschreven. Roosenburg hield zich daar aan. Hij kende zondermeer dit standaardwerk.⁷¹

Een systeem met stralingswarmte in plafonds was al een keer toegepast in het Gemeentemuseum van Berlage (1931-1934) en ook hier zal Roosenburg van op de hoogte zijn geweest. In het Gemeentemuseum werd het systeem Panel Heating uit Engeland toegepast; de

⁶⁶ Archief: Rijksverzekeringsbank, SVBA, NAI Rotterdam. Een brief van de adviseur voor de installaties: P.W. Deerns uit Den Haag aan D. Roosenburg op 26 oktober 1937. P.W. Deerns adviseerde om vier kleine ketels toe te passen in plaats van drie grotere: 'Bovendien zou elk der ketels indien er 3 stuks zouden worden geplaatst, groter moeten worden, hetgeen praktisch ondoenlijk is, daar er toch reeds zoo weinig ruimte beschikbaar is, ten einde nog een voldoende bediening mogelijk te maken.'

⁶⁷ Mieras, J.P., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1940)28, p. 213.

⁶⁸ Archief: Rijksverzekeringsbank, SVBA, NAI Rotterdam. Tekeningen van derden, bestekken en nota's van wijzigingen bouwkundig en installatie technisch, stukken behorende bij aanvragen voor bouwvergunningen uit 1968. Door Philips zijn verschillende varianten uitgewerkt, tekeningnr. 969 424 van 20 juni 1938. Zie ook: Kalff, L.C., *Kunstlicht en Architectuur*, Philips Technische Bibliotheek, Meukenhoff & Co. Amsterdam 1941, pp. 106 – 107.

⁶⁹ Idem. Bestek betreffende de installaties gemaakt door P.W. Deerns, 's-Gravenhage.

⁷⁰ Bureau Monumentenzorg Amsterdam, *Concept omschrijving Monumenten Selectie Project*, object 020098, inventarisatie 17 januari 1996, 7 juni 2001 Amsterdam, p. 1: 'destijds innovatieve oplossing'.

⁷¹ Loghem, J.B. van, *Acoustisch en thermisch bouwen voor de bouwpraktijk*, Amsterdam 1936.

museum directeur Dr. H.E. Van Gelder kreeg met moeite, middels een warm pleidooi aan het bestuur van het museum, het extra geld beschikbaar om dit systeem toe te kunnen passen.⁷² Ook bij Roosenburg stond de afweging welk verwarmingssysteem toegepast zou worden financieel onder druk. In gedetailleerde schema's werden exploitatieberekeningen vergeleken, waarbij een verwarmingssysteem op basis van alleen radiatoren werd afgewogen tegen een systeem met plafondverwarming. Bovendien werden de verschillende brandstoffen, kolen en olie, in de vergelijking meegenomen. Het plafondverwarmingssysteem kostte per jaar ± fl. 1500,- meer in exploitatie dan een volledig uit radiatoren opgebouwd systeem, en een op olie gestookt systeem kostte ± fl. 2000,- meer op jaarbasis ten opzichte van een op kolen gestookt systeem. Dit leidde tot de keuze van een plafondverwarming van Engels fabrikaat en op steenkolen gestookte ketels. Redenen die aangedragen werden voor de keuze van de plafondverwarming waren: een gelijkmatiger verdeelde warmte in de ruimte, een aangename warmte en het was een hygiënischere oplossing in verband met schoonmaken, er zou geen ophoping van stof plaatsvinden in ledendradiatoren.

De vier verwarmingsketels namen veel ruimte in de kelder in beslag. De toevoer van kolen gebeurde via een transportschroef die automatisch werd gevuld vanuit de silo's, die op hun beurt werden bijgevoerd door vrachtauto's die tot aan de aanvoeropeningen konden rijden. Per jaar werd er 875 ton kolen verstoekt. In de loop der tijd werden de ketels omgebouwd naar oliegestookte en nog later naar gasgestookte. De installatieruimten zelf, waarin de machines stonden te pronken, waren een lust voor het oog. Zie afbeelding 4.1.121. Op de afbeelding is te zien dat er een extra ventilator op één van de ketels is geplaatst. Waarschijnlijk om de trek in de schoorsteen te vergroten.⁷³

De oorspronkelijke verwarmingsketels leverden een rendement van 80%. Er werd gebruik gemaakt van warmtewielen om de warmte van de twee watercircuits (het primaire voor de hoofdverwarming en het secundaire voor de vloer- en plafondverwarming) aan elkaar over te dragen. Dit had wel tot gevolg dat de afvoergassen in de lange schoorstenen zodanig afkoelden dat er condensatie in de schoorstenen optrad, wat ten koste ging van het metselwerk, waardoor de schoorstenen boven het dak een aantal maal opnieuw moest worden opgemetseld. Dit werd echter ingecalculeerd en woog zeker op tegen het hoge rendement van de installatie.⁷⁴ Zie afbeelding 4.1.122.

Mieras omschreef de werking van het plafondverwarmingssysteem als volgt: *'Het plafondverwarmingssysteem bestaat uit een 5 cm dikke betonlaag in platen van 90 x 90 cm, waarin per travée 50 m dunne spiraalvormige gebogen buis was aangebracht, waarin warm water met een temperatuur van maximaal 55°C. stroomt. Aan de raanzijden is in het borstweringspaneel nog een vijfzijdige verwarmingsspiraal ingebetonned, die de koude luchtstroom bij de ramen moet compenseren.'*⁷⁵ Zie afbeelding 4.1.123. Om eventuele corrosie van de leidingen te voorkomen werden in het watercircuit op een zestal plaatsen aluminium elektroden aangebracht.⁷⁶

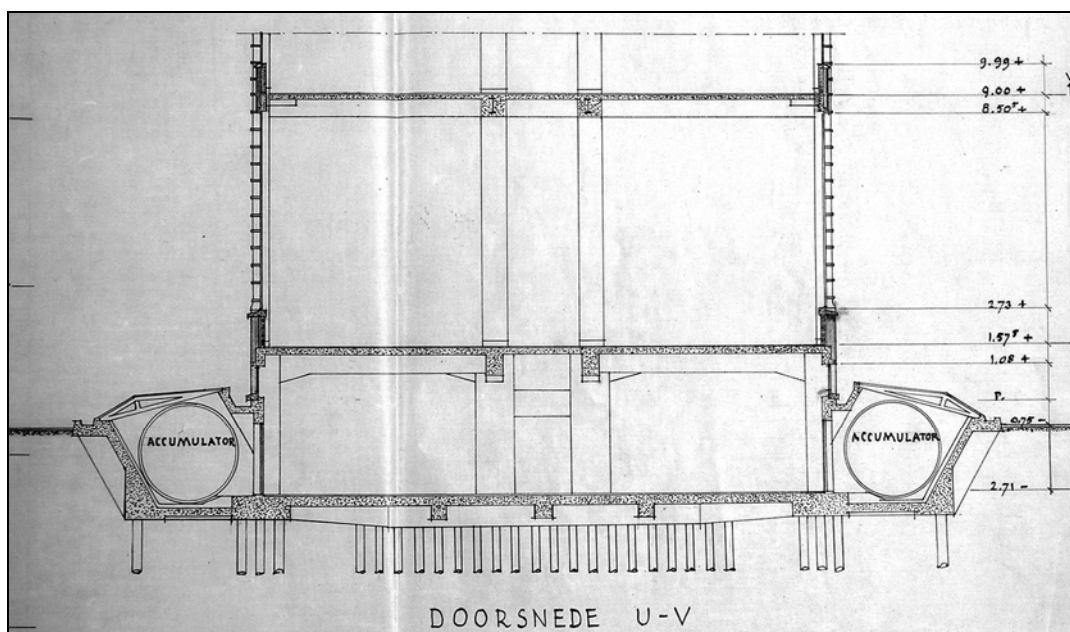
⁷² Singelenberg, P., 'Het Haagse Gemeentemuseum', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1974 deel 25. H.P. Berlage 1856-1934. Een bouwmeester van zijn tijd*, Bussum 1975, pp.1- 89. Er zijn voorbeelden in Londen bezocht: National Gallery Millbanks (Tate Gallery), National Portrait Gallery en the Geological Museum.

⁷³ Informatie verstrekt door Tom Haartsen van Climatic Design op 15 april 2002.

⁷⁴ Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.

⁷⁵ Mieras, J.P., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1940)28, pp. 213.

⁷⁶ Copius Peereboom, J.H., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan te Amsterdam', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1939)11, pp. 321-333. Alle installatie onderdelen en de werking ervan worden hierin uitvoerig omschreven. Juist vanuit de medische wereld werd plafondverwarming gepropagandeerd.

Afbeelding 4.1.117: doorsnede over de patio met accumulatorruimte. NAI archief ROOX, Tekening 81, 6 oktober 1936.

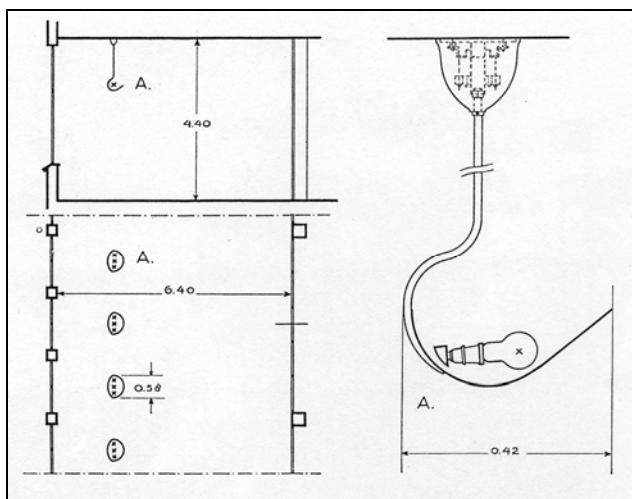

Afbeelding 4.1.118: de patio met de accumulatorruimte links op de foto. LIAG archief.

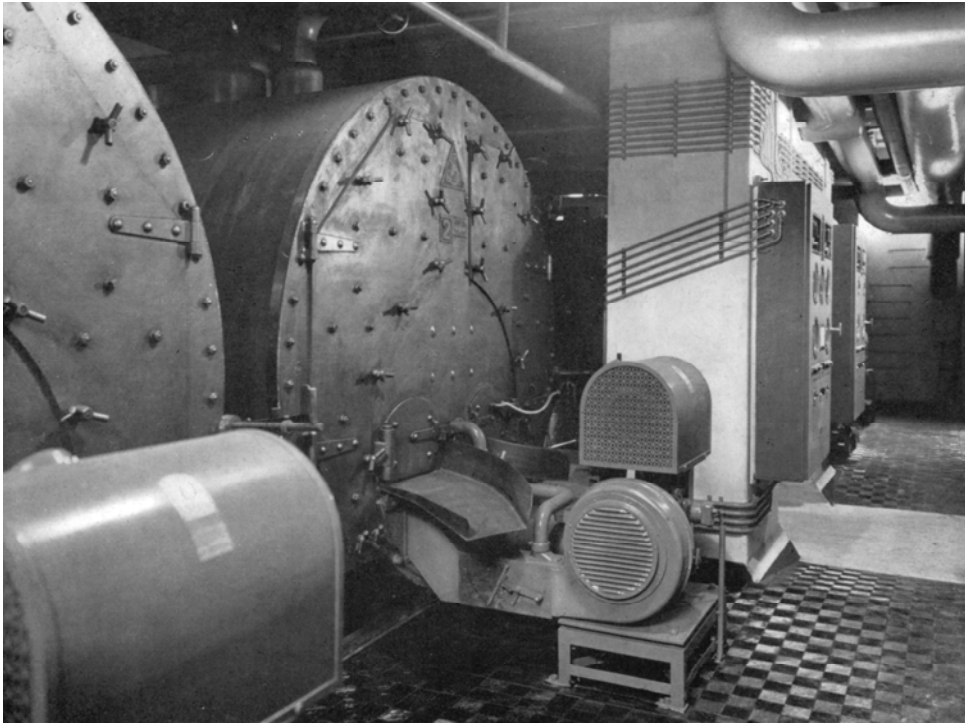
Dit blijkt ook uit het volgende artikel waarin de Duitse arts Dr. Lehmann wordt aangehaald: Unger, F.G., 'Plafondverwarming in ziekenhuizen', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1932) 51, p.476.

Afbeelding 4.1.119: het interieur met kunstlicht verlichting van indirecte armaturen. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.120: het verlichtingsarmatuur van Philips. Kalff, L.C., *Kunstlicht en Architectuur*, Philips Technische Bibliotheek, Meukenhoff & Co. Amsterdam 1941.

Afbeelding 4.1.121: het interieur van de installatieruimte met voor één van de ketels een extra ventilator om de trek van de schoorsteen te bevorderen. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.122: de schoorsteen en de 'hangsteigerbaan' net onder de dakrand. LIAG archief.

Het verwarmingssysteem werd in de winter van 1939 - 1940 uitvoerig getest op het gebied van het welbevinden voor de werknemers. De resultaten werden gepubliceerd in: *Het Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*. De conclusies vielen positief uit.⁷⁷

Men had de mogelijkheid om in de zomer de plafonds als koeling te gebruiken door er water met een temperatuur van 13° C, via tegenstroomapparaat, doorheen te laten stromen.

De werking van de eerder omschreven: 'Van Loghemramen' werd in sterke mate ondersteund door mechanische afzuiging via de openingen in de gangwanden, die in geval van natuurlijke ventilatie, door omzetting van kleppen, aangesloten kon worden op het afzuigkanaal van het ventilatiesysteem. Zie afbeelding 4.1.123.

De verse lucht voor het ventilatiesysteem werd geleverd door twee toevoerventilatoren: één voor de voorbouw en één voor de achterbouw, met capaciteiten van 12.000 en 20.000 m³ lucht per uur. Deze toevoerventilatoren stonden opgesteld in de kelder. De afvoer van de gebruikte lucht gebeurde via holle plinten in de borstwering, die aangesloten waren op de afzuigventilatoren. Deze hadden een 20% kleinere capaciteit dan de toevoerventilatoren waardoor er overdruk ontstond en tocht werd vermeden. Het was verder mogelijk de afgewerkte lucht, vermengd met verse lucht, in recirculatie te brengen. Uiteindelijk werd de lucht via het ventilatorhuis op het dak afgevoerd naar buiten. Alle luchtkanalen die nodig waren voor het ventilatiesysteem, werden door het architectenbureau uitgetekend.⁷⁸ Zie afbeeldingen 4.1.124 en 125.

Voor de normale watervoorziening en de brandblusvoorziening waren, in verband met de hoogte van het gebouw, twee hydrofoorpompen geïnstalleerd.

In het gebouw werden verschillende liften aangebracht. Vanuit de centrale hal bereikte men een drietal personenliften en in het trappenhuis aan de achterzijde was een trapeziumvormige lift voorzien. De liften in de hal kregen een raam in de liftkooi, terwijl in de schacht eveneens vensters naar buiten waren aangebracht, waardoor er vanuit de lift contact met buiten was en de beweging werd zichtbaar gemaakt. Eén van de liften was zo ruim dat de conciërge er een bureau in kon plaatsen.⁷⁹ Zie afbeeldingen 4.1.126 en 127.

Voor het transport van dossiers en andere administratieve stukken, waren een boekenlift en een acten-paternoster geïnstalleerd. Deze laatste had op iedere verdieping een laad- en een losopening. Aan een doorlopende ketting bewogen achttien cabines op en neer. Het lossen van de stukken gebeurde automatisch, door een speciale constructie van de cabines, waarbij iedere cabine gekoppeld was aan één bepaalde losplaats.

Het verticale transport van mensen, archiefstukken, rentekaarten, lucht en water vormde de centrale navelstreng van het gebouw, ofwel de kern van waaruit het gebouw zich heeft ontwikkeld, volgens de eerder geciteerde uitspraak van G. Arendzen in 1940 op pagina 49: 'Het is geen omsloten stukje ruimte, doch een kern, die zich naar alle zijden ontwikkelt.' [...] '...de groei van het plan wordt beïnvloed door de wisselwerking tussen idee en praktische eischen!' [...]

⁷⁷Copius Peereboom, J.H., 'Klimaatregeling door stralingswarmte', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1940)3, pp. 65-83.

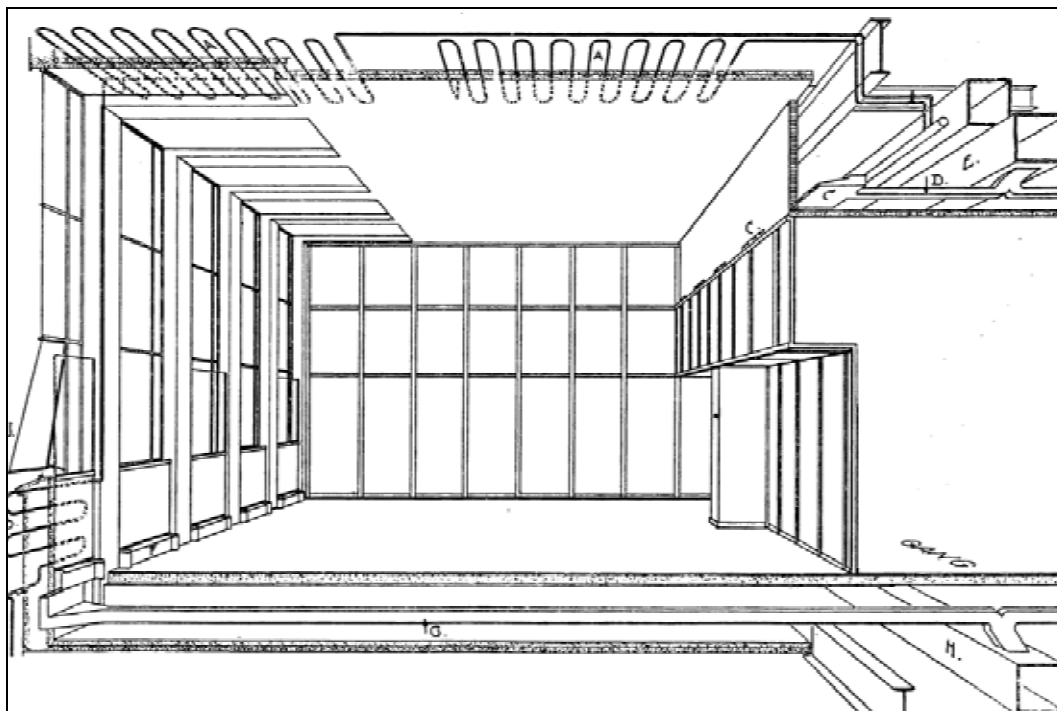
⁷⁸Zie ook: Zijlstra, H., 'Integratie als uitgangspunt. Een voorbeeld van Nederlands bouwen in de twintigste eeuw, De Rijksverzekeringsbank van architect ir. Dirk Roosenburg', *TVVL*, (2002)2, pp. 22-29.

⁷⁹Een kantoor in de lift komt vaker voor. De directeur, Thomáš Baťa, van de Baťa fabrieken (1938) in Zlín, Tsjechoslowakije, had zijn kantoor in een lift. Hierdoor kon hij op ieder verdieping zijn kantoor situeren. Zie: Novák, P., *Zlínská Architektura, 1900-1950*, Zlín 1993, pp.160-169.

'De ontwikkeling van de kern naar alle zijden maakt de gewilde situatie van de onderdelen van het gebouw mogelijk en zij biedt elk deel zijn eigen kans.'⁸⁰ Deze uitspraak had zowel betrekking op het gebouw als geheel in functionele en ruimtelijke opzet als op het innerlijke van het gebouw met betrekking tot de installaties.

Tenslotte haal ik de, als bekroning van het gebouw vormgegeven en in het ontwerp reeds voorziene, installatie ten behoeve van het reinigen van de gevels aan. Deze installatie maakte een essentieel onderdeel uit van het gevelbeeld. De installatie werd op de tekeningen aangeduid met: 'hangsteiger' waarbij alle 'hangsteigerbanen' en de bevestigingsjukken werden ontworpen en uitgetekend door het architectenbureau. 'Deze gevelreinigingsinstallatie was de eerste in zijn soort op een gebouw in Nederland'.⁸¹ Zie afbeeldingen 4.1.128 en 129.

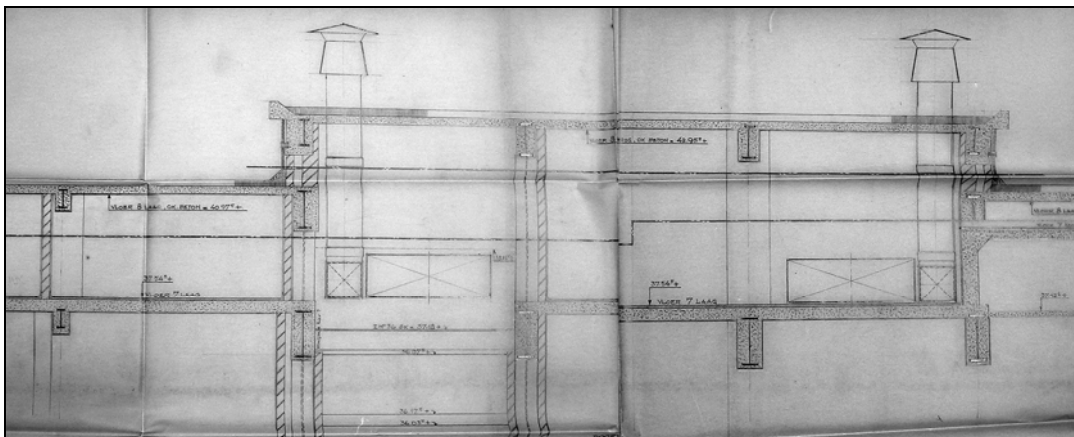
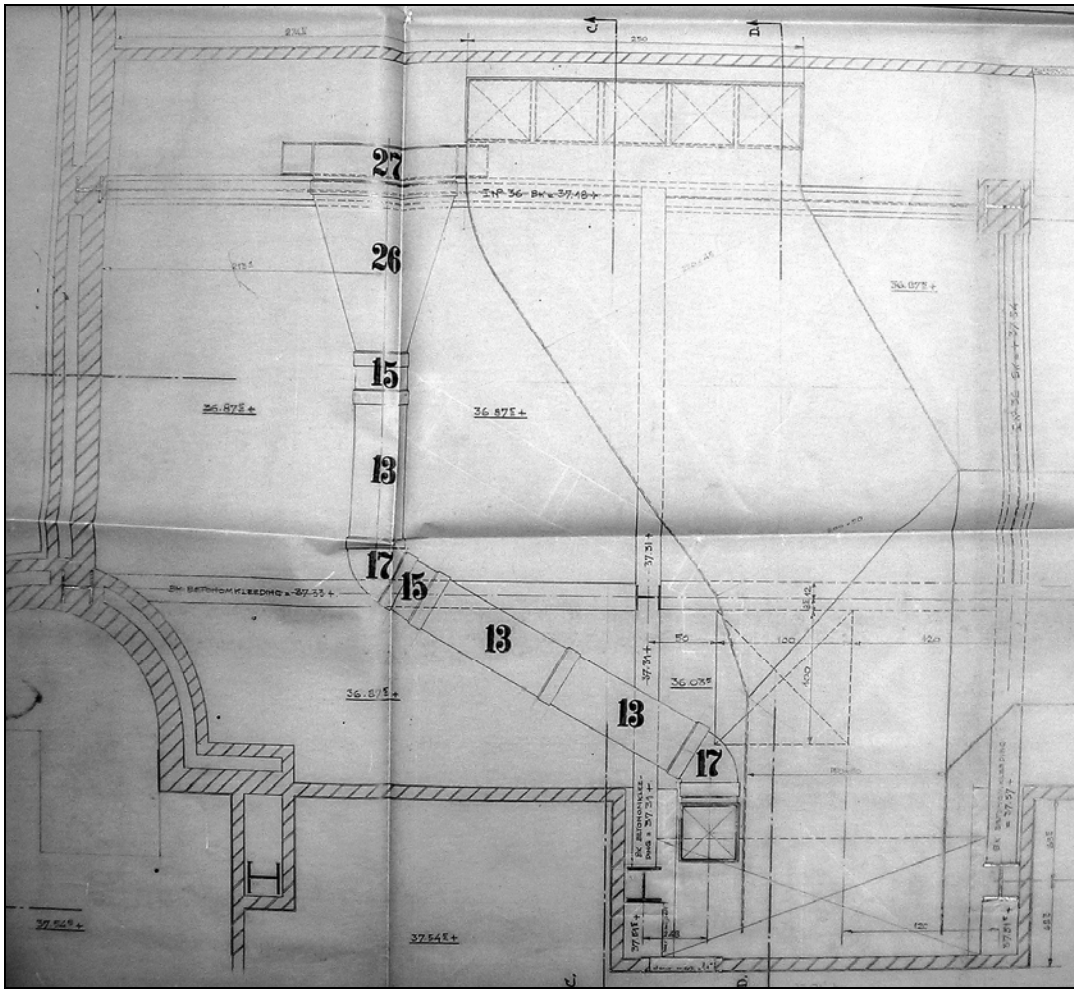
Ook de belettering van het gebouw werd op een aantal manieren uitgewerkt door de architect. Uiteindelijk plaatste men alleen de vlaggenmasten op de kop van de toren. Zie afbeeldingen 4.1.130-133.

Afbeelding 4.1.123: de principeddoorsnede over een kantoorruimte met het verwarmings- en het ventilatiesysteem. Boven de gangzone de horizontale leidingschacht. Copius Peereboom J.H., 'Klimaatregeling door stralingswarmte', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringbank*, (1940) 3, pp. 65-83.

⁸⁰ Arendzen, G., 'Het nieuwe gebouw van de Rijksverzekeringbank te Amsterdam', *Vakblad voor de bouwbedrijven*, (1940)1, p. 609.

⁸¹ Boxtel, T.H. van, 'De jubilerende Rijks (sociale) verzekeringbank', *Ons Amsterdam*, (1976)mei, pp. 130-138. Trots werd er verteld dat het geen Amerikaanse kopie was. Vooral de elektrische loopkat bleek een vondst. Opmerkelijk was dat op de Van Nellefabriek (1925-1930) van architect L.C. van der Vlugt (1894-1936) in Rotterdam ook een gevelreinigingsinstallatie was aangebracht waarbij op de foto's van de oorspronkelijke situatie een vergelijkbare rail te zien is. Hierbij was echter sprake van een Amerikaans patent. Zie: Geurts, J. en J. Molenaar, *Van der Vlugt architect 1894-1936*, Delft 1984, p.53 en Prak, N. L., 'De van Nelle Fabriek te Rotterdam', *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, (1970)4, p.129.

Afbeeldingen 4.1.124 en 125: het verloop van de ventilatiekanalen, bepaald door de architect. NAI archief ROOX, tekening 351, 13 september 1938.

Afbeelding 4.1.126: de lifthal met drie liften die voorzien zijn van ramen. LIAG archief.

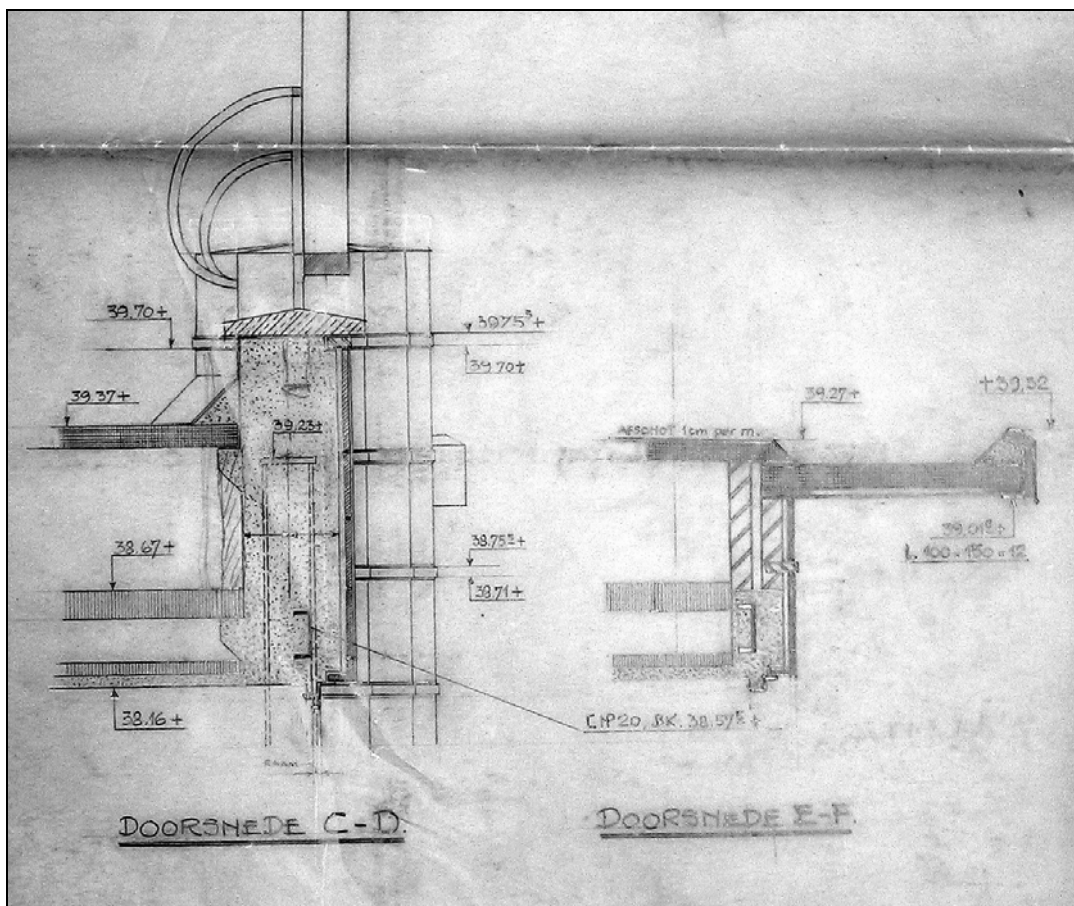
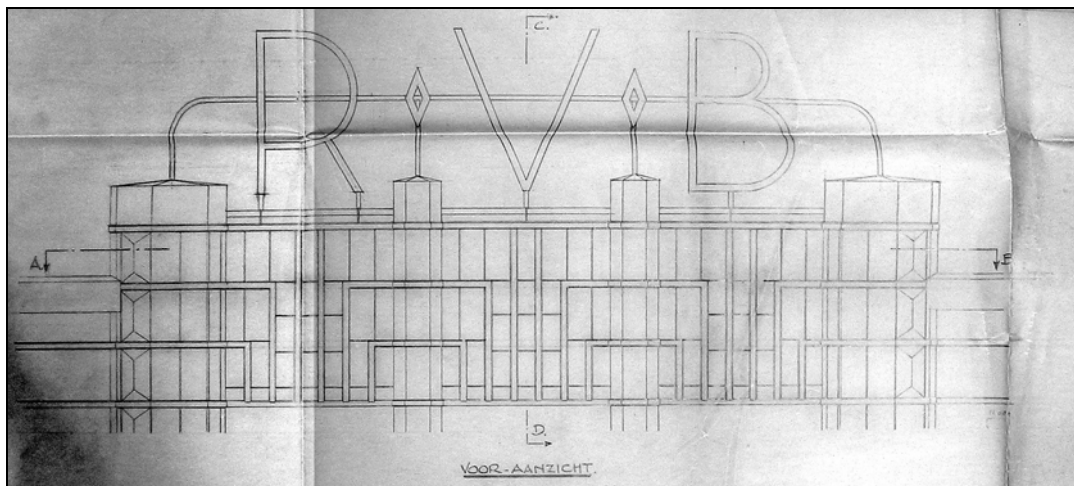
Afbeelding 4.1.127: de lift met de conciërge. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

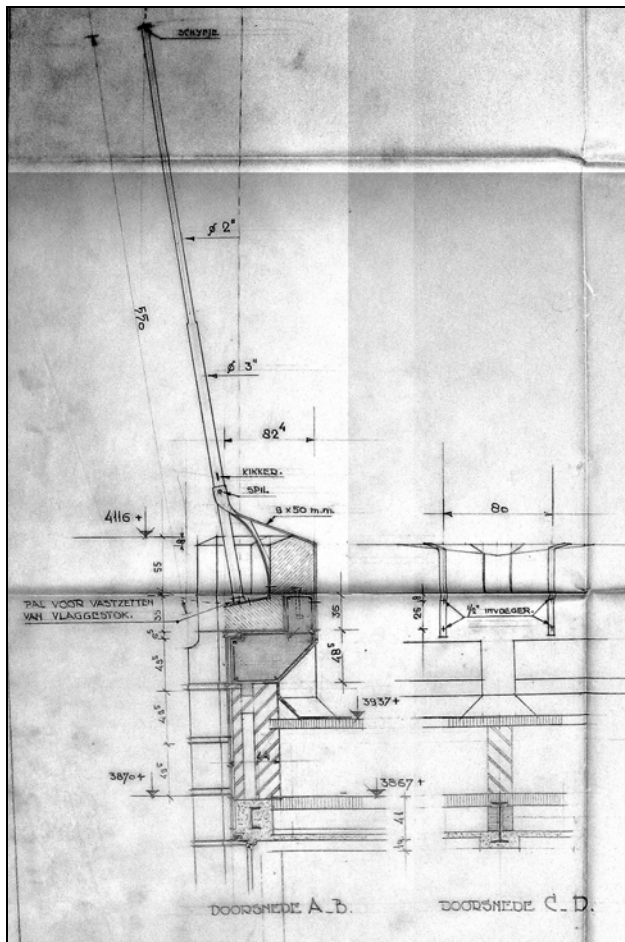
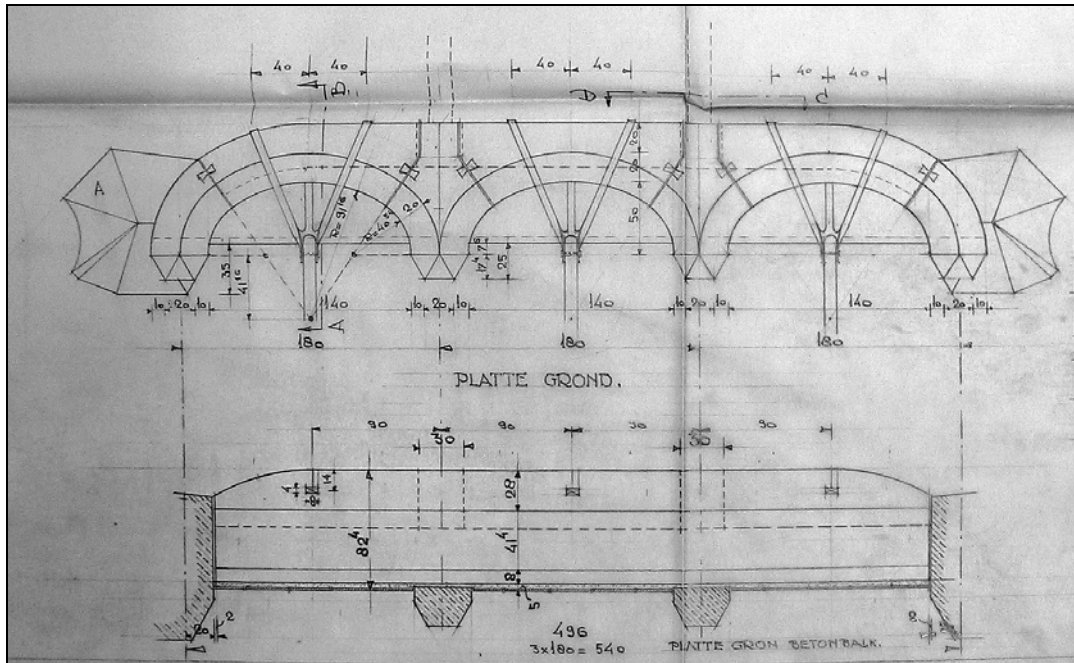
Afbeelding 4.1.128: de montage van de 'hangsteigerbaan'. Gemeente Archief Amsterdam (GAA).

Afbeelding 4.1.129: de voorgevel frontaal gezien met de 'hangsteigerbaan' en vlaggenmasten. LIAG archief.

Afbeeldingen 4.1.130 en 131: een variant voor de kopgevel met de letters 'RVB'. NAI archief ROOX, tekening 423, 14 februari 1939.

Afbeeldingen 4.1.132 en 133: de kopgevel zoals die oorspronkelijk gerealiseerd werd met de vlaggenmasten. NAI archief ROOX, tekening K175, 10 november 1939.

3.2 DE TAND DES TIJDS (VERANDERBAARHEID)

3.2.1 RUIMTE

Wat betreft de ruimtelijke aspecten van het gebouw van de Rijksverzekeringsbank vond er in de loop der tijd een aantal wijzigingen plaats: op het dak werd in 1968 het restaurant uitgebreid en in 1991 werd geprobeerd de door Roosenburg ontworpen uitbreiding van twee bouwlagen te realiseren, maar dat werd door de gemeente Amsterdam niet goedgekeurd. Wel werd in 1993 de extra ruimte op het dak, naast het restaurant, herbestemd als installatieruimte.⁸² Zie afbeeldingen 4.1.134, 135 en 4.1.152 op pagina 152.

De vrije hoogte in de kantoren bedroeg oorspronkelijk 4,41 meter, aan de gevelzijde oplopend tot 4,50 meter. Een ruimtelijke kwaliteit die sinds 1993 helaas verloren is gegaan. De gemeente Amsterdam ging akkoord met het aanbrengen van verlaagde plafonds tot 1,5 meter onder de oorspronkelijke plafondhoogte, op zeer korte afstand van de gevelopeningen.⁸³

In de oorspronkelijk dubbel hoge ruimte boven de entree (zie afbeelding 4.1.70 op pagina 45) plaatste men in 1993 een extra vloer. Eveneens in dat jaar vond een zeer ingrijpende verbouwing plaats. De gehele archiefkring werd gesloopt om een parkeergarage in de kelder te realiseren. Vanaf de buitenzijde werd de ring in haar oorspronkelijke vorm weer opgebouwd, maar van binnen werd er een extra, constructieve vloer gerealiseerd. Zie afbeeldingen 4.1.136-137.

Essentieel voor het oorspronkelijke, ruimtelijke, interieur waren de transparante binnenwanden. Na 1968 verving men al vele wanden door gipsplaatwanden. In 1993 verdwenen alle oorspronkelijke binnenwanden om plaats te maken voor zware houten binnenwanden in donkere tinten hout of voorzien van opzichtig schilderwerk.⁸⁴ Ruimtelijk gezien verloor het gebouw door deze materiaalkundige elementen haar lichtheid en openheid. Zie afbeelding 4.1.138. In 2002 zou er wederom een grootscheepse interne verbouwing worden uitgevoerd.⁸⁵

3.2.2 STRUCTUUR

De structuur van de hoogbouw bleef door de tijd heen gehandhaafd en bewees haar dienst omdat het een flexibele kantoorindeling mogelijk maakte. De extra vloer in de kop van het gebouw werd gerealiseerd door het toevoegen van een staalconstructie. Ingrijpend en vrijwel onomkeerbaar was de toevoeging van een trappenhuis met vides in de kop van het gebouw. Hierdoor waren brandwerende puien noodzakelijk en werd een enorm gat aangebracht in de draagconstructie.

Bij de herbouw van het ringvormige gebouw in 1993 werd, om financiële redenen, de oorspronkelijke staalconstructie vervangen door een betonconstructie met vloeren van beton.⁸⁶ Zie afbeelding 4.1.139. De structuur van het gebouw, die ook in de gevels zichtbaar was gemaakt, zou deze expressie in 1968 geheel verliezen. De ronde raamopeningen naar de trappen en liften verdwenen eveneens in 1993. Zie afbeeldingen 4.1.140-141.

⁸² Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.

⁸³ Ibidem. De heer Abels had bij de renovatie in 1993 de afspraak gemaakt dat de plafonds op 2 meter uit de gevel geplaatst moesten worden, na de uitvoering bleek dit 30 centimeter te zijn. De gemeentelijke monumentzorg en de toenmalige Rijksbouwmeester Rijnbout vonden het echter niet bezwaarlijk, er waren geen monumentale waarden in het geding.

⁸⁴ Koster, E., 'Nieuw interieur in strijd met oorspronkelijk ontwerp', *Renovatie & Onderhoud*, 18 (1993)7/8, pp. 12-15. De interieur architect in 1993 was: Habes uit Amsterdam. De totale operatie kostte destijds 100 miljoen gulden, bron: www.LIAG.nl, geprint op 24 augustus 2004.

⁸⁵ Interview met J. Wisman, hoofd facilitaire dienst van Allen & Overly (eigenaar van het gebouw), 5 juni 2001.

⁸⁶ Koster, E., 'Nieuw interieur in strijd met oorspronkelijk ontwerp', *Renovatie & Onderhoud*, (1993) 7/8, pp. 12-15.

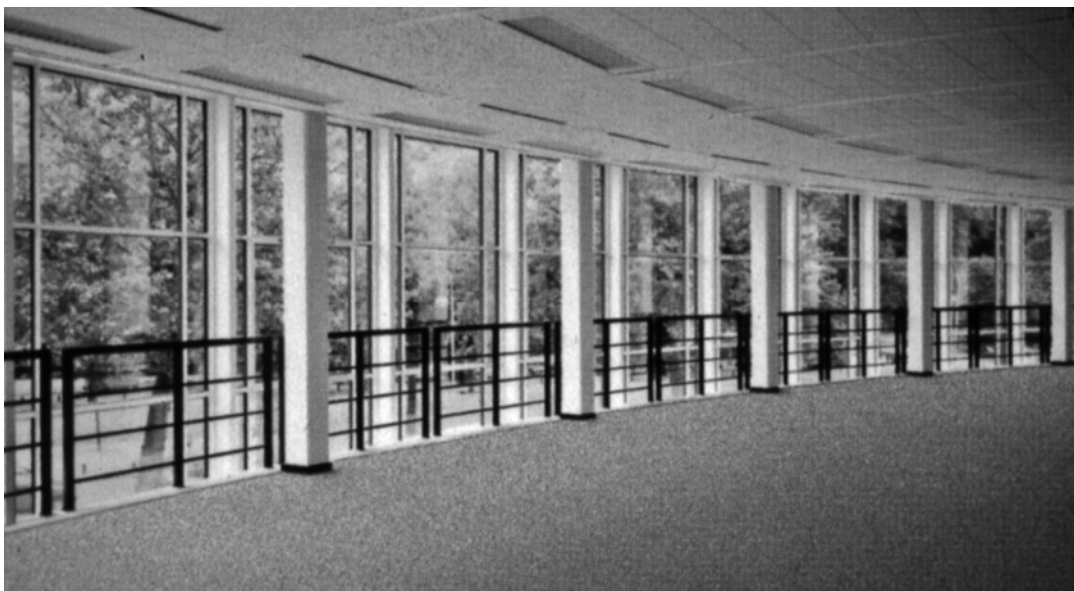
Afbeeldingen 4.1.134 en 135: de dakopbouw over de gehele lengte van het gebouw. H. Zijlstra 2002.

Afbeeldingen 4.1.136 en 137: het nieuwe ringgebouw met de entree naar de parkeergarage. H. Zijlstra 2002.

Afbeelding 4.1.138: het interieur van de hal. *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993. Vergelijk met afbeelding 4.1.73 pagina 47.

Afbeelding 4.1.139: het opnieuw opgebouwde ringgebouw met betonnen constructie. Vergelijk met afbeelding 4.1.65 pagina 43. *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993.

Afbeelding 4.1.140: de oorspronkelijke structuur van de gevel. LIAG archief.

Afbeelding 4.1.141: de nieuwe structuur van de gevel sinds 1993. De raamopeningen in het trappenhuis en de 'hangsteigerbaan' zijn verdwenen. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

3.2.3 MATERIE

De dakrand van de in 1993 toegevoegde installatieruimte op het dak werd omzoomd met een koperen dakrand, conform de oorspronkelijk gedetailleerde dakranden en overstekken. Zo werden ook de entreepartijen en trappen naar de parkeergarage in het materiaal uitgevoerd, in het natuursteen Travertin, overeenkomstig de oorspronkelijke natuursteenbanden en randen. Bij de vervanging van de gevelbekleding in 1968 werd eveneens gekozen voor Travertin dat, zowel in het interieur als exterieur, oorspronkelijk ook voorkwam. Zie afbeelding 4.1.142.

Aangezien alle tekeningen aanwezig waren in het archief van LIAG en later in het Nederlands Architectuurinstituut valt het te betreuren dat in 1968, zonder dat er overigens nieuwe tekeningen werden ingediend, een bouwvergunning werd verleend door de gemeente Amsterdam om de gevelbekleding te vervangen door de vlakke platen natuursteen. Bij het vervangen van de gevelbekleding in 1968 zijn de horizontale banden geheel verdwenen en daarmee dus ook het subtiele verschil in geveltextuur tussen de voor- en achterbouw. Zie afbeeldingen 4.1.140-147. De nieuwe gladde natuurstenen bekleding werd nodig geacht omdat de oorspronkelijke gevel niet voldoende waterdicht zou zijn, waardoor er gevaar bestond dat de hierachter liggende staalconstructie zou gaan roesten. Dit werd als enige reden voor de aanvraag van de bouwvergunning in 1968 aangevoerd. Volgens de heer J.K. (Jan) Abels, destijds projectarchitect bij LIAG, was het feit dat van de horizontale baksteen gevelbanden de toplaag afschilferde de reden waarom er water in de gevel kon doordringen. Hoogstwaarschijnlijk waren de baksteenbanden inderdaad de oorzaak van het mogelijkerwijs binnendringen van vocht achter de gevelbekleding. In het bouwkundig bestek uit 1937 stond omschreven dat de glazuurlaag van de gevelstenen over 1 ½ cm omgezet moest worden op de platte zijden van de stenen. Later werd er in de kantlijn bijgeschreven dat dit voor de horizontale gevelbanden 2 ½ cm moest zijn omdat deze stenen 1 ½ cm buiten de keramische tegels zouden uitsteken. In de nota van aanwijzing stond dit dan ook vermeld, maar het is zeer de vraag of deze wijziging uiteindelijk werd doorgevoerd. Uit de bestudering van de werktekeningen bleek dat de stenen uiteindelijk niet 1,5 cm voor de tegels uitstaken maar 1,9 cm omdat de afsluitende voegen tussen de tegels en de bakstenen 4 mm terug werden gelegd. Op een enkele tekening werd er nog wel bijgeschreven dat hier de glazuurlaag dan 3 cm omgezet diende te worden, maar de vraag is of dat werd opgemerkt alvorens de stenen werden geproduceerd. Zie afbeeldingen 4.1.148-150.

Ondanks het feit dat iedere tegel werd uitgetekend ging het dus toch fout. In 1968 verwijderde men alle tegels, terwijl er met de tegels zelf niets aan de hand was. Er zijn verschillende redenen aan te geven waarom het mogelijkerwijs fout is gegaan: de bakstenen waren onvoldoende geglazuurd op de platte zijden; de twee soorten stenen met verschillende maten van glazuur werden niet consequent neergelegd en de voeg had niet 4 mm teruggelegd mogen worden.⁸⁷

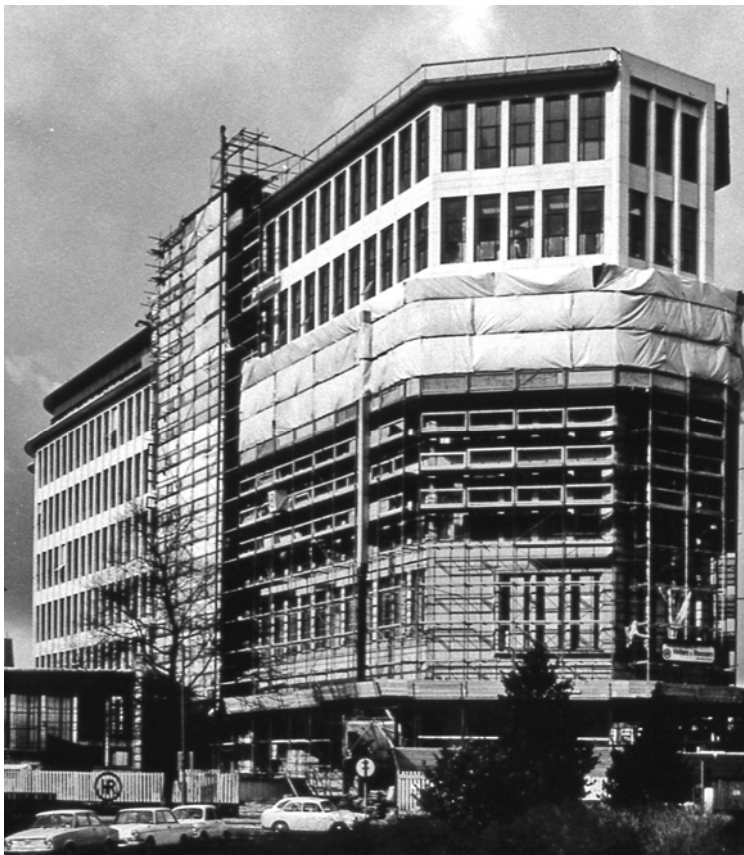
Opmerkelijk is dat iemand in 1993 wist te melden: *'Apollo House in oude glorie gerenoveerd. [...] Daarbij is de 40 meter hoge hoofdgebouwing qua exterieur met zorg in oude staat hersteld, en het omringende laagbouw (het ringgebouw) is opnieuw opgebouwd als replica van het authentiek ontwerp.'*⁸⁸ Hoe kun je jezelf als schrijver serieus nemen als je niet de moeite neemt je te verdiepen in de werkelijke authenticiteit van het gebouw?

⁸⁷ Zie ook: Zijlstra, H, 'Oppervlakkige gevel', *Detail in Architectuur*, (2004) mei, pp. 46-47.

⁸⁸ 'Amsterdam: Apollo House in oude glorie gerenoveerd. Imposant monument wordt huisvesting kantoren', *Stedenbouw*, (1993) 508, pp. 47-48. Gegevens betreffende de oorspronkelijke architect, oplevering, etc. ontbreken.

Afbeelding 4.1.142: de afwerking met natuursteen Travertin van trappen en muurtjes. H. Zijlstra 2001.

Afbeelding 4.1.143: de vernieuwing van de gevelbekleding in 1968. NAI archief ROOX.

Afbeelding 4.1.144: de oorspronkelijke structuur van de gevel. LIAG archief.

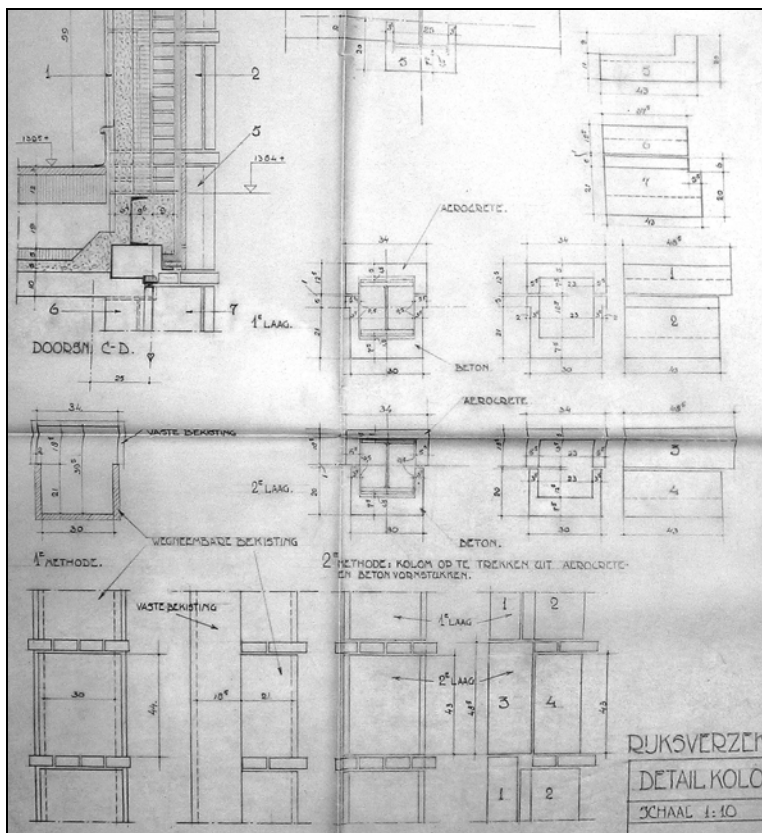
Afbeelding 4.1.145: de nieuwe structuur van de gevel die aan vervuiling onderhevig is. De vlaggenmasten waren verdwenen. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

Afbeelding 4.1.146: de nieuwe structuur van de gevel in detail. De ronde ramen zijn verdwenen. H. Zijlstra 2001.

Afbeelding 4.1.147: de oorspronkelijke structuur van de gevelbekleding van de voorbouw. LIAG archief. (Afbeelding is identiek aan afbeelding 4.1.99 op pagina 66).

Afbeelding 4.1.148: de detaillering van oorspronkelijke structuur van de gevel van de voorbouw. NAI archief ROOX, tekening K14, 20 oktober 1937.

De archiefkring werd oorspronkelijk opgemetseld uit bakstenen die waren voorzien van een geglazuurde toplaag in vijf parelmoer tinten. Dit waren dezelfde stenen die voor de horizontale gevelbanden werden gebruikt (zie pagina 63). Nadat de ring in 1991 volledig werd afgebroken ten bate van de parkeergarage eronder, lukte het, dankzij zorgvuldig speurwerk door de heer Abels, dezelfde schakering van bakstenen te laten maken bij een steenfabriek in België, en het lukte ook deze weer in de juiste willekeur te laten vermetselen. Hierdoor stemt het huidige gevelbeeld overeen met het beeld van de oorspronkelijke uitgevoerde gevel. Zie afbeelding 4.1.151. De glazuurlaag van de vermetselde stenen in deze gevelvlakken was overigens niet door weersinvloeden aangetast.⁸⁹

De kozijnen in de gevelopeningen werden tussen 1991 en 1993 allemaal vervangen door een aluminium kozijnsysteem met dubbelglas. Het kozijnprofiel dat men toepaste was een slank profiel dat speciaal was ontworpen door de heer van Es van de firma Mohrman uit Leeuwarden. Van Es was voorheen werkzaam bij de firma De Vries Robbé, de fabrikant van de originele stalen raamprofielen. De kozijn- en raamprofielen van staal waren niet aangetast door weersinvloeden en werden alleen om redenen van comfort vervangen.⁹⁰ De kozijnen van het voormalige KLM-gebouw (zie pagina 27-18), het huidige Ministerie van Verkeer en Waterstaat, werden bij de renovatie in 1995 eveneens vervangen door deze nieuwe aluminium profielen.

3.2.4 VOORZIENINGEN

Ten bate van de klimaatinstallaties werd in 1993 dus een deel van de dakopbouw bestemd als installatieruimte. Dit hing samen met het feit dat alle installaties vernieuwd werden. In de loop der tijd waren de kolenketels omgebouwd naar oliegestookte en nog later naar gasgestookte. De verwarmings- en luchtbehandelingsinstallaties, zoals ik omschreef op de pagina's 75 en 76, functioneerde in 1991 nog prima volgens de heer Abels, maar ze werden toch vervangen.⁹¹ Op een afbeelding op de voorzijde van de wervingsfolder, voor de verhuur, in 1993, vallen dan ook de dakopbouw, de koelmachines en glazenwassersgondels op die aan het dakvlak werden toegevoegd. Zie afbeelding 4.1.152.

De verlaagde plafonds, die in 1993 werden aangebracht, maakten eveneens een andere manier van verlichten noodzakelijk. Het oorspronkelijke, indirecte, verlichtingsprincipe wordt in de hedendaagse architectuur weer volop toegepast, mits de plafonds hoog genoeg zijn. Indirecte verlichting wordt als zeer gunstig ervaren met name bij het werken achter beeldschermen. De combinatie van daglicht met kunstlicht wordt eveneens als zeer plezierig ervaren, maar over de vraag hoe hoog het benodigde lichtniveau eigenlijk moet zijn, wordt zeer genuanceerd gedacht. Er wordt naar lagere verlichtingniveaus gestreefd met werkplekverlichting als aanvulling. In 1968 werden alle oorspronkelijke armaturen vervangen door tl-armaturen.

De rail langs de gevel voor de glazenwassersinstallatie werd vervangen door een gondel aan een armconstructie met een rail op het dak, terwijl de zonwering alleen van nieuw doek werd voorzien. Deze voorziening was het blijkbaar wel gegund de tand des tijds te doorstaan. Zie afbeelding 4.1.151.

⁸⁹ Interview met Ir. J.K. Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.

⁹⁰ Het profiel is later ook toegepast bij de renovatie van het KLM kantoor in den Haag door LIAG. Het heeft als nadeel dat er geen deuren in opgenomen kunnen worden. Het betreft een in kleur gemoffeld aluminium profiel met een isolator en dat in aanzicht 4,5 cm breed is waarbij de afdekkap van afgeschuinde zijden is voorzien.

⁹¹ Copius Peereboom, J.H., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan te Amsterdam', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1939)11, pp. 321-333.

Afbeelding 4.1.151: de gemêleerde stenen van de archiefkring nadat deze weer was opgebouwd in 1993, de extra verdieping in dit bouwdeel en de gevelreinigingsinstallatie door middel van een gondelconstructie op het dak in plaats van een rail langs de dakrand. H. Zijlstra 2002.

3.3 OP DE LANGE DUUR (DUURZAAMHEID)

3.3.1 RUIMTE

Wat betreft de ruimtelijke kwaliteiten van het gebouw voor de Rijksverzekeringsbank zijn op een paar plaatsen ingrepen gedaan die slechts met grote moeite weer ongedaan gemaakt zouden kunnen worden.

Het extra trappenhuis in de voorbouw, als doorbreking van de vloeren, en de brandwerende voorzieningen zijn van een destructieve schaal. Daarbij is de vormgeving van de onderdelen zeer discutabel. Het gedateerde materiaalgebruik en de daarmee samenhangende detaillering lijken een vrijbrief te zijn voor de volgende grote ingreep. Het nodige respect om zorgvuldig met het bestaande om te gaan dwingt het niet af.

Naast het trappenhuis in de voorbouw zijn de verlaagde plafonds een ingreep geweest die de ruimtelijke kwaliteit van het gebouw heeft aangetast. Een wijziging terug naar de oorspronkelijke situatie zou direct consequenties hebben voor het te kiezen installatieconcept. Het oorspronkelijke leidingentracé in de gangzone was een voorbeeld hoe de ruimte optimaal gebruikt kan worden. Ook een oplossing waarbij de leidingen (voor een deel) in het zicht zouden worden geplaatst behoort wederom tot de mogelijkheden.

Wat betreft de daglichttoetreding is het onaanvaardbaar dat de ramen naar de trappenhuisen en de liften in 1968 vrijwel allemaal zijn verdwenen. Daarbij opgeteld de verlaging van de plafonds met 1,5 meter, vlak langs de gevels, maakt dat er, van het van oorsprong lichte gebouw een sombere en naargeestige variant is achtergebleven.

3.3.2 STRUCTUUR

De oorspronkelijke structuur van het gebouw is op zich goed bewaard gebleven. Alleen ter plaatse van het nieuwe trappenhuis met vides en de extra vloer in de kop van het gebouw is de structuur doorbroken. Binnen de maatvoering van 5,40 x 6,30 meter en 7,20 meter en een middengangzone van respectievelijk 3,60 en 4,50 meter zijn vele indelingen mogelijk. Van het 'standaard' 16,2 meter diepe kantoor met een middengang tot een vrije vloer van 18,9 meter. De gevelstructuur van raamopeningen op iedere 1,80 meter biedt voldoende indelingsvrijheid om te variëren van een individueel cellenkantoor tot een geheel open kantoortuin.

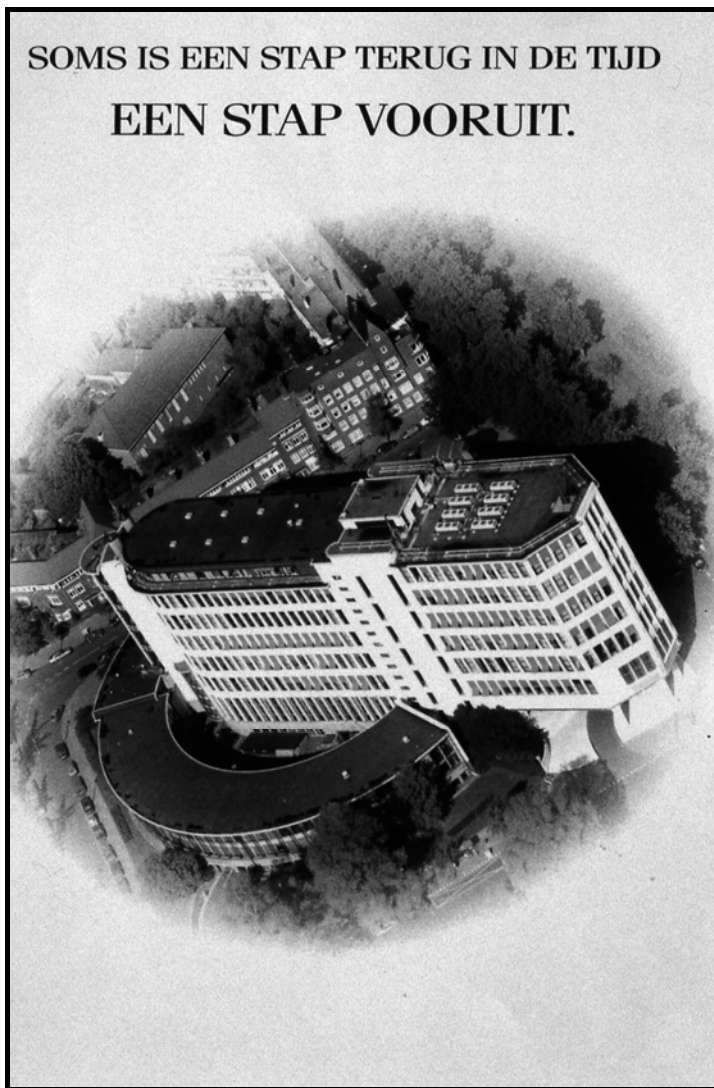
In de archiefring is gekozen om de flexibele staalconstructie te vervangen door een betonconstructie waarbij binnen, de oorspronkelijke hoogte van de kelder plus de bovenbouw, drie kantoorverdiepingen werden gerealiseerd. De daglichttoetreding van de onderste laag laat te wensen over. Zie afbeelding 4.1.151.

3.3.3 MATERIE

Van het interieur is, op de natuursteentrappen na, niets van het oorspronkelijke bewaard gebleven. Van herstel zal dus nooit sprake zijn. Ook de gevels werden op een dergelijke wijze vernieuwd dat er van de oorspronkelijke kwaliteiten niet veel meer over is. De Travertin laat een gladde afwerking zien die bovendien sterk aan vervuiling onderhevig is. Zie afbeelding 4.1.141 op pagina 90 en afbeelding 4.1.145 op pagina 94.

3.3.4 VOORZIENINGEN

Installatietechnisch werden in 1993 alle klimaatinstallaties vervangen door nieuwere systemen. Zoals eerder omschreven had dit grote gevolgen in ruimtelijke en klimatologische zin. Slechts met grote moeite zou een aantal wijzigingen weer ongedaan gemaakt kunnen worden. Achter de verlaagde plafonds is het verwarmingssysteem, middels de buizen in de betonvloeren, nog steeds aanwezig. Een systeem dat vandaag de dag weer wordt toegepast.⁹² De slogan: *'soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit'*, op de wervingsfolder van projectontwikkelaar Jones Lang uit 1993, kan gezien het voorliggend onderzoek sterk in twijfel worden getrokken.⁹³ Zie afbeelding 4.1.152.

Afbeelding 4.1.152: de voorkant van de folder van de projectontwikkelaar uit 1993 om huurders te vinden voor het tot Apollohouse geregenereerde gebouw van de Rijksverzekeringsbank. *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993.

⁹² Zie proefschrift overkoepelend deel, pagina 13.

⁹³ *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993, p.1.

4 CONCLUSIES

De conclusies, die per deelonderzoek naar één gebouw zijn geformuleerd, worden hierbij gerelateerd aan de onderzoeksthema's van het promotieonderzoek en de daaruit voortvloeiende onderzoekshypotheses, zoals die zijn beschreven in hoofdstuk 2 van het overkoepelende deel van het onderzoek.

TECHNO-LOGISCH OBSERVEREN

Wat betreft het gebouw van de Rijksverzekeringsbank kan gesteld worden dat de architectonische vormgeving bepaald werd door de technologische mogelijkheden van dat moment, en dat door de zorgvuldige uitwerking en de kennis van techniek de architect optimaal gebruik kon maken van de techniek om dit gebouw te realiseren.

Op 2 maart 1941 verscheen in Die Deutsche Zeitung een artikel over de Rijksverzekeringsbank: *'Eine Riese aus Stahl und Steinen'* waarin de schrijver tot de volgende conclusie kwam: *'In diesen mächtigen Gebäude an der Apollolaan wird eine segensreiche Arbeit im Dienste des Volkes geleistet. Die Einrichtung ist äusserst zweckmässig, aber nicht luxuriös. Der Beamte hat das erhalten, was ihm zukommt: einen gesunden Arbeitsplatz. Einmal werden auch die Arbeiter, denen sein Schaffen gilt, in einem hellen und fröhlichen Arbeitsraum ihr Werk verrichten'*⁹⁴ Zie bijlage 1, op pagina 113. Opmerkelijk is dat in dit krantenartikel uit 1941 veel aandacht werd besteed aan de technische, en dan met name aan de installatietechnische, aspecten van het gebouw. De toegeschreven kwaliteiten van het gebouw, die het voor de gebruikers tot een goede werkplek maken, werden bepaald door de functionele, de ruimtelijke én de technische uitwerking van het programma van eisen in het gerealiseerde gebouw.

De in de observatie omschreven ruimtelijke aspecten van het gebouw waren een direct gevolg van de technische uitwerking van de draagconstructie in staal en de gekozen maatstructuur. Deze was gebaseerd op een veelvoud van 0,90 meter en leidde tot een maatvoering van: $8,10 + 8,10 = 16,20 = 6,30 + 3,60 + 6,30$ meter in de achterbouw en tot $7,20 + 4,50 + 7,20 = 18,90$ meter in de voorbouw, waarbij de stramienmaten vervolgens waren: $10,20 + 8,10 + 0,90 + 6 \times 5,40 + 6,30 + 9,00 + 5,40 + 2 \times 7,20 + 8,574 = 95,274$ meter. Het toepassen van een middengangstructuur op de verdiepingen, waarbij de leidingzone boven de gangzone was voorzien, leverde een plattegrond op die variabel indeelbaar was en ook in de tegenwoordige kantorenbouw nog veelvuldig wordt toegepast. De staalconstructie maakte de ruime maatvoering en de hoge belastbaarheid, bij een laag eigengewicht van de constructie zelf, mogelijk. In verband met de brandwerendheid van de onderdelen werden deze duurzaam omkleed met een lichte betonsteen.

Het gekozen verwarmings- en koelingsprincipe door middel van buizen in de vloer was vernieuwend en wordt op dit moment nog steeds als vernieuwend gezien.⁹⁵ De oorspronkelijke architectuur van de Rijksverzekeringsbank was van een hoge kwaliteit. Dit werd voornamelijk bepaald door de verdiepingshoogte van 4,95 meter en de grote hoeveelheid daglicht die door de 3,5 meter hoge vensters naar binnen kwam, en het ontbreken

⁹⁴ *'Eine Riese aus Stahl und Steinen'*, *Deutsche Zeitung*, (1941) 2 maart. Een Duitse krant die alleen in Nederland verscheen.

⁹⁵ Huisman, J., 'Man en vrouw in het Wijnhavenkwartier. Definitief ontwerp voor torens Justitie en Binnenlandse Zaken laat meer verscheidenheid zien', in: *SMAAK*, 3(2003)14, p. 51 en Hillen, M., 'Een gunstig werkklimaat', *de Architect*, (2005)10, pp. 82-85.

van verlaagde plafonds. Een gebouw dat, in deze vorm ontworpen, vandaag de dag hooggewaardeerde kwaliteiten bezit: lichte ruimten met een vrije hoogte van 4,41 meter; de indeelbaarheid van de ruimten op 1,80 meter bij een diepte van 6,30 tot 18,90 meter; de uitbreidbaarheid van het gebouw met twee volledige bouwlagen; overdimensionering van de vloeren; geen radiatoren maar plafondverwarming en -koeling middels een installatie met een rendement van 80%; een combinatie van mechanische en natuurlijke ventilatie; indirecte werkplekverlichting; liften met daglicht; een volledig geautomatiseerd transportsysteem voor archiefstukken; een gevelonderhoudsinstallatie; geïntegreerde zonwering; onderhoudsvrije, niet vervuilende, gevelbekleding en afgewerkt met een rijke, duurzame, detaillering .

ONDER(ZOEKSGE)WIJS ANALYSEREN

Door alle ontwerpoverwegingen in ogenschouw te nemen en te analyseren hadden in het verleden andere beslissingen genomen kunnen worden, ten gunste van het bestaande gebouw, bij het uitvoeren van veranderingen aan de Rijksverzekeringsbank. Dit geldt ten aanzien van de gevelbekleding en de klimaatinstallaties en voor de daarmee samenhangende afwerking en inrichting van de binnenruimten. Illustratief voor de wijze van handelen in 1968 en 1993 bij de verbouwing van de Rijksverzekeringsbank door LIAG architecten, de opvolgers van Roosenburg, is de uitspraak van de toenmalige projectarchitect Abels: *'Het probleem is dat niemand weet wat we met herstel, restauratie of renovatie van jonge monumenten aan moeten.'*⁹⁶ Er is verlies opgetreden aan materie, in relatie tot duurzaamheid en milieu, en verlies aan cultuur, betekenis en identificatie.

RE-GENERATIEF CONCLUDEREN

De respectloze wijze waarop met zowel de ruimtelijke, materiele als installatietechnische aspecten is omgegaan bij veranderingen aan het gebouw voor de Rijksverzekeringsbank, toont aan dat deze veranderingen, ten aanzien van de oorspronkelijke kwaliteiten, hebben geleid tot een gebouw dat niet geregenereerd is, maar gedegenereerd tot een natuurstenen, vuil wordende, kolos zonder textuur, waarin de bruikbare ruimten verlaagd werden tot 3,00 meter om plaats te bieden aan installaties die in wezen overbodig waren. Zonder de kwaliteiten van het bestaande te willen benutten zijn er ingrepen gedaan die het gebouw hebben gedevalueerd tot een willekeurig verhuurkantoor op een gunstig gelegen locatie in Amsterdam Zuid: het Apollo House.

De financiële mogelijkheden van het advocatenkantoor 'Loeff Claeys Verbeke', dat zich in 1993 vestigde in de voormalige Rijksverzekeringsbank, was debet aan dit proces.⁹⁷ Het is dan ook niet verwonderlijk dat ze begin 2002 het Apollo House al weer verlieten om intrek te nemen in een nieuwbouwproject van Atelier PRO aan de Zuidas van Amsterdam.⁹⁸ Ook in dit gebouw zijn echter op verzoek van de gebruiker dusdanige wijzigingen aangebracht dat het oorspronkelijke ruimtelijke concept geweld is aangedaan. In dit geval kunnen de veranderingen weer verwijderd worden, zonder dat het oorspronkelijke concept geweld wordt aangedaan, als de huidige gebruiker (inmiddels 'Loyens & Loeff') wederom andere huisvesting zou zoeken. Huurders als deze lijken gebouwen naar hun smaak in te richten en verdwijnen zodra er zich een, in hun ogen, pretentieuzer pand aandient, dat dan gewillig door

⁹⁶ Metz, T., 'De Baas', *Forum*, (1991)1, pp. 28-35.

⁹⁷ Kloos, M., *Loeff Claeys Verbeke, kantoor Amsterdam*, Bussum 1993.

⁹⁸ Ibelings, H., *Atelier PRO*, Rotterdam 2001, pp. 164-169.

een architect wordt verbouwd, om het voorgaande achter te laten als een afgedankt kledingstuk dat uit de mode is. Het boetekleed aantrekken zou mijns inziens gepaster zijn.⁹⁹ De twijfel van de Gemeente Amsterdam en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg om de Rijksverzekeringsbank de status van Rijksmonument te verlenen is dan ook terecht.¹⁰⁰ In de oorspronkelijke staat, of in een staat waarbij het bestaande met respect was behandeld, was er geen twijfel mogelijk geweest: zondermeer een Rijksmonument.

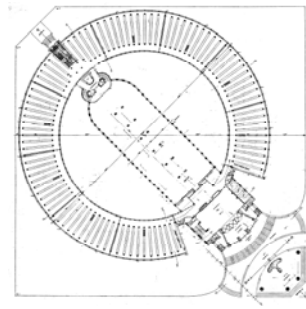
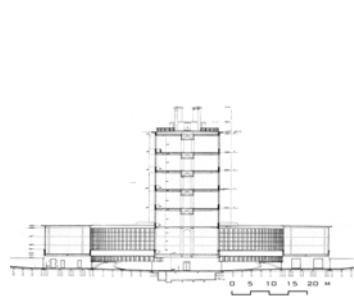
De structuur van het gebouw biedt nog steeds mogelijkheden om het gebouw opnieuw te kunnen regenereren. De (kale) ruimtelijke aspecten zijn in principe nog aanwezig en de grote doorbrekingen van de oorspronkelijke structuur zijn (tegen veel kosten) te herstellen. De eventuele materiele en voorzieningstechnische regeneratie zal mijns inziens echter nooit van een dusdanig kwaliteitsniveau zijn waarvan in de oorspronkelijke situatie sprake was. Zie afbeelding 4.1.153.

Afbeelding 4.1.153: de oorspronkelijke werkplekken in de Rijksverzekeringsbank: een voor altijd vergane glorie. Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.

⁹⁹ Looyens & Volkmaars (tegenwoordig Loyens & Loeff) vestigden zich in 1997 in Den Haag in het voormalige gebouw van de Nederlandsche Bank aan het Noordeinde. Dit gebouw uit 1884 werd ingrijpend verbouwd, waarbij de directie kon vergaderen in de voormalige bankkluis. Zie: Pikaar, Rotterdam, *Transparantie binnen oude muren*, Den Haag 1998. De vestiging werd later verplaatst naar de Rotterdamse Millenniumtoren aan het Weena.

¹⁰⁰ Bureau Monumentenzorg Amsterdam SA15, *Monumenten Selectie Project. 020098: Apollolaan 15 Amsterdam*, Amsterdam 17 januari 1996, verstrekt op 7 juni 2001 aan de auteur.

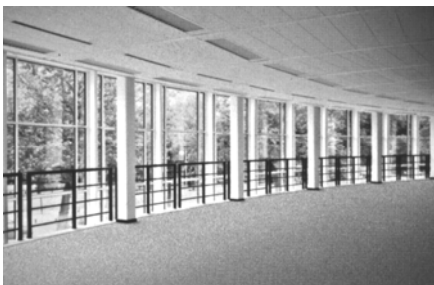
Afbeeldingen 4.1.154-156: luchtfoto, plattegrond en doorsnede. NAI Archief ROOX. Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937) 14, pp. 142-148.

Afbeeldingen 4.1.157 en 158: exterieur omstreeks 1940. Archief LIAG.

Afbeeldingen 4.1.159 - 161: interieur in 1950; oorspronkelijke gevel met tegels en de sinds 1968 vernieuwde, gladde, natuurstenen gevel. Archief LIAG. H. Zijlstra 2001.

Afbeeldingen 4.1.162-164: de herbouwde archiefkring en de in 1993 vernieuwde entreehal. H. Zijlstra 2002. *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993.

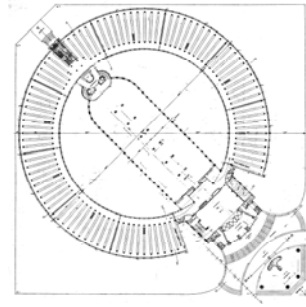
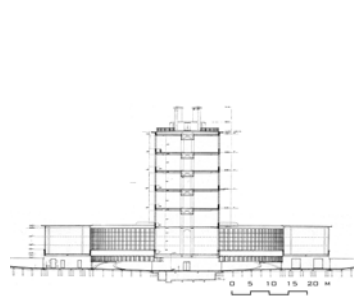
Context: architect: D. Roosenburg (1887-1962) ontwierp het gebouw voor de Rijksverzekeringsbank in het Plan Zuid van H.P. Berlage (1856-1934) in Amsterdam nadat Berlage er zelf eerst een ontwerpschets voor had gemaakt in 1925. De locatie van het Kunstenaarshuis werd bestemd tot locatie voor de instelling die sinds 1901 met de uitvoering van de sociale wetgeving in Nederland was belast. Roosenburg was in de tijd dat er een opdracht voor een gebouw voor de Rijksverzekingsbank werd geformuleerd in 1914, werkzaam op het bureau van Berlage en werkte daar aan het Holland House in Londen dat enige gelijkenissen vertoonde met de latere Rijksverzekeringsbank. In 1916 startte Roosenburg zijn eigen bureau in Den Haag dat tot op heden wordt voortgezet in het bureau LIAG.

Gebouw: het hoogbouwdeel van de Rijksverzekeringsbank werd diagonaal op de locatie geplaatst en op een cirkelvormig gebouw, de ring, waarin het archief werd gehuisvest. De vorm van de ring werd bepaald door de machine die de archiefkaarten transporteerde: 'de adressograeph'. In de kelders bevonden zich de expeditie- en installatieruimten die met een vrachtauto toegankelijk waren. De bovenbouw werd gerealiseerd met een draagconstructie van staal waarvan de onderdelen geprefabriceerd werden aangeleverd. Het kantoorgebouw werd in het midden ontsloten waarbij de voorbouw breder was dan de achterbouw, terwijl de verdiepingshoogte 4,95 meter bedroeg. Een systeem van plafondverwarming, middels een netwerk van buizen gevuld met water, kon ook als koeling worden gebruikt. De oorspronkelijke gevelbekleding van keramische tegels werd in 1968 door LIAG architecten vervangen door een gladde bekleding van Travertin natuursteen. De eigenlijke textuur- en reliëfwerking verdwenen daardoor helaas. In het NAI zijn alle tekeningen opgeslagen, inclusief die van alle keramische geveltegels. Ook verdween het dakterras om plaats te bieden aan een grote installatieruimte.

In 1993 werd het gebouw ingrijpend verbouwd. De ring werd afgebroken en wederom opgebouwd waarbij er een parkeergarage onder werd gemaakt. De ring zelf kreeg een extra vloer en werd als kantoorruimte ingericht. De stalen kozijnen werden vervangen door een redelijk alternatief in aluminium. In het kantorendeel werd een extra vloer voorzien in de dubbel hoge kopverdieping aan de voorzijde en er kwam een nieuw trappenhuis door de structuur heen te liggen. Het interieur werd met kostbare houtsoorten, donkere kleuren, verlaagde plafonds en hoogpolig tapijt ingericht voor een advocatenkantoor dat er na vijf jaar alweer vertrok naar elders. De volgende verbouwing stond op stapel in 2002. De lichtheid en openheid van weleer zal het nooit terugkrijgen.

Selectie: technische mogelijkheden in kaart gebracht rond 1940, voor de Tweede Wereldoorlog; staalskelet gedeeltelijk prefab; installatietechnisch vernieuwend; in Plan Zuid van Berlage in Amsterdam. Het gebouw van de Rijksverzekeringsbank werd in het kader van het promotieonderzoek als gebouw voor dienstverlening en kantoren geanalyseerd.

Concluderend: een technisch vernuftig en prachtig gebouw dat een voorbeeld was voor de stand van de techniek kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Het werd aan de buitenzijde in 1968 verminkt. Indien er zorgvuldiger onderzoek was gedaan naar de redenen waarom de gevelbekleding vervangen diende te worden, was men wellicht tot andere conclusies gekomen en had men de kwaliteiten van de gevelbekleding onderkend. In 1993 werd er met (te) veel beschikbaar geld alles uitgebroken dat nog enige oorspronkelijke kwaliteiten bezat. Ruimtelijk zijn de kwaliteiten nog aanwezig.

Figures 4.1.154-156: aerial photograph, plan and section . NAI, ROOX archives. Roosenburg, D., Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam [Communications about the Rijksverzekeringsbank building at Amsterdam], *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937) 14, pp. 142-148.

Figures 4.1.157 en 158: interior in 1950; original facing with tiles and the new, smooth stone cladding installed in 1968. LIAG archives.

Figures 4.1.159 - 161: interior in 1950; original facing with tiles and the new, smooth stone cladding installed in 1968. LIAG archives. H. Zijlstra 2001.

Figures 4.1.162-164: rebuilt archives ring and the entrance refurbished in 1993. H. Zijlstra 2002. *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993.

SUMMARY

(see figures 4.1.154-164)

Context: architect D. (Dirk) Roosenburg (1887-1962) designed the Rijksverzekeringsbank (National Insurance Bank) building for the Plan Zuid (South Plan) in Amsterdam drawn up by H.P. (Hendrik) Berlage (1856-1934) who also made the first sketch design for the building in 1925. The premises of the Rijksverzekeringsbank, the body responsible for the implementation of social security legislation in the Netherlands since 1901, were to be built at the site of the Kunstenaarshuis. At the time the commission for this building was being defined, Roosenburg worked at Berlage's office where he worked on Holland House in London which has some similarities with the later Rijksverzekeringsbank. In 1916 Roosenburg set up his own practice in The Hague, which now operates under the name LIAG.

Building: the high-rise section of the Rijksverzekeringsbank intersects the site diagonally and was placed on top of a round building housing the archives. The ring shape was imposed by the 'adressograeph', the machine transporting the filing cards. The shipping department and plant rooms (accessible by truck) were located in the basements. The above-ground part had a prefabricated steel structure. The entrance to the office block was placed in the middle, the section at the front was wider than that at the back and the floor-to-floor height was 4.95 metres. The hydronic heating system installed in the ceilings could also be used for cooling. Originally, the building was clad with ceramic tiles, in 1968 LIAG architects replaced these with smooth travertine cladding. Unfortunately this meant that the original texture and relief effect were lost. All the architectural drawings, including those of the ceramic facade tiles are archived at the NAI. Similarly, the roof terrace was replaced by a large plant room. The building was extensively modified in 1993. The ring was demolished and then rebuilt with a car park underneath it. The ring also gained a floor level and was used as offices. The steel window frames were replaced by a reasonable alternative in aluminium. In the office section, a floor was inserted in the double-height space at the front of the building and a new stairwell was built, intersecting the structure. The interior was furnished with precious woods, dark colours, suspended ceiling and high-pile carpet for a law firm which left the building after only five years. The next refurbishment was undertaken in 2002. However, the sense of light and openness of the past would never return.

Selection: the technical options are those of just before the Second World War; the steel structure was partly prefabricated; the plant engineering was innovative; part of Berlage's Plan Zuid for Amsterdam. For this study, the building of the Rijksverzekeringsbank was analysed as offices and archives.

Conclusion: a technically impressive and beautiful building. It was an example for the technical possibilities just before the Second World War started. Its exterior was seriously affected by the 1968 refurbishment. If a more serious research should have made the reasons for the problems and the qualities should have been recognised. Later, too much money was thrown at it to remove the internal structure and it was pretentiously furnished, resulting in a complete negation of the building's original lightness and neutrality.

LITERATUUR EN BRONNEN

Op volgorde van de achternaam van de auteur

- Abspoel, C., 'Het KLM gebouw te 's-Gravenhage', *Forum*, (1950)7, pp. 246-254.
- Abspoel, C. en M. Luthmann, 'In Memoriam ir. D. Roosenburg', *Bouwkundig Weekblad*, (1962)3, pp. 56-57.
- Arendzen, G., 'Het nieuwe gebouw van de Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Vakblad voor de bouwbedrijven*, (1940)1, pp. 605-611.
- Blom, B. (redactie), 'Het Oranje Nassagebouw in Heerlen: een architectonisch lichtpunt', in: *De dag van de architectuurkrant*, 2001.
- Bock, M., *Anfänge einer neuen Architektur. Berlages Beitrag zur architektonischen Kultur der Niederlande im ausgehenden 19. Jahrhundert*, 's-Gravenhage / Wiesbaden 1983.
- Bock, M., J. College en H. Coucke, *H.P. Berlage en Amsterdam. Gids langs 54 architectuur-projecten*, Amsterdam 1987.
- Boxtel, Th. van, 'De jubilerende Rijks (sociale) verzekeringsbank', *Ons Amsterdam*, (1976)mei, pp. 130-138.
- Coenen, J.M.J., H. de Haan e.a., *Jo Coenen en Co van stadsontwerp tot architectonisch detail*, Rotterdam 2004.
- Copius Peereboom J.H., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan te Amsterdam', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1939) 11, pp. 321-333.
- Copius Peereboom J.H., 'Klimaatregeling door stralingswarmte', *Geneeskundig Tijdschrift der Rijksverzekeringsbank*, (1940)3, pp. 65-83.
- Cr., N.R., 'Amerikaansche stalen vakwerkbouw', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1928)52, pp. 409-412.
- Fanelli, G., *Moderne Nederlandse Architectuur 1900-1940*, Den Haag 1978.
- Fraenkel, F.F., *Het Plan Amsterdam-Zuid van H.P. Berlage*, Alphen a/d Rijn 1976.
- Fraenkel, F.F., 'Berglage's Amsterdamse Plan Zuid (1905-1917) en de daaraan voorafgaande 19de eeuwse uitbreidingsplannen', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1974 deel 25. H.P. Berlage*, Bussum 1975, pp.181-275.
- Gaillard, K. en B. Dokter, *Berglage en de toekomst van Amsterdam Zuid*, Amsterdam 1992.
- Geurts, J. en J. Molenaar, *Van der Vlucht architect 1894-1936*, Delft 1984.
- Haas, H.J. de, 'Het K.L.M.- Gebouw in aanbouw te 's-Gravenhage', *Bouwbedrijven Openbare Werken*, (1948)7, pp. 73-77.
- Heinemeijer, W.F. e.a., *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede 1987.
- Hillen, M., 'Een gunstig werkklimaat', *de Architect*, (2005)10, pp. 82-85.
- Hoogstraten, D. van, *Dirk Roosenburg, architect 1887-1962*, Rotterdam 2005.
- Huisman, J., 'Apollo House is doorzichtig gebleven', *de Volkskrant*, (1993)4 augustus.
- Huisman, J., 'Man en vrouw in het Wijnhavenkwartier. Definitief ontwerp voor torens Justitie en Binnenlandse Zaken laat meer verscheidenheid zien', *SMAAK*, (2003)14, pp. 51 – 53.
- Ibelings, H., '1935-1955 De periode van het individuele modernisme', *Forum*, (1991)1, pp. 20-27.
- Ibelings, H., *Atelier PRO*, Rotterdam 2001.

- Kalff, L.C., *Kunstlicht en Architectuur*, Philips Technische Bibliotheek, Amsterdam 1941.
- Kentie, Y.M.D., *Gewapend beton in het gebouw*, Amsterdam 1930.
- Kloos, J.P., 'The Dutch Melting Pot', *Architectural Review*, (1948)616, pp. 137-156.
- Kloos, M., *Loeff Claey's Verbeke, kantoor Amsterdam*, Bussum 1993.
- Koster, E., 'Nieuw interieur in strijd met oorspronkelijk ontwerp', *Renovatie & Onderhoud*, (1993)7/8, pp. 12-15.
- Loghem, J.B. van, *Acoustisch en thermisch bouwen voor de bouwpraktijk*, Amsterdam 1936.
- Mens, R., *De Sociale Verzekeringsbank. Architectonische Aspecten*, Amstelveen 1991.
- Mertens, H., 'Monument van Roosenburg na restauratie weer functioneel', *Bouwen met Staal*, (1999) maart/april, pp. 40-43.
- Messchaert, Z., *Dirk Roosenburg, architect van de Zuiderzeewerken*, Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Universiteit van Amsterdam 1996.
- Messchaert, Z., 'De betekenis van architect Dirk Roosenburg', *Heemschut*, (2002)juni, pp. 34-36.
- Metz, T., 'De Baas', *Forum*, (1991)1, pp. 28-35.
- Mieras, J.P., 'Het K.L.M.- Gebouw te 's-Gravenhage', *Bouwkundig Weekblad*, (1949)36, pp. 385-393.
- Mieras, J.P., 'Het nieuwe gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1940)28, pp. 208-214.
- Mieras, J.P., *Naoorlogse Bouwkunst in Nederland*, Amsterdam 1954.
- Novák, P., *Zlínská Architektura, 1900-1950*, Zlín 1993.
- Pikaar, Rotterdam, *Transparantie binnen oude muren*, Den Haag 1998.
- Polano, S. en G. Fanelli, ea, *Hendrik Petrus Berlage. Het complete werk*, Amsterdam 1987.
- Prak, N. L., 'De van Nelle Fabriek te Rotterdam', *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, (1970)4, pp.123 -136.
- Reinink, W., *K.P.C. de Bazel- Architect*, Rotterdam 1993.
- Roggeveen, A., 'Staal voor geraamten van hoge gebouwen', *Bouw*, (1950)5, pp. 70-72.
- Roosenburg, D., 'Het K.L.M.- Gebouw te 's-Gravenhage. Toelichting door de ontwerpers', *Bouwkundig Weekblad*, (1949)36, pp. 394-400.
- Roosenburg, D., 'Kantoorgebouw Oranje-Nassaumijnen te Heerlen', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1932)51, pp. 469-475.
- Roosenburg, D., 'Mededeelingen over het gebouw der Rijksverzekeringsbank te Amsterdam', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1937)14, pp. 142-148.
- Roosenburg, D., 'Overpeinzingen van een architect. Over woningbouw en seriefabricage', *Bouw*, (1948)8, pp. 70-71.
- Singelenberg, P., 'Het Haagse Gemeentemuseum', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1974 deel 25. H.P.Berlage 1856-1934. Een bouwmeester van zijn tijd*, Bussum 1975, pp.1- 89.
- Staal, G., *Bouw heer&meester. De architectuur van kantoorgebouwen*, Rotterdam 1987.
- Stam, M., 'Kritiek', *8 en Opbouw*, (1937)9, p. 84.
- Steur, A.J. van der, 'Eindhoven, Philips en een kantoorgebouw', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1928)52, pp. 409-416.
- Thoor, M.T.A. van, *Het gebouw van Nederland. Nederlandse Paviljoens op de wereldtentoonstellingen 1910-1958*, Zutphen 1998.

- Unger, F.G., 'Plafondverwarming in ziekenhuizen', *Bouwkundig Weekblad Architectura*, (1932)51, p.476.
- Vereniging van Delftse Ingenieurs, *Nederlandse Architectuur. Werken van Bouwkundige Ingenieurs*, Amsterdam 1956, pp. 259-270.
- Wolk, J. van der, *De Kröllers en hun architecten*, Otterloo 1992.
- Wolting, P.M. en M.P.M.A. de Lange, *Hoe het groeide. 90 jaar Sociale Verzekeringsbank*, Amstelveen 1991.
- Wuijkhuijse, H. van, 'Een kunstenaar, maar met wijsheid', *Forum*, (1991)1, pp. 4-19.
- Wuijkhuijse, H. van, *Een duur architect, een rijk leven: Ir. Dirk Roosenburg 1887-1962*, Doctoraalscriptie Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit Leiden 1989.
- Zijlstra, H., 'Integratie als uitgangspunt. Een voorbeeld van Nederlands bouwen in de twintigste eeuw, De Rijksverzekeringsbank van architect ir. Dirk Roosenburg', *TVVL*, (2002)2, pp. 22-29.
- Zijlstra, H., 'De Rijksverzekeringsbank Amsterdam', *Monumenten*, (2002)6, pp.18-21.
- Zijlstra, H., 'De Rijksverzekeringsbank. Een voorbeeldig kantoorgebouw uit 1939', in: Vrolijk, M. (red.), *Vierennegentigste Jaarboek van het genootschap Amstelodamum anno MMII*, Amsterdam 2002, pp. 156-183.
- Zijlstra, H., 'De Rijksverzekeringsbank in Amsterdam', *DoCoMoMo_NL*, (2001)2, pp.6-7.
- Zijlstra, H., 'Oppervlakkige gevel', *Detail in Architectuur*, (2004)mei, pp. 46-47.

Op volgorde van titel, geen auteur bekend

- *50 jaren Sociale Verzekering*, Uitgave van de Rijksverzekeringsbank bij haar gouden jubileum op 1 juni 1951, Amsterdam.
- 'Amsterdam: Apollo House in oude glorie gerenoveerd. Imposant monument wordt huisvesting kantoren', *Stedenbouw*, (1993) 508, pp. 47-50.
- *Amsterdam, Townplanning and Housing in pictures*, Departement of Public Works and the Housing department on the occasion of the XXth. International Congress for Housing and Townplanning, Amsterdam 1950.
- *De Vries Robbé & Co. 1881-1956*, Gorinchem 1956.
- 'Eine Riese aus Stahl und Steinen', *Deutsche Zeitung*, 2 maart 1941.
- 'Het nieuwe R.V.B.-Gebouw', *Het Vaderland*, (1940) 9 juli.
- 'La Cité Philips a Eindhoven', *L'Architecture d'Aujourd'hui*, (1951)37, pp. 30-36.
- 'Rijksverzekeringsbank', <http://www.ARCAM.nl/nl/06documentatie>, geprint 3 mei 2001.
- 'Sociale Verzekerings Bank, Amsterdam', <http://www.liag.nl/liag.htm>, geprint 26 augustus 2004.
- *Soms is een stap terug in de tijd een stap vooruit*, verhuurfolder van Jones Lang, 1993.
- 'Wezelaar, Han Matthieu (1901-1984)', <http://www.kunstbus.nl/verklaringen/han+wezelaar.html>, geprint 3 november 2005.

Diversen

- Interview door Hielkje Zijlstra met Ir. J.K. (Jan) Abels, voorheen compagnon bij LIAG Architecten, 16 mei 2001.
- Interview door Hielkje Zijlstra met J. Wisman, hoofd facilitaire dienst van Allen & Overy (eigenaar van het gebouw), 5 juni 2001.
- Bureau Monumentenzorg Amsterdam, *Concept omschrijving Monumenten Selectie Project*, object 020098, inventarisatie 17 januari 1996, 7 juni 2001 Amsterdam.
- Dirk Roosenburg, NAI Rotterdam, archief ROOX.
- Rijksverzekeringsbank, NAI Rotterdam, archief SVBA.
- Gemeente Archief Amsterdam. (GAA)
- Archief van het architectenbureau LIAG in Den Haag.

BIJLAGE

1 'EINE RIESE AUS STAHL UND STEINEN', DEUTSCHE ZEITUNG 2 MAART 1941.

EDERLANDEN Aus den Niederlanden

Ein Riese aus Stahl und Steinen

„Steckbrief“ der Reichsversicherungsbank im Amsterdamer Süden

In der Verlängerung der Achse des Amstelkanals steht in der Hauptstadt das mächtige Verwaltungsgebäude der Reichsversicherungsbank. In diesem Hochhaus laufen die Fäden der niederländischen Sozialversicherung zusammen, deren Anfang, die Unfallversicherung, in das Jahr 1901 zurückreicht, während die Gesetze zur Regelung der Kranken- und Invalidenversicherung im Jahre 1913 zustande kamen.

Das Hauptgebäude, das im November 1939 dem Gebrauch übergeben wurde, steht auf einem länglichen Grundstück in der Ost-West-Richtung, halbkreisförmig umschlossen von einem niedrigeren Nebengebäude, in dem das Archiv untergebracht ist. Der Haupteingang befindet sich an der östlichen schmalen Seite des länglichen Kontorgebäudes; der Mittelbau enthält die Hallen, Treppen, Fahrstühle, Kleiderablagen und Toiletten. Sowohl der östliche Vorder- als auch der westliche Hinterbau werden durch in der Längsrichtung laufende Gänge in symmetrische Hälften geteilt.

Der Hochbau hat eine Länge von 96 m, ist an der Vorderseite 20 m und an der Rückseite 18 m breit. Das sechs Stockwerke zählende Vorderhaus ist 40 m, der Hinterbau mit fünf Stockwerken 35 m hoch. Der höchste Teil ist der Ventilatorenraum mit 43 m. Das kreisförmige Archiv erreicht nur eine Höhe von 9 m. Der Gesamteinhalt des Gebäudes ist rund 13 000 Kubikmeter.

Das Hochhaus besteht aus einem Stahlgerüst mit Betonplatten und Ziegelausfüllungen, bei dessen Konstruktion die Möglichkeit zur Vergrößerung der Höhe des Gebäudes um zwei Stockwerke in Betracht gezogen wurde. Das Gesamtgewicht der Stahlkonstruktion beträgt fast zwei Millionen kg. Die Ziegelausfüllungen sind mit Fliesen in einer Gesamtfläche von 4600 Quadratmeter bekleidet.

Der Vorderbau springt weit über dem Haupteingang vor und wird von fünf Säulen getragen. Der Baumeister hat damit erreicht, dass der Eintretende sich gleich im Herzen des Gebäudes befindet, wo er die Fahrstühle und Treppen antrifft. Die zentrale Lage der Hallen und Fahrstühle beschränkt die zurückzulegenden Entfernungen auf ein Mindestmaß.

Die 3,50 Meter hohen Fenster ermöglichen einen unbehinderten Eintritt des Tageslichts,

So wirkt der Koloss von vorne

während starke elektrische Ventilatoren frische Luft, die durch Filterapparate vom Staub gereinigt worden ist, in die Räume blasen. Der Abzug der verbrauchten Luft wird von anderen Ventilatoren besorgt, deren

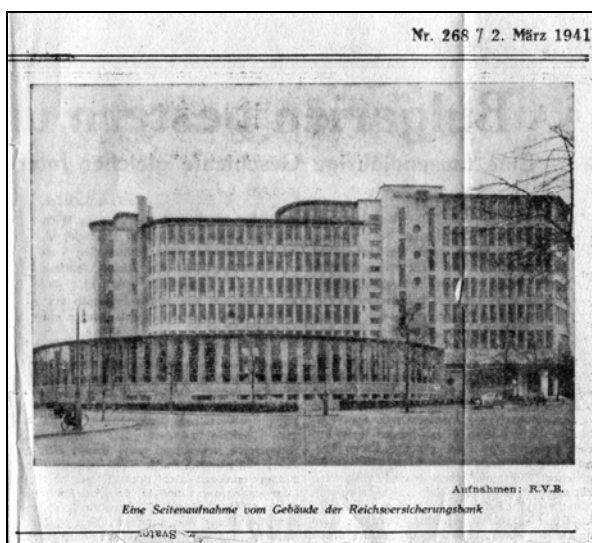
den besteht aus in den Decken unsichtbar eingebauten Röhren, die mit einer elektrischen Apparatur versehen sind, die der Rostbildung vorbeugt. Im Sommer zirkuliert kaltes Brunnenwasser durch die „Heizungsanlagen“, das eine kühlende Wirkung hervorruft. Eine besondere Einrichtung zwingt die Luft, bei offen stehendem Fenster in vertikaler Richtung einzutreten.

Neben den Personenfahrstühlen sind in dem Gebäude zwei elektrische Bücher- und Briefaufzüge vorhanden, die ihre Ladung in dem erwünschten Stockwerk automatisch löschen. Der Luftschutzdienst ist musterhaft organisiert. Die zehn Luftschutzräume werden automatisch ventiliert, ausserdem ist eine Einrichtung vorhanden, die die angesogene Luft eventuell von Giftgasen säubert. Im Notfall können die Ventilatoren mit Handkraft bedient werden.

Eine Sehenswürdigkeit ist auch das Archiv, wo 35 Millionen Kiebekarten untergebracht sind. In dem Riesengebäude arbeiten rund 700 Personen, deren Lebenspruch „Zeit ist Geld“ in buchstäblichem Sinne aufzufassen ist, denn jede Verzögerung in der Behandlung der eingelaufenen Akten bringt den Arbeiter, besonders bei der Unfallversicherung, um das für seinen Lebensunterhalt notwendige Geld; denn die meisten Arbeiterfamilien können es sich noch nicht leisten, zwei oder drei Wochen auf jeglichen Verdienst zu verzichten.

Morgens, kurz vor 7 Uhr, laufen die ersten Akten und Briefe ein. Sie werden im Postraum des Gebäudes sofort sortiert und in die verschiedenen Abteilungen verschickt. Die tausend Anfragen um Auszahlung von Unfallversicherungsgeldern, die jeden Tag einkommen, werden gleich vervielfältigt, damit alle betreffenden Abteilungen sie gleichzeitig bearbeiten können. Selbstverständlich bringen auch die Invaliden- und die Krankenversicherung eine umfangreiche Korrespondenz und Arbeit mit sich.

In diesem mächtigen Gebäude an der Apollolaan wird eine segensreiche Arbeit im Dienste des Volkes geleistet. Die Einrichtung ist äusserst zweckmässig, aber nicht luxuriös. Der Beamte hat das erhalten, was ihm zukommt: einen gesunden Arbeitsplatz. Einmal werden auch die Arbeiter, denen sein Schaffen gilt, in einem hellen und fröhlichen Arbeitsraum ihr Werk verrichten.

Abbeeldingen 4.1.165 en 166. 'Eine Riese aus Stahl und Steinen', Deutsche Zeitung, (1941) 2 maart. Een Duitstalige krant die alleen in Nederland verscheen.

PERSOONSREGISTER

- Abels, J.K.	5, 29, 37, 51,
64, 76, 87, 91,
97, 98, 102,
107.		75, 76.
- Arendzen, G.	49, 80.	- Mohrman	97.
- Atelier PRO	103.	- Müller en Co.	15.
- Bazel, K.P.C. de	9.	- Oranje Nassau	19, 20, 23, 24,
72.
- Berlage, H.P.	5, 7, 9-12, 15,
16, 38, 51, 75.	- Peereboom, P.	15.
- BIMS beton	20.	- Philips	19-22, 49, 72,
75, 78.
- Boeken, A.	12.	- Roosenburg, D.	1, 5, 7-9, 15,
16, 19-27, 33-
35, 37, 38, 44,
45, 49-52, 55,
57, 63, 73, 75,
76, 87, 102.
- Bodon, A.	12.	- Roosenburg, J.	15.
- Bos, A.W.	7, 9.	- Stam, M.A.	37, 38.
- Buisman	54.	- Steur, A.J. van der	19, 21, 22, 49.
- Coenen, J.M.J.	20.	- Stuyt, J.	15.
- Copius Peereboom,
J.H.	63, 81.	- Wezelaar, H.M.	38.
- Cuypers, P.J.H.	15.	- Wils, J.C.	15.
- Deerns, P.W.	75.	- Wright, F. L.	19.
- De Vries Robbé	20, 57, 61, 72,
97.		
- Dovercross	5.		
- Es, van	97.		
- Gelder, H.E. van	76.		
- Jones Lang	100.		
- Kentie, Y.M.D.	51, 58.		
- KLM	19, 20, 27, 28,
57, 97.		
- Kloos, J.P.	72.		
- Kloos, M.	25, 37.		
- Knuttel, D.E.C.	15.		
- Krop, H. L.	38.		
- Lely, C.W.	7.		
- LIAG	5, 6, 8, 18, 25,
29, 37, 40, 41,
43, 44-48, 54,
56, 60, 64, 66,
73, 74, 76-79,
83, 84, 87, 90,
91, 93, 95, 97,
102.		
- Loeff Claeys Verbeke	25, 103.		
- Loghem, J.B. van	63, 64, 72, 75,
80.		
- Looyens & Loeff	103.		
- Mieras, J.P.	20, 49, 50, 72,		

COLOFON

Dit boekdeel maakt integraal onderdeel uit van het proefschrift:

B O U W E N I N N E D E R L A N D 1 9 4 0 1 9 7 0

C O N T I N U Ï T E I T + V E R A N D E R B A A R H E I D = D U U R Z A A M H E I D

Het uitgeven van deze eerste druk van het proefschrift werd mede mogelijk gemaakt door:

DE AFDELING BOUWTECHNOLOGIE – FACULTEIT BOUWKUNDE – T U DELFT

J.E. JURRIAANSE STICHTING – ROTTERDAM

VERHEIJEN VAN RIJSWIJK KNAPPERS DE HAAN ARCHITECTEN – LEIDEN

JOOP EN ALY ZIJLSTRA – APELDOORN

ATELIER PRO – DEN HAAG

FONS VERHEIJEN – LEIDEN

AANNEMINGSBEDRIJF J.P. VAN EESTEREN – ROTTERDAM

DE WERKPLAATS VOOR ARCHITECTUUR – UTRECHT

INBO ARCHITECTEN – RIJSWIJK

BRTA ARCHITECTEN – ALKMAAR

DRAISMA PROJECTONTWIKKELING – APELDOORN

Vormgeving & productie: Hielkje Zijlstra

met medewerking van: Loes Stift; Jim Voet (Publicatiebureau Faculteit Bouwkunde)

en Hans van Bemmelen (TechTrans vertalingen Den Haag)

Drukkerij: Sieca Repro Delft

Uitgever: Publicatiebureau Faculteit Bouwkunde, Technische Universiteit Delft

ISBN: 90 5269 335 8

© H. Zijlstra / Publicatiebureau Faculteit Bouwkunde, Technische Universiteit Delft, 2005

Wat betreft beeld- en publicatierechten zijn de standaardvoorwaarden van de Stichting PRO, volgens de afspraken met het Publicatiebureau Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft, van toepassing.

PUBLICATIEBUREAU

